

HET EERSTE WOORD

Beste erfgoedliefhebber,

Het doet me altijd deugd om te zien hoe cultureel erfgoed zoveel mensen weet te boeien en te bewegen. De belangstelling voor beelden en schilderijen, maar ook heemkundige kaarten, oude foto's, affiches, handschriften, unieke collecties, gebruiksvoorwerpen uit grootmoeders tijd, maar ook het immaterieel erfgoed – rituelen, getuigenissen, verhalen – was nog nooit zo groot. Wie oog en aandacht heeft voor de betekenisdragers die verwijzen naar tradities en gebruiken uit het dagelijkse leven, voelt er zich door verrijkt.

Op lokaal niveau ontwikkelen de zestien Vlaamse erfgoedcellen creatieve activiteiten die duidelijk heel wat mensen prikkelen en samenbrengen. Op Vlaams niveau zijn evenementen als Erfgoeddag of de Week van de Smaak telkens weer een overdonderend succes. En zowat alle archieven, musea, bewaarbibliotheken en volksculturele organisaties doen verwoede inspanningen om aan te tonen dat het erfgoedverhaal geen stoffig verhaal is van gisteren, maar een boeiend en eigentijds concept dat linken legt tussen gisteren, vandaag en morgen.

Ik stel massa's inspiratie en goesting vast in de sector van het cultureel erfgoed, en een snel groeiende dynamiek die mee gedragen wordt door heel veel vrijwilligers. De Vlaamse overheid wil dit steevast verder stimuleren. Daarom heb ik als Vlaams minister van Cultuur, samen met heel wat spelers uit de erfgoedsector, gewerkt aan een nieuw Cultureel-erfgoeddecreet dat deze nieuwe ambities en visies wil uitdragen. FARO, het ééngemaakte steunpunt voor het cultureel erfgoed, moet hierin een heel belangrijke rol spelen.

Faro is een Portugees stadje, een boeiende, zuiderse plek met een rijke geschiedenis en traditie. De stad ook waar de Raad van Europa op 27 oktober 2005 de Kaderconventie over de bijdragen van cultureel erfgoed aan de samenleving aanvaardde. Dat was een heel belangrijke beslissing voor de verdere ondersteuning van het cultureel, en specifiek het immaterieel erfgoed in Europa. In Faro werd ook het nieuwe begrip 'erfgoedgemeenschap' geboren. Een erfgoedgemeenschap is een groep organisaties en personen die een bijzondere waarde hechten aan (bepaalde aspecten van) cultureel erfgoed en die dat willen doorgeven aan toekomstige generaties.

FARO is dan ook – heel toepasselijk – de naam geworden van het nieuwe Vlaamse cultureel-erfgoedsteunpunt. De vzw is tot stand gekomen door het samengaan van het Vlaams Centrum voor Volkscultuur en Culturele Biografie Vlaanderen.

Wat gaat FARO doen?

FARO wordt de bemiddelende gesprekspartner tussen de overheid en het veld van het roerend en immaterieel erfgoed. Het steunpunt FARO staat ter beschikking van de hele sector van het cultureel erfgoed in Vlaanderen: musea, archieven, erfgoedbibliotheken, erfgoedcellen, volkscultuur, erfgoedverenigingen, ... Kortom, iedereen die met roerend en immaterieel erfgoed bezig is.

Zowel praktijkontwikkeling, praktijkondersteuning als beeldvorming en communicatie, het ondersteunen van allerlei partners in de cultureel-erfgoedsector, alsook de organisatie en coördinatie van grote initiatieven zoals Erfgoeddag, de Week van de Smaak, In-fusion of Expo '58. FARO krijgt ook een bijzondere rol om het hoogst innovatieve erfgoeddenken, waarmee Vlaanderen een ambitieuze plaats in de wereldwijde voorhoede nastreeft, mee te begeleiden en te ontwikkelen.

Op de uitgavenbegroting van 2008 van de Vlaamse Gemeenschap is een werkingsbudget voor FARO voorzien van 1.830.000 euro. Het steunpunt voor cultureel erfgoed is dus een belangrijke en gemeenschapsvormende partner van de Vlaamse overheid en het hele erfgoedveld. Maak er gebruik van!

Dat FARO zijn taak serieus neemt, bewijst deze prille nieuwe uitgave die jullie wil voeden met nieuwe inzichten en praktijken.

Ik wens FARO een sprankelend leven, boeiende uitdagingen en inspirerende gedachten toe. Ik wens de erfgoedspelers in dit land een ongeëvenaarde openheid voor vernieuwing naast het vanzelfsprekend zorgzaam koesteren van ons erfgoed. Ik wens iedereen in Vlaanderen de onvergetelijke erfgoedbelevingen die hieruit ongetwijfeld volgen!

Met warme groeten,

Bert Anciaux,
Vlaams minister van Cultuur

INHOUD MAART 2008

COLOFON

faro | tijdschrift over cultureel
erfgoed 1 (2008) 1

ISSN 2030-3777

REDACTIE

Rob Belemans, Roel Daenen,
dr. Marc Jacobs, Björn Rzoska,
Hilde Schoefs, Bert Schreurs,
Leon Smets, Hildegard Van
Genechten

REDACTIERAAD

FARO

BEELDREDACTIE

Katrijn D'hamers

EINDREDACTIE

Hilde Schoefs

HOOFDREDACTIE

Hilde Schoefs

VERANTWOORDELIJKE

UITGEVERS

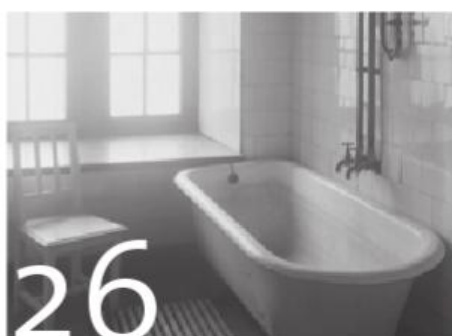
Marc Jacobs & Bert Schreurs,
p.a. Priemstraat 51, BE-1000
Brussel

TECHNISCH-ADMINISTRATIEVE ONDERSTEUNING

Birgit Geudens

Abonnementsprijs € 10
Je abonneert je door
€ 10 over te schrijven op
ons rekeningnummer
(068-2490488-40) met
vermelding: abonnement
faro 2008

© FARO. Vlaams steunpunt
voor cultureel erfgoed vzw

3 HET EERSTE WOORD

5 FARO LANCEERT FARO. EEN NIEUW TIJDSCHRIFT

6 CULTUREEL ERFGOED, CULTUURBELEID EN
CULTURELE DYNAMIEK

→ LEZING BIJ DE OPENING VAN FARO. VLAAMS
STEUNPUNT VOOR CULTUREEL ERFGOED.
BRUSSEL, 29 FEBRUARI 2008

14 EEN NIEUWE, ROYALE OUD-BELGISCHE HOOFD-
STEDELIJKE WAFEL?

→ HET VERHAAL VAN DE FARO-WAFEL UIT 2008

22 EXPO '58

→ HET WONDERLIJKE FEEST VAN DE FIFTIES ?

26 SURFEN NAAR HET VERLEDEN

→ DE ONTSLUITING VAN MONDELINGE HISTORISCHE
BRONNEN IN VLAANDEREN

33 SPECTRUM-N

→ STANDAARD VOOR COLLECTIEMANAGEMENT IN MUSEA

37 IN-FUSION

→ UIT VELE LEVENS GEGREPEN

40 PUBLIEKS- EN CULTUURPARTICIPATIEONDERZOEK
MEER DAN OOIIT OP DE AGENDA

→ CASESTUDIE: PUBLIEKSONDERZOEK ERFGOEDDAG

47 ERFGOED 2.0

→ NIEUWE WEGEN VOOR DIGITAAL ERFGOED

50 BEDREIGDE TALEN ALS CASUS VOOR IMMATERIEEL-
ERFGOEDBELEID

→ NAAR AANLEIDING VAN HET INTERNATIONALE
JAAR VAN DE TALEN 2008

56 NOOIT GENOEG

→ VERZAMELEN GEBLAZEN

62 MUSEUM MICROCLIMATES

→ VERSLAG CONFERENTIE KOPENHAGEN,
19-23 NOVEMBER 2007

64 DE KEUZE VAN DE REDACTIE

66 DE WEEK VAN DE SMAAK VERDIEPT EN VERBREEDT

FARO lanceert faro

EEN NIEUW STEUNPUNT, EEN NIEUW TIJDSCHRIFT

Dit is het allereerste nummer van een gloednieuw tijdschrift van een al even nieuwe culturele organisatie in Vlaanderen en Brussel. Sinds 1 januari 2008 is FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw actief. Praktijkontwikkeling, praktijkondersteuning en beeldvorming en communicatie zijn onze kerntaken. Daarnaast voeren we ook diverse projecten en bijzondere opdrachten uit. We nemen die uitdagingen op binnen een breed netwerk van cultureel-erfgoedorganisaties, instellingen, verenigingen en individuen in binnen- én buitenland.

Dit tijdschrift zal per definitie belangrijke functies vervullen voor beeldvorming en communicatie, maar zal evengoed een ijsbrekerrol of reflexieve functie opnemen in de ontwikkeling en ondersteuning van de praktijk in Vlaanderen. Deze periodieke publicatie kan niet los gezien worden van onze andere communicatie-instrumenten, waarbij we heel bijzonder het op 29 februari 2008 gelanceerde platform www.faronet.be willen vermelden. Van bij de start is het een zeer levendige en snel groeiende site, waar een hele batterij blogs en zelfs 'FARO-radio' en 'FARO-tv' duidelijk maken dat we ten volle willen inzetten op interactiviteit.

Het steunpunt zal zich in de loop van 2008 nog volop ontwikkelen. Intussen bruist het van initiatieven en activiteiten om de volgende maanden op kruissnelheid te komen en maakt het strategische plannen op middellange en lange termijn. Dat alles kun je volgen op de website.

Toch hebben we ervoor gekozen ook een gedrukt tijdschrift te lanceren en ons niet tot een elektronische nieuwsbrief te beperken. Een papieren tijdschrift wordt ons inziens op andere plaatsen en tijdstippen gelezen, heeft een langere levensduur en een grotere impact als inspiratiebron voor beleid, discussie, onderzoek en erfgoedpraktijk. Dit eerste jaar zien we als een jaar van experimenteren. Rubrieken en formules zullen zich gaandeweg uitkristalliseren, net als de reikwijdte en de bandbreedte van de communicatie. Onderwerpen en evoluties in de wereld van het roerend en immaterieel erfgoed komen er aan bod. Musea, archieven, bewaarbibliotheken en documentatiecentra, erfgoedcellen, erfgoedfora, erfgoeddepots, vrijwilligerswerking, erfgoedverenigingen, volkscultuur, enzovoort zijn natuurlijke sectoren waar het tijdschrift over zal berichten. Maar ook ont-

wikkelingen op het vlak van lokaal, regionaal, landelijk en internationaal cultureel-erfgoedbeleid, zullen de nodige aandacht krijgen. *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed* is met andere woorden niet alleen het tijdschrift van het steunpunt, maar van de hele cultureel-erfgoedsector en bij uitbreiding van en voor de cultuursector: bruggen bouwen is ons doel. De aanpak van dit tijdschrift is dan ook resoluut interdisciplinair, net als de werking van het steunpunt waar antropologen, etnologen, kunsthistorici, historici, taalkundigen, ICT-specialisten, communicatiespecialisten, organisatieontwikkelingsexperten, archivistiek- en museologiespecialisten samenwerken.

In dit tijdschrift kun je lezen wat FARO als steunpunt allemaal plant en ontwikkelt en hoe we op verschillende, ook internationale, fora een rol spelen. Daarbij is er, zoals dit eerste nummer demonstreert, zeker en vast ook plek voor humor, esthetiek en experiment. Kortom, dit tijdschrift, dat viermaal per jaar zal verschijnen, wil zich, net als het steunpunt en de sector zelf, heruitvinden en positioneren in een cultureel veld in volle beweging. Het nieuwe Cultureel-erfgoeddecreet dat in 2008 wordt afgerond en dat vanaf 2009 in werking zal treden, maakt immers veel mogelijk. Het komt er onder meer op aan om ook het verhaal, de praktijk en de reflectie over het omgaan met cultureel erfgoed in Vlaanderen en de wereld open te trekken en nieuwe mogelijkheden en inzichten te creëren. Goede, of net slechte, praktijkvoorbeelden worden besproken en geanalyseerd, nieuwe ideeën en modellen worden gepresenteerd. Het Cultureel-erfgoeddecreet en de bronnen ervan, zoals de Kaderconventie van Faro uit 2005, dienen uitgebreid besproken en doorgrond te worden. Tegelijkertijd willen we ook permanent inspiratie geven, nieuwe metaforen en ideeën lanceren en presenteren.

We hopen binnen enkele jaren te kunnen vaststellen dat *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, net als het steunpunt in het algemeen, mee een verschil gemaakt heeft.

Veel leesplezier!

In naam van de hele FARO-ploeg en van de faro-redactie,

Marc Jacobs en Bert Schreurs, directeurs
Hilde Schoefs, hoofdredactrice

Cultureel erfgoed, cultuurbeleid en culturele dynamiek

→ Lezing bij de opening van FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed

ERFGOED EN VERLEDEN

Wij leven in het heden, en als het goed is denken we daarbij zorgzaam aan de toekomst. Actualiteit is *hot*, en toekomst is *salonfähig*. Wie zou zijn toekomst niet willen koesteren? De toekomst lijkt immers een leeg blad waarop iedereen zijn programma en projecten kan schrijven. Politici en beleidsmakers zijn daar zoals bekend geweldig goed in, maar laten we de wetenschappers niet onderschatten, die zich zonder persoonlijk *commitment* of noemenswaardig risico achter de meest ondoordachte toekomstscenario's en -strategieën kunnen verschuilen. "Oh Science, combien de crimes ne commet-on en ton nom?" – zou ik willen uitroepen met een parafrase op de beroemde uitspraak over de vrijheid van Madame Roland, ge Guillotineerd wegens haar verdediging van de revolutionaire samenleving van de toekomst. Maar papier is geduldig, en zelfs de beste projecten, dat weten we allemaal, worden maar mondjesmaat gerealiseerd. En wordt de toekomst niet bepaald, of op z'n minst 'ge-preformateerd' door de erfenis van het verleden? Daar komt het erfgoed om de hoek, als element van een cultuurproces dat zich afspeelt op een tijdlijn, van het heden naar de toekomst met de erfenis van het verleden in de knapzak. Over die relatie gaat deze voordracht. U zult het mij niet euvel duiden dat ik daarbij vooral reflecteer op de notie cultureel erfgoed en de manier waarop we daarmee omgaan. Op het gebied van het erfgoedbeleid en erfgoedbeheer bent u immers veel competentere dan ik. Liever bied ik u daarom elementen voor een kader om verder na te denken over de wijze waarop onze erfgoedactiviteiten binnen het bredere begrip van de interactie tussen cultuur en samenleving moeten worden geplaatst.

Terug naar het verleden. Ja, waar blijft dat in dit model? Het verleden is een grote grijze massa, vaak een ballast waar we niet goed raad mee weten en die we dan het liefst op de grote hoop van de vergetelheid dumpen. De status van het verleden is dubbel-

zinnig. Er is goed en kwaad verleden, verleden waar we ons op mogen voorstaan en verleden dat we het liefst verdoezelen. En er is ook goed en kwaad erfgoed. Dingen die we koesteren en zaken die ons in de weg zitten en die we liever kwijt zijn. De christelijke theologie heeft dat laatste vanaf het begin gerationaliseerd in de leer van de erfzonde, strikt gesproken het basiserfgoed bij uitstek, maar een vorm van immaterieel erfgoed waar we liever aan ontsnappen. Geen mens zal het in zijn hoofd halen om de criminogene aanleg van een samenlevingstype of vormen van biologische degeneratie via incestueuze verhoudingen tot cultureel erfgoed te benoemen en er cultuurbeleid op te baseren, hoe cultuurbonden en erfelijk bepaald die ook mogen zijn. Ze zijn, met een te snelle woordspeling, geen erfgoed maar erfkwaad.

Waarom benoemen we het een dan tot erfgoed en het andere niet? Het zal duidelijk zijn dat hier een aanvullend waarderings-element de doorslaggevende rol speelt, namelijk het waardepatroon van de samenleving. Wat wij positief waarderen mag erfgoed worden, het negatieve niet. Wat achter ons ligt te schitteren, wat vroegere generaties en ook wijzelf naar onze huidige overtuiging al aan positiefs hebben bereikt, vormt een reden tot trots om wat het is, om de betekenis die het *thans* voor ons heeft. Gebouwen als het Broodhuis en de Sint-Goedelekerk in deze stad, de art-nouveauscheppingen van Van de Velde en Horta, kunstwerken als van Brueghel of Rubens, Ensor of Magritte, geschriften zoals van Gezelle of Claus, zonder Hergé te vergeten: het zijn relictten uit het soms nog nabije verleden die worden gekoesterd als getuigen van het goede, schone, bekoorlijke en vermakelijke waartoe onze gemeenschap via haar leden in staat is. Het is door hun scheppers aan ons nagelaten, het is een *legacy*, een erfenis uit het verleden. We noemen dat erfgoed, cultureel erfgoed omdat het om kwalitatieve cultuuruitingen van de eerste orde gaat.

Foto: Layla Aerts. © Erfgoeddag

Willem Frijhoff tijdens de opening van FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw. © Frank Bassleer

Maar ook hier past weer een voorbehoud. Ik zeg uitdrukkelijk 'het waardepatroon van een samenleving', want het ene patroon is het andere niet. Dan heb ik het nog niet eens over de grote cultuurverschillen tussen, pakweg, Vlaanderen, Afghanistan, Zimbabwe of Colombia, maar, binnen Europa, bijvoorbeeld tussen enerzijds Nederland of Groot-Brittannië waar het zich openlijk tooien met bontkleding gelijk staat met een doodzonde tegen de rechten van het dier, en anderzijds Spanje, waar, althans in Castilië en Estremadura, het stierenvechten tot de kern van het nationaal cultureel erfgoed wordt gerekend, waartegen de noordelijke regio's van Spanje zich dan ook van de weeromstuit met de beschuldiging van barbarij afzetten. Maar ook in Nederland werden nog geen eeuw geleden dieren onbarmhartig in volksspelen doodgeknuppeld. Al zullen de etnologen dat spel voor die tijd als een vorm van volkscultuur en dus van immaterieel cultureel erfgoed beschouwen, er zullen er maar weinig onder hen bereid zijn het behoud of de terugkeer ervan in onze tijd te verdedigen. Nog een voorbeeld: de meest verlichte denkers, kunstenaars en politici van de 17^e en 18^e eeuw maakten korte metten met de duistere middeleeuwen en haar gotische kathedralen, die wij nu als het hoogtepunt van de westerse bouwkunst beschouwen, maar die door hen aan de debetzijde van het conto van de barbaarse Goten werden geboekt. Waardepatronen variëren dus zowel in de ruimte als in de tijd. Erfgoed is geen absoluut gegeven. Materiële objecten van cultureel erfgoed en vormen van immaterieel erfgoed dringen zich eigenlijk zelden of nooit als zodanig, om intrinsieke redenen, op. We moeten ze zoeken, herkennen, selecteren, met uitsluiting of afwaardering van andere vormen. We hebben daarom steeds criteria, parameters en richtlijnen nodig die op ideeën, overtuigingen en waarden gefundeerd zijn om zulke relictten als cultureel erfgoed te kunnen benoemen en er door de tijd heen een politiek van cultuurbeleid voor te definiëren.

Omdat geestelijk, immaterieel erfgoed niet zonder meer een duurzame materiële vorm heeft (behalve dan in de neerslag ervan in geschriften en objecten), zijn er in de praktijk vaak andere dan objectief meetbare parameters nodig om het te doen ophichten, definiëren en herkennen. Maar eigenlijk geldt dat evengoed voor materieel erfgoed. Ook dat moet als zodanig kenbaar worden gemaakt: als een zinvolle verzameling artefacten die we uit het grote, amorf geheel van relictten uit het verleden isoleren. De belangrijkste parameter om met erfgoed om te gaan is de groepsnorm, het autoriteitswoord: "dit is erfgoed", het moet bewaard blijven omdat het goed is voor de gestalte of de identiteit van de groep. De term verwijst dus naar de perceptie en de beleving van het verleden, en stelt daarvoor een collectieve norm vast. Cultureel erfgoed komt daarom tot stand door hiërarchisering van de relictten uit het verleden. Sommige cultuurvormen worden esthetisch, intellectueel of sociaal hoger gewaardeerd dan andere, maar die waardering kan per groep verschillen. Dat zien we bijvoorbeeld aan de ontwikkeling van de relatieve waardering voor

'hoge' cultuur, 'volkscultuur' en populaire cultuur, streekgebonden cultuur versus nationale cultuur of kosmopolitische waarden, enzovoorts. De belangrijkste cultuurvormen worden, in een mix die per moment, groep en plaats kan verschillen, tot onvervreembare elementen van de groepsidentiteit benoemd.

OPKOMST VAN HET BEGRIJ CULTUREEL ERFGOED

Een van de lastigste problemen van het grote veld waarop cultureel erfgoed gestalte krijgt, is dus eigenlijk het begrip cultureel erfgoed zelf. Het begrip is er niet altijd geweest, al was de begripsinhoud zeker ook vroeger bekend. Ook onze voorouders restaureerden kerken, kastelen en voornamelijk burgermanshuizen, beelden, fresco's en schilderijen. Ze maakten op grote schaal stijlmeubelen na en probeerden oude gebruiken te behoeden voor uitsterven, ja deze actief te promoten als kernwaarden van de gemeenschap of bronnen van het natiebesef. De religieuze controverses van de laatklassieke oudheid en de vroegmoderne tijd tot ver in de 20^e eeuw kenmerken zich alle door een constant beroep op de noodzaak van terugkeer naar oude, oorspronkelijke waarden en gebruiken. Revoluties en contrarevoluties, de Franse en Russische voorop, speelden onbewust met erfgoednoties in hun ijzere wil om oude artefacten en waarden te vernietigen of juist te behouden. In Nederland hebben wij een prachtig voorbeeld in de Batavenmythe die van de 16^e tot het begin van de 19^e eeuw het morele en politieke zelfbeeld van de natie heeft bepaald. Tacitus' schets van de levensstijl van de oude Bataven leverde niet alleen het politieke model van een gekozen aristocratie die het Noord-Nederlandse regentenbewind legitimeerde, maar ook het palet aan deugden waardoor de echte Hollander zich wenste te onderscheiden van – vooruit maar – de Vlamingen en Brabanders in het Zuiden: vrijheidszin, soberheid, properheid, dapperheid, gelijkheidsdrang, en waarachtige godsvrucht. De allereerste etnoloog van de Noord-Nederlandse Republiek, Le Francq van Berkhey, ontleende aan het einde van de 18^e eeuw de waardeschaal waarmee hij de zuiverheid van het platteland afzette tegenover de verdorvenheid van de stad regelrecht aan het Bataafse ideaalbeeld. Immaterieel erfgoed *avant la lettre*.

Maar wanneer kwam het begrip zelf naar voren? "*Habent sua fata libelli*" – boeken hebben zo hun eigen lotgevallen, schreef de Latijnse dichter Terentianus Maurus met woorden die sindsdien vleugels hebben gekregen.² Wat voor boeken geldt, is ook van toepassing op begrippen. Het ding is er vaak vóór het begrip, en de betekenissen en connotaties van het begrip zelf liggen allerminst vast. Tot in de tweede helft van de 20^e eeuw was het begrip cultureel erfgoed nauwelijks in gebruik, en al helemaal niet op het terrein van de cultuurpolitiek, hoogstens in kringen van museumconservatoren. Sindsdien heeft het allereerst stormenderhand de verschillende sectoren van het cultuurbeleid veroverd, en in tweede instantie, meer recent, ook het wetenschappelijk onderzoek. Allerlei onderzoeksprojecten die nog kort geleden met hun zakelijk object werden aangeduid, worden thans geformuleerd in termen

Foto: Bart Van Der Moeren. © de Week van de Smaak

van erfgoedbehoud of erfgoedspreading, dus welbewust in een meer dynamisch kader geplaatst waarbij erfgoed niet slechts een passief relict uit een verleden is, maar een erkende cultuurvorm waarmee iets gedaan kan, zoniet moet worden, en die dus een actieve rol moet spelen in de samenleving.

Ondanks verschillen in fasering en intensiteit, kan die ontwikkeling overal in de westerse cultuurlanden worden teruggevonden. Maar ook daarbuiten, zoals in China, Indonesië, Irak of Cambodja. Termen als *heritage* (dat wil zeggen het toegeëigende erfgoed) en *patrimoine* of *património* hebben, ondanks verschillen in connotatie, over heel de wereld een vergelijkbare gevoelswaarde en worden op een vergelijkbare wijze ingezet voor cultuurbeleid ten behoeve van de versterking van de gemeenschap als historisch gegroeid en gedefinieerd construct, of, nog breder, voor natievorming of voor de ontwikkeling van universeel geachte waarden. Het begrip cultureel erfgoed is dus in een heel specifieke context opgekomen maar vervolgens pijlsnel uitgegroeid tot een breed inzetbaar politiek actiebegrip: namelijk in de context van bedreigd cultuurgood in de decennia van ongeremde, vaak antihistorische en soms gewetenloze modernisering, de jaren 1960 en '70 van de 20e eeuw. "Du passé faisons table rase", riepen de Fransen in mei 1968, en velen namen dat letterlijk.

Het begrip 'erfgoed' werd aanvankelijk vooral verspreid door organismen die zich om het behoud van bedreigde cultuurproducten voor specifieke groepen en gemeenschappen bekommeren. Dat geldt voor de Raad van Europa, die al in de European Cultural Convention van 19 december 1954 de 'common heritage' van Europa definieerde als een geheel van 'languages, history and civilisation', dus uitdrukkelijk met het hoofddaccent op het immaterieel erfgoed. Dat geldt nog veel meer voor de reeks erfgoeddocumenten van de UNESCO, in het bijzonder de Werelderfgoedconventie van 1972 over de bescherming van monumenten en landschappen, of recent nog de Conventie voor de bescherming van het immaterieel cultureel erfgoed van 2003. Daarin werd vastgesteld dat in een context van snelle verandering, ten gevolge van steeds meer georganiseerde processen van modernisering, schaalvergroting en globalisering er minder aandacht en begrip was voor de duurzame betekenis van cultuurproducten. Met het begrip 'cultureel erfgoed' kregen belangengroepen en overheid een instrument in handen om van hun kant het behoud van erfgoed actief te organiseren, in plaats van simpelweg te bewaren wat na de culturele kaalslag en uitverkoop min of meer bij toeval overbleef. Het begrip cultureel erfgoed verwijst dus vanuit zijn ontstaansgeschiedenis reeds naar een wens tot cultuurbehoud en naar het verlangen daarvoor beleidsinstrumenten te ontwikkelen.

De notie 'erfgoed' vormt daarbij de *inhoudelijke* legitimatie voor het behoud van de bedreigde cultuur. Over 'erfgoed' ligt vaak immers een waas van bedreiging. 'Erfgoed' is wat dreigt te verdwij-

nen maar wat door doelgericht handelen voor het nageslacht bewaard kan blijven. De ratio achter dat behoud wordt vaak niet geëxpliciteerd. Het begrip 'cultureel erfgoed' zou daarom beter kunnen worden omschreven als een dynamiserende term. Het verwijst dan niet alleen naar de (im)materiële erfenis van het verleden, maar vormt vóór alles een instrument om cultuur in te zetten voor de vorming van groepsidentiteit in de toekomst, de befaamde 'erfgoedgemeenschap' uit de Kaderconventie van 2005 waarin de Raad van Europa rechten en plichten van erfgoedbezitters definieert, ook en met name ten aanzien van de buitenstaanders die daar niet hun identiteit aan ontleen maar in een andere erfgoedgemeenschap leven. Het begrip verwijst naar de manier waarop we de wereld om ons heen, zowel die van het verleden als die van het heden, tot erfgoed van de toekomst maken. Zo gedefinieerd scheidt de term cultureel erfgoed ruimte om ook nieuwe en onverwachte artefacten en goederen, teksten en beelden, geluiden en gebaren, normen en waarden van nu in het erfgoed op te nemen. Cultureel erfgoed staat of valt immers met de (h)erkenning ervan door de hele gemeenschap.

CULTUREEL ERFGOED, GEHEUGEN EN IDENTITEIT

Cultuurproducten dienen behouden te blijven omdat (en voor zover) ze 'als erfenis' helpen de historische identiteit van een groep vorm te geven. De notie 'erfgoed' is dan ook nauw verbonden met de ontwikkeling van twee andere begrippen die op hetzelfde moment stormenderhand de intellectuele, culturele en politieke denkwereld zijn gaan veroveren: namelijk (collectief) *geheugen* (*memory, mémoire, Gedächtnis*), en (culturele, of nationale) *identiteit*. Beide begrippen hebben in dezelfde periode, het laatste derde deel van de 20e eeuw, een even explosieve ontwikkeling doorgemaakt, en zijn thans eveneens bezig aan een omvorming in actieve, dynamische zin. De aandacht voor collectief geheugen leidt thans tot een actieve herinneringscultuur (een *culture mémorielle*, zoals Pierre Nora dat heeft genoemd) waarbij de door toedoen van dezelfde Pierre Nora eveneens recent opgekomen notie van 'herinneringsplaatsen' (*lieux de mémoire*) een sturende rol speelt. Denken we bijvoorbeeld aan de IJzerbedevaart in Vlaanderen, aan het Anne-Frankhuis in Amsterdam, aan de nationale Comeniusgedenkplaats van de Tsjechen in Naarden (Holland), of, omgekeerd, juist aan de strijd tegen de herinnering, de antieke *damnatio memoriae*, zoals de actieve uitbanning van de herinnering die het centrale franquistische heiligdom in de Valle de los Caidos in Spanje thans op order van de regering doormaakt. Maar ook aan de wetgeving in Frankrijk en elders op het verbod om te twijfelen aan de Holocaust of de Armeense genocide, of op verplichte aandacht voor het slavernijverleden of voor de weldaden van het kolonialisme. Dan spreek ik nog niet over de hernieuwde belangstelling voor historische canonvorming, voor rijtjes grote mannen, helden en heiligen, die evenzoveel getuigenissen leveren van de welbewuste wil tot sturing en vormgeving van het immaterieel erfgoed dat de historische herinnering van een gemeenschap is.

Foto: Bart Van Der Moeren. © de Week van de Smaak

In deze stad, die als weinig andere Europese steden van veelvoudige historische zo goed als actuele identiteiten doortrokken is, hoef ik niet te vertellen dat het identiteitsvraagstuk overal in Europa aan de top van de politieke agenda staat. De Europese identiteit zelf blijft nog steeds een schier ongrijpbaar probleem, en is natuurlijk ook een politiek mijnenveld. Vanuit mijn eigen land herinner ik slechts aan het fervente optreden van Geert Wilders en zijn partij, die de stelling van een onwrikbaar en onveranderlijk in het eigen nationale en christelijke verleden gegrondveste identiteit verdedigt en tot absolute voorwaarde voor alle politiek beleid maakt. Maar ik denk ook aan het rapport *Identificatie met Nederland* waarin de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid in Nederland vorig jaar het door de betrokken personen en groepen zelf gestuurde identificatieproces als politiek en maatschappelijk alternatief naar voren bracht voor de in de publieke opinie gangbare identiteitsbenoeming van buitenaf, door derden, de overheid of de gemeenschap als zodanig, hoe goed die dat ook mochten bedoelen. In de media brak toen een storm los omdat kroonprinses Maxima, van Argentijnse herkomst, in haar aanbiedings toespraak stelde dat 'de' Nederlandse identiteit niet bestaat, maar dat iedere ingezetene een eigen meervoudige identiteit heeft. Die meervoudige betekenisgeving van identiteit sluit perfect aan bij het complexe netwerk van betekenissen en connotaties van cultureel erfgoed.

Deze drie begrippen 'cultureel erfgoed', 'geheugen' en 'identiteit' worden thans overal in de westerse wereld in onderlinge samenhang gebruikt voor een actieve cultuurpolitiek. Bezien vanuit de wetenschap wijst dat op een omslag in het denken over cultuurprocessen. Onder 'cultuur' verstaan we niet langer een alléén op grond van interne en externe kenmerken als samenhangend beschouwd geheel van materiële of immateriële goederen of waarden die min of meer onafhankelijk van de gebruiker aan het nageslacht worden overgeleverd, zoals kunstwerken, gebruiksvoorwerpen, instrumenten, gebouwen en andere artefacten, geschriften en ideologieën, praktijken en vaardigheden, gebaren en geluiden, normen en waarden, enzovoorts. Al kunnen ze het vaak niet gemakkelijk in wetenschappelijk verantwoorde termen verwoorden, cultuur wordt ook door de gebruikers thans veel meer dan vroeger gezien als een cultuurproces waarbij cultuurvormen en cultuurproducten door de tijd heen als 'eigen' worden herkend (dus 'herinnerd') en ten behoeve van de vorming van een specifieke (groeps)identiteit worden toegeëigend – dan wel, als het om anderen gaat, aan derden worden toegeschreven. Zoals de UNESCO-conventie van 2003 voor het immaterieel cultureel erfgoed het uitdrukt, wordt zulk erfgoed "altijd herschapen door gemeenschappen en groepen als antwoord op hun omgeving, hun interactie met de natuur en hun geschiedenis".

KEUZES EN IDENTIFICATIES

Maar aan die begripsontwikkeling zit onvermijdelijk tevens een negatief aspect. Erfgoed is altijd een gevolg van keuzes: erfgoed

is dat wat als zodanig door de betrokken gemeenschap wordt gekozen en aanvaard. Het is dus een conceptuele constructie. Op basis van die conceptuele constructie, en gewoonlijk in samenwerking daarmee, wordt een corpus van materiële en/of immateriële data, producten en praktijken verzameld en opgebouwd dat als erfgoed wordt gedefinieerd: een collectie, een museum, een narratief, een waardepatroon. Ook groepsidentiteit is steeds in hoge mate een zaak van perceptie en beeldvorming, en dus per definitie veranderlijk in de tijd. Door haar identiteit in termen van erfgoed te benoemen, plaatst een groep de bakens waarbinnen zij als groep wil worden herkend. Dat wil zeggen op de tijdas van de geschiedenis, dus met verwijzing naar haar verleden, maar ook naar nu en straks. Erfgoed is dus een term die we steeds in de orde van het gebruik, de realisatie, de betekenisgeving moeten zien. Als zodanig past zij in een cultuurbegrip dat cultuur niet, of in elk geval niet in de eerste plaats, als consumptie van georganiseerde cultuuruitingen ziet waarvan men de graad van penetratie en participatie met statistische methoden kan meten en waaraan de deelname gemakkelijk met financiële prikkels kan worden bevorderd.

Integendeel, in dat andere cultuurbegrip wordt cultuur in meer antropologische termen gedefinieerd als handelingspraktijk. Juist in zo'n dynamischer cultuurbegrip kan de erfgoednotie zich veel gemakkelijker aanpassen aan de alledaagse revoluties van de culturele werkelijkheid om ons heen: de visuele revolutie, de digitale revolutie, de revolutie van de interactiviteit, en nog een aantal omwentelingen die wij nog niet kennen maar waarvan ik moeiteloos kan voorspellen dat ze spoedig op ons af zullen komen. In zo'n wereld staat cultureel erfgoed niet gelijk met oude spullen, beproefde waarden en overgeleverde gebruiken, maar is het de collectief belichaamde neerslag van intelligente, dat wil zeggen op toekomstpotenties gerichte, wijzen van omgaan met de werkelijkheid zoals die vanuit het verleden aan ons wordt overgedragen. Daar horen de oude spullen bij, en dus ook het museum, het archief en de bibliotheek, maar dat put de betekenis van het begrip niet uit.

Wanneer 'erfgoed' in het cultuurbeleid uitdrukkelijk aan 'identiteit' wordt gekoppeld, zoals thans in de cultuurpolitiek van de meeste landen van Europa en van de Europese instanties het geval is, bestaat het gevaar dat het cultuurbeleid wordt bepaald door de identiteitsgevoelens die op een bepaald moment de overhand hebben, zeg maar het onderbuikgevoel van de brede massa. De status van 'erfgoed' kan dan worden geweigerd voor cultuurvormen en -producten die niet in het dominante zelfbeeld van dat ogenblik passen. Anderzijds bestaat het risico dat 'erfgoed' op conservatieve wijze wordt beperkt tot cultuur die uit het verleden is gekomen en alleen in de historische identiteit van de groep gevestigden zelf haar rechtvaardiging vindt. Daarmee zou integratie van nieuwe cultuurvormen – door eigen nieuwvorming, door

Foto: Bart Van Der Moeren. © de Week van de Smaak

de inbreng van de cultuur van immigranten of allochtonen, door overdracht en overname van culturen van elders of door andere vormen van creolisering – tot ‘eigen’ cultuur gevaar lopen.

In het verlengde daarvan wordt cultureel erfgoed ook, en naar het zich laat aanzien steeds vaker, ingezet bij conflicten op de schaal van de gemeenschapsvorming. Elke vorming van (groeps)identiteit vindt immers plaats binnen een proces van acceptatie en selectie waarbij sommige waarden, normen, handelingen en producten wel worden aanvaard, andere uitdrukkelijk niet. Culturele uitsluiting kan heftige gevolgen hebben omdat de getroffen personen hun identiteit afgewezen voelen. Bij de legitimatie van dat proces van in- en uitsluiting wordt in de historiserende context van een dynamisch erfgoedbegrip steeds vaker een beroep gedaan op het verleden als vormende instantie van de gemeenschap. Misschien mogen we het ietwat paradoxaal zo stellen: in voorbije decennia was de kennis van het verleden bij het brede publiek groter maar werd een beroep erop nauwelijks als noodzakelijk of zelfs zinvol gevoeld, terwijl bij een sterk verminderd kennisniveau thans juist de behoefte aan historische verankering, en daarmee aan de inzet van cultureel erfgoed voor maatschappelijke en politieke doeleinden, lijkt toe te nemen. En daarmee het oneigenlijke beroep op cultureel erfgoed als motief voor afsluiting van de groep tegenover ongewenste buitenstaanders of nieuwkomers.

Dat levert een spagaat op waaruit het verleden en het erfgoed alleen geschonden te voorschijn kunnen komen als we de kennis ervan niet op het vereiste niveau brengen. Het bij het brede publiek of bij gewiekste politieke manipulators veronderstelde, sterk narratief en weinig analytisch gekleurde verleden, en meer in het bijzonder het erfgoed met zijn vermeende rechten, wordt zo gemakkelijk tot argument gemaakt voor een expliciete uitsluiting van ‘anderen’ en voor de weigering om hun cultuur in die van de groep te integreren. Het is thans dan ook niet meer goed mogelijk om over cultureel erfgoed te spreken zonder dat begrip te koppelen aan die van het historische geheugen, de groepsidentiteit en de sociale cohesie. De term cultureel erfgoed krijgt daarmee per definitie – goedschiks of kwaadschiks – een cultuurpolitieke, op cultuurbeleid gerichte connotatie, waarmee zowel de overheid als de onderzoekers rekening dienen te houden. Het is wetenschappelijk gezien geen neutrale term meer, want ‘vreemd’ en ‘eigen’ zijn geen strikt wetenschappelijke, analytische begrippen. Het zijn interpreterende, narratieve begrippen, die verwijzen naar de cultuur die een groep voor zichzelf al dan niet wenselijk acht. Ze bedoelen een verhaal te vertellen over de richting die de cultuur wil inslaan.

KANSEN EN GEVAREN: ERFGOED VAN DE TOEKOMST

Ik sprak net over de ‘vermeende’ rechten van erfgoed. Dat is geen verspreking. Erfgoed is in mijn optiek een contingent product. Eenvoudig gezegd is erfgoed altijd dat wat na een historische ontwikkeling overgebleven is van een vele malen grotere massa. Als we

dat proces van overdracht en selectie goed analyseren, blijkt hoe vaak er tijdens het proces meer of minder bewuste keuzes zijn gemaakt: dingen zijn achteloos weggegooid, zelfs kunstwerken die wij nu tot de top van de wereldproductie rekenen – ik verwijs slechts naar de enorme schommelingen in de waardering van het werk van schilders als El Greco, Goya, Rembrandt of Van Gogh, van hun eigen tijd tot nu. Andere vormen van cultureel erfgoed zijn willens en wetens vernietigd, hetzij om politiek kwaadaardige motieven, zoals tijdens de communistische en nationaalsocialistische dictaturen met hun kruistocht tegen ontaarde kunst, hetzij omdat de morele, culturele en maatschappelijke normen stilaan veranderden en het belang van het oude niet meer werd gezien, ja dit als sta-in-de-weg voor de vooruitgang en modernisering werd beschouwd, zoals bijvoorbeeld de ontwikkeling van de censuur duidelijk maakt, of we op een rondgang door onze oude binnensteden op bijna elke straathoek kunnen ontdekken.

We kunnen hiertegenover twee houdingen aannemen. Aan de ene kant die van onvoorwaardelijk respect voor het verleden. Die komt er feitelijk op neer dat we het erfgoed een eigen, onvervreemdbaar ‘recht’ op behoud en verspreiding geven. Anderzijds kunnen we het idee aanvaarden dat erfgoed op elk moment van de geschiedenis eigenlijk niet meer is dan een momentopname van dat wat de samenleving via complexe selectieprocessen heeft geërfd van haar voorgangers, en vervolgens daadwerkelijk heeft aanvaard en toegeëigend, terwijl ze dat via een vergelijkbaar proces zelf weer moet overdragen aan degenen die na haar komen. Die tweede positie is alleen houdbaar als we voortdurend op verantwoorde wijze omgaan met de criteria voor de benoeming, het behoud en de overdracht van erfgoed. Met andere woorden, als we ons niet meer laten sturen door ongeleide selectieprocessen maar de selectie zelf in handen nemen. Als we erfgoed niet als een onherroepelijk gegeven uit het verleden maar als een mogelijke realiteit in wording zien. Nog anders gezegd, tegenover de gangbare essentialistische, verzakelijke blik die alle erfgoed op zichzelf als waardevol beschouwt, al was het maar omdat we erfgoed zo het gemakkelijkst kunnen beheersen en beheren, plaatsen we de *dynamische* opvatting van erfgoed als een steeds weer opnieuw te constitueren geheel van materiële en immateriële objecten, gedragingen, geestesproducten en waarden. Dan komt onmiddellijk de toekomst in het vizier, en met de toekomst de vraag wat we daar nu precies mee willen. Benoeming tot erfgoed, is mijn stelling, impliceert altijd een bepaalde visie op de toekomst van de samenleving, ongetwijfeld heel vaak impliciet, maar toch wel degelijk een beeld van dat waarheen men wil, wat men wil bereiken met de specifieke vormgeving van het verleden waarvoor men gezamenlijk kiest. In een politiek en cultureel beschaafde en goed geleide samenleving is het dan zaak die visie zoveel mogelijk te expliciteren, om de toekomst in eigen hand te kunnen houden en niet het willoze slachtoffer te worden van ongestuurde ontwikkelingen door derden of van de kwaad-

willigheid van anderen. De urgentie daarvan is de laatste jaren des te groter geworden nu de concurrentie op de markt van het cultureel-erfgoedbeheer groeit. Niet alleen wordt er gevochten tussen aanhangers van verschillende opvattingen van de nationale gemeenschap en haar toekomst, ook roepen de grote aantallen nieuwkomers van buiten de joods-christelijke en westerse beschavingskring om een eigen inbreng in de culturele vormgeving van het land van aankomst. Daarvoor zijn allerlei modellen beschikbaar – integratie, assimilatie, participatie, enzovoorts – waar ik hier niet op hoef in te gaan, maar in elk van die modellen moet een specifieke relatie tussen het ingebrachte erfgoed van de nieuwkomers en het reeds bestaande erfgoed van de gevestigden worden gevonden.

In een essentialistisch erfgoedmodel is de cultuur een onveranderlijk vóórgegeven waaraan de nieuwkomer zich niet alleen dient aan te passen maar dat ook kan aangezien de premisse is dat het bij erfgoed om universele waarden gaat waarin zowel de gevestigden als de nieuwkomers delen. In die optiek valt eigenlijk niets meer te kiezen, alleen moet de door de voorouders al lang geleden uitgezette cultuurlijn worden voortgezet en verduurzaamd. Het volstaat dan het cultureel erfgoed van de gevestigden te bestuderen om de richting te zien die de samenleving behoort in te slaan en om te meten wat de feitelijke graad van tolerantie is tussen het erfgoed van de gevestigden en dat van de nieuwkomers. Wat niet wordt getolereerd, moet dan verdwijnen. De nieuwkomers hebben geen wezenlijk eigen inbreng, ze kunnen hoogstens bestaande trends, dimensies, waarden en praktijken versterken. Die visie, op dit ogenblik breed gedeeld in de populaire pers van Nederland en mogelijk ook van Vlaanderen, verwaarloost de lessen die een diepgaande analyse van cultureel-erfgoedbeheer in het verleden ons leert.

Om hier slechts één voorbeeld te noemen: waren het in de late 16e en vroege 17e eeuw niet de honderdduizend Vlaamse, Brabantse en Waalse vluchtelingen die de dominant liberale tendens van de gereformeerde kerk in het Noorden mede om politieke redenen wisten om te buigen tot een rigoristische richting en zo het oorspronkelijk moderate handelsland met zijn voorkeur voor stilzwijgende tolerantie en gedoogbeleid minstens in het publieke zelfbeeld tot een calvinistisch walhalla transformeerden? Sindsdien staat het strenge calvinistische Noorden tegenover het katholieke, mildere Zuiden, en hebben zelfs de noordelijke katholieken dat zelfbeeld van wat ik graag 'cultureel calvinisme' noem geïnternaliseerd. Maar het zal duidelijk zijn dat het calvinisme aanvankelijk allerminst tot het onvervreemdbaar inheems immaterieel erfgoed behoorde – in die klassieke valkuil is indertijd zelfs een scherpzinnige observator als Max Weber getrapt. Integendeel, het immaterieel erfgoed van de goed geordende gereformeerde samenleving met haar arbeidsethiek en publieke moraal steunt op een reeks weloverwogen keuzen in functie van het toekomst-

model van de samenleving dat de nieuwkomers met zich mee brachten en dat door een aaneenschakeling van politieke en culturele ontwikkelingen uiteindelijk triomfeerde.

Het dynamische, procesgerichte model dat ik zelf voorsta, legt van zulke ontwikkelingen veel beter rekenschap af. Daarin wordt cultuur niet zozeer als een vastliggend product gezien – al behoren concrete cultuurproducten uiteraard óók tot die bredere opvatting van cultuur – maar veeleer als een vorm van *agency*, handelen, culturele praktijk. Ze is een manier om weloverwogen en met een goed gefocuste hiërarchie van waarden vorm te geven aan de gemeenschap en haar werkelijkheid in al haar aspecten, met inbegrip van het nieuwe dat op haar afkomt. Heel schematisch gezegd: soms is nieuw beter dan oud, of oud beter dan nieuw; anders is soms beter dan eigen, eigen soms beter dan anders. De keus daartussen, dus de keus voor wat als eigen erfgoed van de toekomst wordt beschouwd, is niet in absolute termen mogelijk en hangt ook niet alleen van de intrinsieke waarde van het bestaande erfgoed af, al vormt die natuurlijk ook een belangrijke parameter voor de wens tot behoud ervan. De prioritering tussen de elementen van het erfgoed hangt echter af van de mogelijke en gewenste bijdrage van elke groep, elk onderdeel aan de toekomst van de samenleving zoals die gezamenlijk wordt ontworpen. Goed erfgoedbeleid steunt, paradoxaal genoeg, misschien dus wel meer op analyse van de toekomst dan op inzicht in het verleden.

ERFGOEDVORMING ALS PROCES

Door deze begripsontwikkelingen verschuiven de accenten. De begripsbetekenis van cultureel erfgoed wordt bijna ongemerkt steeds verder opgerekt. Vooral door de inbreng van immateriele cultuur in het erfgoedconcept dreigt het operationele karakter van het begrip te vervagen. Bij immaterieel erfgoed ligt het hoofddaccent immers niet langer op het materialiseerbare erfgoed zelf, maar op de manier waarop het wordt overgedragen of, breder nog, op de cultuur waaraan door inzet van erfgoed gestalte wordt gegeven. Immaterieel erfgoed, zoals verhalen, ervaringsvormen, geloofsartikelen of normen, constitueert zich namelijk in de act van overdracht zelf. Het bestaat niet zinnig buiten die overdracht binnen een concrete gemeenschap. Erfgoedbehoud wordt dan vóór alles gezien als een proces van betekenisgeving dat zijn naspeurbare weerslag vindt in (culturele) identiteit. Overigens is de ontwikkeling naar een communautair, meer antropologisch erfgoedbegrip vooral kenmerkend voor de Angelsaksische manier van omgaan met erfgoed. In de Romaanse landen, Frankrijk voorop, wordt erfgoed vanouds niet zozeer vanuit het gezichtspunt van de gemeenschap maar vanuit dat van de natie gezien, en in meer objectieve en juridische termen gedefinieerd.³

Cultureel erfgoed is dus wat culturele identiteit schraagt. Daarmee is de notie heel wazig geworden. Wie of wat bepaalt nog wat

Foto: Layla Aerts. © Erfgoeddag

erfgoed is? De historische vorm of uitvinder van zulk erfgoed? De latere of huidige gebruiker? De doorgever, de tussenpersoon? In elk geval maakt de definitie van cultureel erfgoed zo zelf deel uit van een culturele norm: erfgoed is wat als zinvol voor de identiteit wordt herkend, en identiteitsgevoelens voeden zichzelf met wat als erfgoed aannemelijk wordt geacht. Hoewel ook in Nederland het erfgoedbeleid op gemeentelijk, provinciaal en nationaal niveau groeit, heb ik de stellige indruk dat de term cultureel erfgoed in Vlaanderen al aanzienlijk meer dan in Nederland synoniem is geworden voor een conglomeraat van beleidsinstrumenten (erfgoeddecreten en erfgoedconvenants) die de identiteit van de Vlaamse gemeenschap moeten bevorderen, misschien omdat in het recente verleden die identiteit zich meer bedreigd voelde en dus naar stevige instrumenten voor haar voortbestaan zocht. Dreigt hier niet het gevaar van een cirkelredenering waarbij erfgoed vooral op politieke gronden wordt gedefinieerd?

HET DECREET OVER HET VLAAMSE CULTUREEL-ERFGOEDBELEID

Daarmee ben ik aangekomen bij het voorontwerp van decreet over de ontwikkeling, de organisatie en de subsidiëring van het Vlaamse cultureel-erfgoedbeleid waarvan ik voorafgaand aan deze dag kennis heb kunnen nemen. Ik veroorloof mij tot slot om daar iets over te zeggen, niet uit waanwijsheid, maar om dit binnen het raamwerk van de voorafgaande overwegingen te plaatsen en op mijn eigen wijze te waarderen, en natuurlijk om de steeds noodzakelijke discussie en reflectie hierover te bevorderen.

Mijn eerste opmerking betreft de geest die uit dit stuk spreekt. Het gaat hier om een op onderdelen bijzonder inspirerende tekst die weliswaar gedacht is vanuit het concrete erfgoedbeheer en erfgoedbeleid en die, zoals ik de tekst lees, vooral op roerende objecten van materieel erfgoed van toepassing is, maar die vanaf de eerste bladzijde probeert cultuur als een dynamisch fenomeen te vangen. Dat blijkt al uit de definitie die in artikel 2 van cultureel erfgoed wordt gegeven, namelijk "roerend en immaterieel erfgoed dat als betekenisdrager uit het verleden gemeenschappelijke betekenissen verkrijgt binnen een cultureel referentiekader". Krachtiger nog is de definitie die even verder van volkscultuur wordt gegeven, namelijk "breed gedragen cultuurverschijnselen in hun historische, sociale en geografische dimensies, waarbij die dimensies worden opgevat als dynamische, groepsgebonden processen van betekenisgeving en toe-eigening". Naar mijn interpretatie omvat deze formulering niet alleen de volkscultuur in de gebruikelijke klassieke betekenis, maar ook de populaire cultuur in de nieuwere zin, die van de media, en zelfs de digitale cultuur van

het internet voor zover die in geografische termen te vangen is. Met zulke verstandige definities is de geest van dit stuk gegeven. De sleutelwoorden zijn: verkrijgen, betekenisgeving, toe-eigening, of, in artikel 3, erfgoedbeleving en erfgoedpraktijken. Die termen plaatsen het cultureel erfgoed binnen een dynamische definitie van cultuur als *agency*, maatschappelijke en culturele praxis. Dat geldt ook voor de interculturaliteit die het decreet op dit gebied wil waarborgen en bevorderen, en die impliciet verwijst naar de nauwe relatie tussen erfgoed en identiteitsvorming. De betekenis van de vormen van cultureel erfgoed ligt dan niet meer in de objecten zelf, en wordt ook niet verleend door de instantie die ze bijeen brengt, zoals het archief of het museum, maar ze ligt in wat de cultuur- of de erfgoedgemeenschap ermee doet. In dat opzicht mag dit decreet gerust als een mijlpaal in de gedachtevorming rond het cultureel-erfgoedbeleid worden beschouwd.

Maar daar ligt tegelijk, en dat is mijn tweede opmerking, een punt van aandacht voor de toekomst. Want aldus opgevat kunnen goed erfgoedbeheer en erfgoedbeleid niet buiten de andere helft van het erfgoedtweeluik, namelijk een uitgesproken en goed verwoorde visie op de toekomst van de culturele identiteit van de gemeenschap. Als het beoogde steunpunt voor cultureel erfgoed dat bemiddelt tussen het culturele veld en de overheid, waarin het decreet voorziet, die instantie beoogt te zijn, is dat een goed begin, maar ook niet meer dan een begin, want cultuur en identiteit zijn van iedereen en de definitie daarvan moet noodzakelijkerwijs breed gedragen zijn, niet alleen door de organisaties voor cultuurbehoud maar door de gemeenschap als zodanig, in al haar vormen en geledingen – en we weten dat juist de nieuwkomers zich vaak moeilijk in de bestaande organisaties laten vangen.

Een laatste punt: de immateriële cultuur. Volgens de definities aan het begin van het decreet valt zij onder het object van het erfgoedbeleid. Maar waar dat beleid wordt geëxpliciteerd gaat het in feite toch vooral om roerend erfgoed, eventueel nog om de neerslag van immaterieel erfgoed in objecten, boeken, beelden of andere artefacten. Voor het immaterieel erfgoed zelf, zoals handelingen, gebaren, gewoonten en gebruiken en andere culturele praktijken, of vertel-, muziek- en omgangscultuur en dergelijke, is een ander type behoud en beleid nodig waarvan de sporen hier naar mijn indruk nog al te zeer onder de oppervlakte liggen. Juist op dit punt ontstaan echter vaak fricties met nieuwkomers en buitenstaanders. De urgentie van een nadere beschouwing daarover lijkt me dan ook evident. Misschien mag ik dus hopen op een spoedig vervolg?

1 Prof. dr. em. Willem FRIJHOFF was tot voor kort hoogleraar Geschiedenis nieuwe tijd aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Onlangs verscheen van zijn hand de publicatie *Dynamisch erfgoed* (Amsterdam, Boom Uitgeverij, 2007) over de samenhang tussen erfgoed en cultuur.

2 Terentianus MALIUS, *De litteris, de syllabis, de metris*. Hildesheim/Zurich/New York, Georg Olms Verlag, 2002, p.258.

3 Aldus Dominique POULOT in: *Patrimoine et modernité*. Paris, L'Harmattan, 1998.

Een nieuwe, royale oud-Belgische hoofdstedelijke wafel?

→ Het verhaal van de FARO-wafel uit 2008

'TYPISCH BELGISCH'

Wat associeer je met 'België'? Voor veel inwoners van de Verenigde Staten is het antwoord eenvoudig: wafels.² *Belgian Waffles*. Op de officiële toeristische website van België voor een Noord-Amerikaans publiek – www.visitbelgium.com – wordt bewust ingespeeld op deze associatie tussen een staat, een mogelijke toeristische bestemming en wafels. Er wordt een heuse pagina aan de lekkernij gewijd.

"THE CAPACITY OF FOOD TO HOLD TIME, PLACE AND MEMORY IS VALUED ALL THE MORE IN AN ERA OF HYPERMOBILITY, WHEN IT CAN SEEM AS IF EVERYTHING IS AVAILABLE EVERYWHERE, ALL THE TIME. SHOPPING, COOKING, AND EATING BECOME MORE LIKE ACCESSING AN EDIBLE DATABASE OF INFINITE PERMUTATION THAN STEPPING INTO A CULINARY WORLD THAT IS DEFINED BY SLOWER MOVING COALESCENCES OF GEOLOGY, CLIMATE, HISTORY, AND CULTURE CAPTURED BY THE IDEA OF TERROIR AND PROTECTED BY APPELLATION."¹

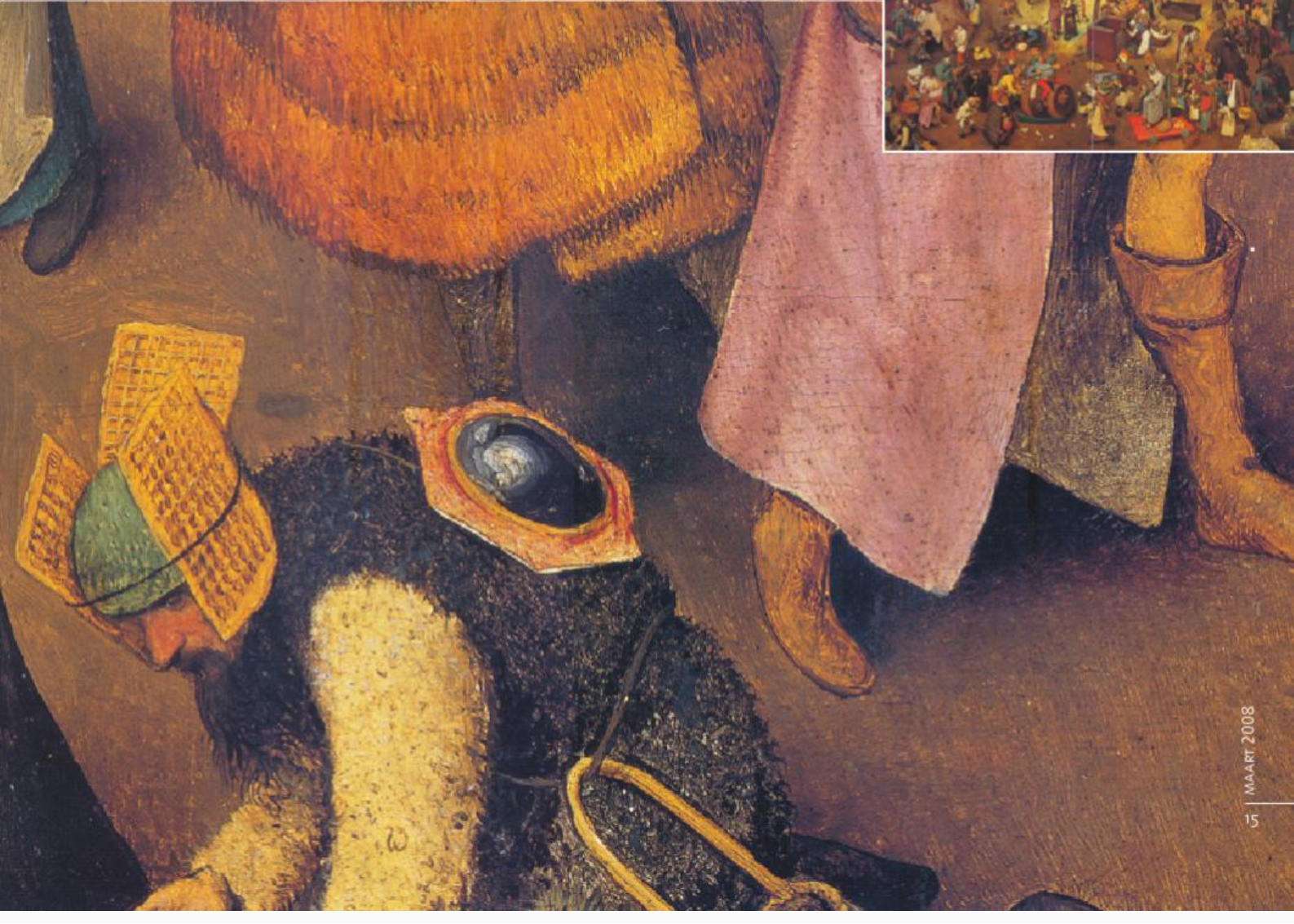
"SERENDIPITY IS LOOKING IN A HAYSTACK

FOR A NEEDLE AND DISCOVERING

A FARMER'S DAUGHTER." (JULIUS COMROE JR.)

Wat is 'typisch Belgisch'? Officiële antwoorden op deze prangende vraag biedt de federale overheid sinds jaar en dag aan op de website www.belgium.be of www.belgique.be. Onder de rubriek 'Over België' vindt men een luikje 'Cultuur' en daaronder een subrubriek 'Typisch Belgisch'. Elk van de items zijn eigenlijk een artikel waard: Ambiorix, Art Nouveau, Gilles van Binche, Grote Markt van Brussel, de Kat (stripverhaalpersonage van Philippe Geluck), de Leeuw van Waterloo, de begonia, de saxofoon, de smurfen, frieten, Hercule Poirot, het Atomium, het Brabants trekpaard, Hooverphonic, jenever, K's Choice, kermis, Kuifje, Lange Wapper, Lucky Luke, Manneke Pis, Michel Vaillant, pralines, Proton, Robbedoes, Sint-Michiel, speculaas, Suske en Wiske, Technotronic, Tik Tak, Vaya con Dios, wafels, Zap Mama. Voilà, ... België op 1 maart 2008. Wie stelt er zoiets samen? Wie volgt dit op? Wie houdt dit *up-to-date*? Een officiële commissie? Een ambtenaar met veel verbeelding en een zwak voor stripverhalen en pop uit de jaren 1990? Hoe dan ook, dit is harde informatie op dé officieelste website van de natiestaat België, anno 2008.

Wafels staan er dus bij: een nationaal symbool, een internationale associatie, een pavlovreactie waardig. Ze staan ook vermeld in een andere hoofdrubriek onder het luikje cultuur op de officiële portaalsite van België: gastronomie. Daar wordt België als volgt neergezet: Belgische chocolade, bier, frieten, jenever,

→ grote foto bij het begin van het artikel:
Wafels figureren herhaaldelijk op *Het Gevecht tussen Carnaval en Vasten (1559)* van Pieter Brueghel. © Kunsthistorisches Museum Wien

pralines, speculaas, wafels en witloof.³ De informatie over wafels is best wel interessant en citeren we hier uitgebreid:

“Wafels zijn een Belgische culinaire specialiteit die men in alle omstandigheden eet, zo of bedekt met suiker, slagroom, chocolade, ... Elke streek van ons land heeft zijn eigen recept, ook al zijn de basisingrediënten (bloem, melk, suiker en eieren) overal dezelfde. De beroemdste variëteit zijn ongetwijfeld de Brusselse wafels. Het woord ‘wafel’ is ontleend aan het Frankisch en betekent eigenlijk ‘honingraat’. Vandaag is het de benaming voor elk gebak dat in een wafelijzer wordt gebakken. België is bijzonder bekend om zijn Brusselse en Luikse wafels. De Brusselse wafel is groot, rechthoekig en zeer licht. Ze wordt warm gegeten. In de winkelstraten van de hoofdstad en meer en meer ook aan de Belgische kust, wemelt het van de wafelverkopers. Het succes van deze typische culinaire specialiteit is niet moeilijk te verklaren: het is moeilijk weerstand te bieden aan de verleidelijke geuren die uitgaan van een vers gebakken wafel. Het recept voor Brusselse wafels bestaat uit bloem, gist, bruine suiker, melk, water, boter, zout en natuurlijk geklopt eiwit. De lichtheid van de wafels wordt vooral bepaald door dit laatste ingrediënt. Het mengen van het geklopte eiwit met de andere ingrediënten moet met de nodige voorzichtigheid gebeuren om een luchtig deeg te verkrijgen. Brusselse wafels kunnen zo worden gegeten of bedekt met suiker, slagroom of in het seizoen, met aardbeien. De Luikse wafels zijn kleiner, meer gesuikerd en zwaarder. De recepten variëren volgens de streek en worden van generatie op generatie doorgegeven. Om wafels te bakken is een wafelijzer onmisbaar. De vroegere gietijzeren wafelijzers werden verwarmd op het gasfornuis of in de hete as van de open haard. Vandaag zijn ze vervangen door moderne toestellen met elektrische weerstanden.”⁴

Tot zover de basisinformatie van de federale overheid, aangeboden in vier talen.

IN ‘OUD BELGIË’: BELGIAN WAFFLES

Afbeeldingen van wafels, wafelijzers en vrouwen aan het bakken gaan erg ver terug in de tijd. Er is een aan Hieronymus Bosch toegeschreven tekening van een wafelbakster uit het einde van de 15^e eeuw (Albertina, Wenen). Wereldberoemd is

het schilderij *Het Gevecht tussen Carnaval en Vasten (1559)*, van Pieter Brueghel de Oude. Daarop zijn lekkernijen te zien die lijken op het soort producten dat we vandaag als wafels beschouwen.⁵ Wafels horen in Noord-West-Europa, in het bijzonder in de Nederlanden, al sinds de middeleeuwen bij Vastelavond, bij kermissen, bij oud en Nieuw(-jaar), bij verjaardagen, bij Driekoningen en bij allerlei andere kalenderfeest- en overgangsrituelen. Ze zijn talloze malen afgebeeld en worden vermeld in allerlei beschrijvingen. Wafels eten is altijd een beetje feesten.

Wafelijzers bestaan in allerlei vormen sinds de middeleeuwen. Benamingen zoals de wafels *à la flamande* zijn bijvoorbeeld al geregistreerd in een kookboek uitgegeven te Nancy in 1768. Een eerste vermelding van het woord *waferyser* dateert uit 1383, in een bron over de Vlaamse stad Kortrijk.⁶ Kortom, wafelijzers zijn al eeuwen bekend in onze streken, lang voor België gecreëerd werd.

Vanwaar komt dan die nauwe associatie tussen ‘België’ en ‘wafels’? De doorbraak is duidelijk te situeren in het midden van de jaren 1960 in de Verenigde Staten, heel in het bijzonder te New York. Om dit te begrijpen moeten we eerst iets zeggen over wereldtentoonstellingen, een fenomeen dat naar aanleiding van de viering van de vijftigste verjaardag van Expo ‘58 in België weer volop in de belangstelling staat. Het is bekend dat die evenementen sinds het midden van de 19^e eeuw een belangrijke, markerende rol speelden in de geschiedenis van volkscultuur, nationale identiteit en voedsel.⁷

In de ‘marge’ van de op moderniteit, vooruitgang, industrie, technologie en multimedia gerichte universele en internationale tentoonstellingen waren sinds het einde van de 19e eeuw telkens ook bijzondere tegenpolen of alternatieve programmaties te zien: ‘tijdelijk oude’ dorpen, stadswijken of parken, waar oude gebouwen uit een ver of dicht verleden werden nagebootst en nagebouwd. Ze voldoen aan kwalificaties als ‘schilderachtig’ of ‘pittoresk’ én het waren oorden van feesten en plezier. Het zijn unieke plekken met een functie van liminaliteit. Dit grensbegrip ontleen we aan Arnold Van Gennep en Victor Turner die daarmee overgangsrituelen (*rites de passage*) verklaarden. Liminaliteit is een speciale zone of tijd, bijvoorbeeld bij een inwijdingsritueel of carnaval, waar het gewone leven even op zijn kop wordt gezet of waar eigenaardige paradoxen worden uitgespeeld (zoals ‘authentieke’ ‘middeleeuwse’ gebouwen die er maar voor zes maanden staan, maar toch als authentiek middeleeuws moeten worden beleefd) en waar belangrijke inzichten kunnen worden doorgegeven. Bij liminaliteit hoort ook vaak communicatie met voedsel.

Een van de interessante casussen die momenteel vanuit het liminaliteitsperspectief (en met het oog op reflexieve prak-

www.visitbelgium.be

tijkontwikkeling in de erfgoedsector) bestudeerd worden (en waarover FARO en de Erfgoedcel Brussel publicaties zullen uitbrengen in 2008) is het fenomeen van 'Oud België', 'Vrolijk België', 'Pittoresk België' of hoe men die constructies naar aanleiding van wereldtentoonstellingen in de 19^e en 20^e eeuw ook genoemd heeft. Het werd voor het eerst geïntroduceerd in Antwerpen in 1894, in de vorm van 'Oud Antwerpen'.⁸ Ook tijdens Expo '58 te Brussel was er een 'Vrolijk België', dat voor een stukje 'Brussel 1900' of de Belle Epoque evocerde, maar dat ook onderdelen had die bestonden uit nagebootste gebouwen uit de middeleeuwen of de nieuwe tijd.⁹ Kenmerkend was dat er veel gegeten en gedronken werd, inclusief wafels en farobier.

De laatste keer dat er zo'n heus *Old Belgium* werd geconstrueerd was in 1964-'65 te New York. Deze expo kende vele problemen, waaronder het feit dat de manifestatie officieel niet erkend was als een échte wereldtentoonstelling. Dit betekende ook dat de officiële nationale participatie in het gedrang kwam voor vele landen. België was echter sowieso vertegenwoordigd door de liminele tegenhanger, Oud of folkloristisch België. Ook rond *Old Belgium* bestonden er in 1964-'65 allerlei schandalen en problemen. In elk geval was er een duidelijke link met het oudere 'Oud België', aangezien een architectenfamilie (namelijk De Rijdt) die al sinds de jaren 1930 in België gespecialiseerd was in de constructie van tijdelijke historische nepdorpen, ook voor de aflevering te New York tekende. Ook daarover werd trouwens uitgebreid geprocedeerd in de late jaren 1960.

Kortom, bepaald niet alles was koek en ei in de 'wereldtentoonstelling' te New York in 1964-'65. Maar zoals uit talloze publicaties uit die tijd en vandaag blijkt, en zoals op allerlei internetfora te lezen valt, was de *Belgian Waffle* alvast een enorm succes. Er waren diverse families actief, waarbij de familie Vermersch wellicht de meest bekende en representatieve is. Zij bleven ook nog decennialang hun recept van Belgische wafels aan de vrouw en de man brengen in manifestaties in New York. Vader Maurice Vermersch is ondertussen overleden. Zijn dochter woont momenteel in Albuquerque: zij baatte tot begin deze eeuw wafelzaken met 'dé' *Belgian Waffle* uit in New York en elders.

Als men de foto's bekijkt en de verhalen beluistert, blijkt dat er in 1964 een interessante naamsverschuiving heeft plaatsgevonden. In 'Oud België' te New York, en daarna ook elders op het expoterrein, werden de *Brussels waffles* aangeboden. Daar werd wel een gelegenheids'merknaam' – Bel-gem – overheen gekleefd. In combinatie met de massale aanwezigheid van Belgem wafels in *Old Belgium*, door de werking van het geurgeheugen en mond-tot-mondreclame en door de reproductie van héél smakelijke foto's in tal van kranten en tijdschriften van die lekkernijen, werd het een zeer grote hit.

De associatie met *Belgian waffles* is dus geworteld in een heel bijzondere 'erfgoed'constructie *avant la lettre*, een hybride nepdorp dat clichés over het Belgisch erfgoed en schilderachtige beelden opstapelde en commercialiseerde. Die oorspronkelijke *Belgian Waffle* werd gebakken met gist en aangeboden met slagroom en aardbeien. De bezoekers van de New Yorkse expo waren er dol op. Maar voorheen was die combinatie niet erg bekend als Belgische of Brusselse wafels. Dit wil niet zeggen dat voorheen wafels en aardbeien nooit samen werden opgediend. Zo wordt in de correspondentie van de stadhoudelijke familie van Nederland in het begin van de 19e eeuw in een brief een heel opmerkelijk tussenzinnetje ingelast: "*des gauffres excellentes à la Hollandoise, couverte de fraises, ce qui nous rappelle les déjeuners de la foire*".¹⁰ Dat helpt ons ook niet echt vooruit in de zoektocht naar een 'Belgische wafel'.

WAFELS ALS BELGISCH SYMBOOL?

Tot de jaren 1830 stond België, laat staan Belgische gastronomie, niet op de (culinaire) kaart. Tussen 1840 en 1860 kwam er geleidelijk verandering. Brussel werd stilaan een stad met aantrekkingskracht. Naast vele Franse vluchtelingen werd de opkomende bourgeoisie graag verwend in restaurants, in het bijzonder met personeel dat ook in Frankrijk opgeleid was. Heel de 19^e eeuw werd in Belgische restaurants vooral de 'Franse keuken' geapprecieerd. Tegen 1890 was de burgerij zover dat er over een 'Belgische gastronomie' gesproken kon worden. Na de Eerste Wereldoorlog kwamen er meer zogenaamde 'Belgische gerechten' op de kaarten. Als eerste Belgische kookboek geldt het in twee talen uitgegeven *L'économie culinaire of Het spaarzame keukenboek* van Philippe Cauderlier in 1861. Een voor huisvrouwen bestemde versie verscheen in 1863 als *La Cuisinière/Keukenboek* en was het referentieboek bij uitstek tot de jaren 1920 (pas in 1927 verscheen het eerste *Ons kookboekje* van de Boerinnenbond). De bronnen waren Franse kookboeken. Het oudste recept van de zogenaamde Brusselse wafel werd gepubliceerd door dezelfde Philippe Cauderlier die in 1812 in sectie 2 – de buurt van de Priemstraat – te Brussel geboren werd en die in 1887 te Gent overleed. Naast *Vlaamsche wafels* werd het recept van *Brusselsche wafels* gepubliceerd in *Pasteien en confituren* in 1883 en in *La pâtisserie et les confitures* in 1874. De recepten voor zowel Brusselse als Vlaamse wafels verschenen ook in 1910, net als in de bijzondere uitgave over *Mondamine*.¹¹ Cauderlier gebruikte wel weinig bier in zijn bereidingen, wellicht eigen aan de periode van zijn (Franse) opleiding en activiteiten, waar meer met wijn werd gekookt. Het recept van *gauffres de Bruxelles* of *Brusselsche wafels*, zoals het in *Gebakken en confituren* werd opgetekend, luidt als volgt:

"Meng in eene kastrol 500 grammen bloem, 250 grammen boter gesmolten in een halve pint water en eene halve pint melk, 50 grammen zout. Besla goed de bloem, voeg er de 4 eidooiers bij; laat den deeg een kwartuur rusten. Doe er een snuffje gemalen kaneel in. Besla de vier eiwitten tot schuim, nadat ge er een snuffje zout hebt bijgevoegd. Giet dit schuim bij den deeg en meng zorgvuldig dooreen. Bestrijk het wafelijzer met boter en doe het heeten; ga vervolgens te werk gelijk voor de wafels met room."

Vandaag is de grote hoeveelheid zout er wellicht teveel aan.

Als we dieper in de tijd willen teruggaan om een Belgische 'hoofd-stedelijke wafel' te vinden, komen we in het rijk van de creatieve historische constructies. Het is bij zo'n demarche de moeite om dan gewoon terug te gaan naar de beginmaanden van de Belgische staat in 1830. Zijn er daar sporen te vinden van wafels, verbonden aan het nieuwe idee dat België een land kon zijn?

De laatste maanden van 1830 en de eerste maanden van 1831 waren voor de kersverse onafhankelijke staat België erg verwarrend, te meer daar de buurlanden of diplomatieke vehikels zoals de Conferentie van Londen meer dan een vinger in de pap hadden en mee over de overlevingskansen beslisten. De grenzen stonden ook nog niet vast. Het Voorlopig Bewind (regering van negen notabelen) trok de macht deels naar zich toe en een parlement keurde een grondwet goed. Er was wel geen overtuigend (staats)hoofd. Belangrijk was de zoektocht naar een koning voor de nieuwe staat. De ene na de andere kandidaat passeerde de revue, sommigen werden verkozen of benoemd, maar snel weer afgevoerd of afgewezen (door Londen of Parijs). Uiteindelijk kwam men na veel zoeken, *trial and error*, uit bij ene Leopold van Saksen-Coburg, die uit het buitenland werd aangetrokken en op 21 juli 1831 ingezworen werd als koning der Belgen.¹³ De Franse koning stuurde uiteindelijk niet zijn zoon (wat diplomatiek onhaalbaar bleek) om koning te worden, maar wel zijn dochter om met Leopold te huwen en koningin te worden. Is er in de schemerzone die eraan voorafging, een spoor te vinden van wafels?

Wie zoekt, die vindt. Zo gingen we te rade bij één van de rijkste verzamelingen van beeldmateriaal uit de geschiedenis van de Nederlanden: de *Atlas van Stolk* uit Rotterdam. Het beroemde beeldarchief is gegroeid uit de nalatenschap van de Rotterdamse houthandelaar Abraham van Stolk (1814-'96), die vanaf 1835 begon met het verzamelen van grafisch materiaal. Dit groeide uit tot een collectie van meer dan 150.000 prenten,

die nu in het Schielandshuis te Rotterdam wordt bewaard. Een zesde werd ondertussen gedigitaliseerd. Ondertussen groeit de collectie nog steeds aan.

In de *Atlas van Stolk* wordt een prachtige gekleurde gravure uit 1830 bewaard over de merkwaardige zoektocht naar een staatshoofd voor België. De titel luidt *De Belgische troon of het volk zonder hoofd*. Op de voorgrond zijn zes personen met een kaars en een lamp op zoek. De quasi-fonetische transcriptie op deze Nederlandse spotprent maakt duidelijk dat het mensen uit België zijn: "*awel 't is een fameus werk dat zoeken noar ien ooft, zulle*". Op de tweede rij staan elf mannen zonder hoofd. Er staat ook een troonzetel (omgekeerd) die met de bovenrand van de rugleuning tegen de muur leunt. De lege troon slaat op het ontbreken van een staatshoofd. "Te huur of te koop terstond te aanvaarden" is de duidelijke boodschap. Ons interesseren vooral de symbolen op de Belgische troonhemel. Daar hangt een wafel met daarnaast twee bierglazen! Op het ene prijkt – in spiegelschrift – het opschrift 'Lambik'. Op het andere ... 'Faro'.¹³

WAFELS MET FARO ...: EEN ÉCHTE WAFEL VOOR DE MAROLLEN

Faro? Dat is één van de weinige échte streekproducten die voor de regio rond Brussel aangeduid kan worden. Faro is een bier gebaseerd op lambik. Rond lambik floreert een heel speciale familie van bieren, gebaseerd op een oud productieprocédé van spontane gisting. Het is pas vanaf de 12e eeuw dat gist werd toegevoegd aan bieren, in het bijzonder bovengist (schuim) van een vorig brouwsel. Dit verdrong in Europa op lange termijn de spontane gisting, behalve in de streek rond Brussel en Halle waar dit procédé tot vandaag bestaat.

Voor het basisproduct (sinds de Franse Revolutie, in de Zuidelijke Nederlanden in 1794-'95 lambik genoemd) wordt een verhouding (die voor het eerst in 1559 werd opgetekend als combinatie) gehanteerd van twee derde gerst en een derde tarwe. Dit wordt aan de kook gebracht en dan wordt oude hop toegevoegd, wat na een spontane gisting fris zurig proeft. De spontane gisting gebeurt door een reeks wilde Brettanomyces-gisten, die in een gebied van ongeveer vijftien kilometer rond Brussel bijzonder vaak en in gunstige combinaties aanwezig zijn in de lucht of (vervolgens) in en rond oude gebouwen waar lambik gemaakt wordt. De brouwactiviteit met spontane gisting was vooral geconcentreerd in de winter wegens minder brandgevaar en minder infectiegevaar bij de afkoeling van de kokende wort.¹⁴ Faro, meerts (laat brouwsel) en lambik werden de voorbije drie eeuwen met Brussel geassocieerd. Sommigen mengden de zware lambikwort en de lichtere meertswort en lieten dat verder gisten, met als resultaat klassieke faro. Anderen mengden de uitgegiste lambik en het meertsbier tot faro. Nog anderen voegden kandijnsuiker toe om farobier te krijgen.

Detail uit de gravure
van de Atlas van Stolk,
Rotterdam, 1830.

Kortom, faro staat voor ver-
menging, hybride erfgoed, ...

Jef Van den Steen stelde in
2006 in zijn standaardwerk
over lambikbieren dat het
oudste gebruik van het woord
faro als aanduiding van bier
dateert uit 1775, toen brouwer
Van den Cruyce uit Asse een
kerkelijk tiende deel met drie
tonnen faro betaalde.¹⁵ Maar
Van den Steen heeft hier zeker
niet het laatste woord. In een
in 1721 gepubliceerd verhaal
van Jacob Campo Weyerman
(1677-1747) over een edelman
uit Brussel die een flinke som
gewonnen had bij het gokken
en daarom plots heel popu-
lair werd bij vrienden en ma-
gen, duikt immers volgende passage op: "Het tafellaken droop
door den oly van overvloed; peper en zout wert'er minder geacht
dan het stof van 't woest Arabien; en nimmer beschoude de
wanden van zyn slaapsalet eene geweldiger vertiering van Leu-
vens bier, Faro, Liersche kaves, Hoegaerts en diergelyke Sorbetten
der Dronkaarts."¹⁶ Vierenvijftig jaar vroeger dook er dus al een
spoor van faro op.

De gouden periode van faro is de 19^e eeuw: het was met voor-
sprong het populairste bier in Brussel in het midden van de 19^e
eeuw. Faro uit Brussel heeft in de sociale geschiedenis en de
geschiedenis van consumptie en morele economie een heel
speciale rol (en gaf aanleiding tot interessante varianten van
collectieve actie) maar daarop komen we in één van de vol-
gende nummers in dit tijdschrift terug. In de jaren 1890 was
het aanzoeten van faro nog niet heel gebruikelijk. Toch werd
ook in de tweede helft van de 19e eeuw al suiker gebruikt. Door
de opkomst en het succes van geuze (lambik die in champag-
neflessen met kurk kan gisten) werden de beste en meest
malse lambikken daarvoor gebruikt en werden de meer zure
bieren (van mindere kwaliteit) voor faro gebruikt. De cafébazen
probeerden faro te schenken die aangezoet was met kandij-
suiker. Aangezien dat een vergistbaar suiker is, kon het omgezet
worden in alcohol en koolzuurgas (met ontploffingsgevaar tot
gevolg). Na 1918 vond het gebruik van sacharine ingang, wat
het voordeel had dat de zoetstof niet vergistte. Toch bescha-
digde het gebruik ervan het imago van het farobier.

Tegen de jaren 1960 werd faro nog nauwelijks geschonken in
Brusselse cafés. Vanaf de late jaren 1970 (1978 Lindemans) wordt

'De Belgische troon of het volk zonder hoofd'. Atlas van Stolk, Rotterdam, 1830

faro opnieuw meer geproduceerd. Het bier wordt tegenwoor-
dig vaak gefilterd, gesuikerd en gepasteuriseerd (verwarmd
tot boven 60°C: wat gisting voorkomt). In de 21e eeuw wordt
nog nauwelijks faro geproduceerd. Faro op fles wordt voor de
brede markt geproduceerd door Boon, De Troch, Lindemans of
Timmermans. Faro op vat wordt door De Keersmaecker in Kob-
begem geproduceerd en geconsumeerd in het beroemde café
Mort Subite. Er werden diverse pogingen ondernomen om faro
opnieuw op de drankenkaart te zetten. Faro werd zo verbonden
met culturele acties, bijvoorbeeld bij de heropening van de
Brusselse Beursschouwburg in februari 2004. En in 2008 bij
de opening van een steunpunt voor cultureel erfgoed. Zuur en
zoet gecombineerd: de koppige smaak van erfgoed ...

EEN CREATIEF VOORSTEL: DE DRIESTERRENWAFEL, DE NIEUWE BELGISCHE HOOFDSTEDELIJKE WAFEL

Naar aanleiding van de eerste Week van de Smaak in Vlaande-
ren gaf de Erfgoedcel Brussel een bijzonder interessant boekje
uit: Brusselse wafels en lambik worden er na elkaar gepresen-
teerd.¹⁷ Ons voorstel is een en ander te combineren in één ge-
recht, om een bijzondere en verrassende smaak te creëren, "ge-
bonden aan Brussel", met hyperlinks naar de geschiedenis.

Naar aanleiding van de Wereldtentoonstelling te Brussel in
1935 werd vanaf 1930 nog een grote publiciteitscampagne op
touw gezet om faro te promoten en terug aan te sluiten bij de
grote dagen van voor de Belle Epoque. Zo ontwierp de schil-
der Edgard Tytgat een "getekende geschiedenis van faro en
lambik door de eeuwen" heen. Het is een opmerkelijk staaltje
van spelen met verleden, met middeleeuwse verwijzingen en

uitgegooide ankers in 1830. Naast ver-
wijzingen naar de goede middeleeuwse
hertog Jan, is vooral de opmerkelijke
link tussen faro en lambik en de Belgi-
sche revolutie erg treffend.

Faro is in heel de periode dat België be-
staat bij uitstek een bier dat verbonden
is met de hoofdstad en de onmiddellijke
omgeving. De bij deze bijdrage gerepro-
duceerde gravure uit 1830 – over de onze-
kerheid voor de komst van koning-vader
Leopold I naar België om er de troon te
bezetten en ‘staats-hoofd’ te worden –
gaf een prachtige aanleiding om de wa-
fel, faro en FARO te combineren en aan
de buitenwereld te presenteren.

Er zijn diverse brouwers die faro brou-
wen en leveren. Voor het openingsjaar
kozen we in FARO om faro van de firma
Girardin te schenken voor recepties en
bezoekers: vooral omdat frisse zuurigheid
een verrassende en originele smaak le-
vert. Rond de stamvader van dat brouw-
bedrijf, Franciscus-Alexius Girardin
(1847-1930) hangt trouwens een inte-
ressante suggestieve waas. Hij was de
zoon van juffrouw Augustine Girardin
(1806-'88) en een onbekende vader. In
de streek leeft het hardnekkige verhaal
dat het kind door een wel heel bekende
onbekende werd gesponsord, aange-
zien hij in 1874 na zijn huwelijk direct al
een heuse hoeve in Sint-Ulriks-Kapelle
kon kopen: het ‘hoofd-kwartier’ van de
brouwerij. Omdat u het anders niet zou
geloven, citeer ik Jef Van den Steen let-
terlijk: “het verhaal dat juffrouw Augus-
tine Girardin in Brussel terechtgekomen
zou zijn met de hofhouding die Marie-
Louise d’Orléans, de oudste dochter van
de Franse koning Louis-Philippe, mee-
bracht ter gelegenheid van haar huwe-
lijk met Leopold van Saksen-Coburg op
9 augustus 1832. Nog volgens datzelfde
verhaal zou de koning bij deze hofdame
een zoon verwekt hebben, onze Francis-
cus-Alexius dus”.⁸ Serendipiteit maakt
het leven aangenaam.

HISTOIRE DU FARO ET DU LAMBIC A TRAVERS LES AGES

Duc Jean III de Brabant, dormant aux bras armés l'ambition de brasser le faro et le lambic avec de braves...

...souffrit l'enthousiasme du Duc Jean III de Brabant et mit en activité avec enthousiasme.

En vidant un bon lambic, l'enthousiasme changea sa nature ébriante, accompagné de sa Pèle et de l'homme Godrick, et nul ne sait dans quelle mesure... il changea sa dernière.

Trois aveugles, en route pour le pèlerinage d'Al... l'ambic, le vent de la belle église des pélerins, pour se faire mener par leur bon frère à boire un verre de faro ou de lambic.

Richesses par le bon brasseur de faro et de lambic, ainsi que par leur courage, les Belges entrèrent à leur tour dans la révolution de 1830.

En 1862, le peuple se révolta, parce que le faro et le lambic n'étaient pas assez bons pour le peuple; ainsi le peuple n'est plus devenu, comme prévu dans substance de première nécessité.

Ainsi cela n'a pas été de longue durée, honneur, l'ambition n'est appétissante, et le peuple n'est plus en fête avec une joie sans pareille.

Le bon peuple, paisible et joyeux, fut réveillé au son du canon, ainsi que par le garde champêtre de chaque village, annonçant que la guerre venait d'être déclarée à la Belgique.

Pour toute l'humanité et même à l'étranger, près d'abord, les parties Belges avaient été attirées par le bon faro et le lambic qui, heureusement, leur donnaient un grand courage.

Ces ambitions de faro et de lambic, toujours comme des élans de gloire, conduisirent à la dernière demeure, le système consociation qui était encore plus naïvement grégaire.

pendant ces six ans agités, on remarqua un mouvement au milieu de la foule, un mouvement qui porta et réveilla d'un air un bon brasseur brasseur de faro et de lambic, un brasseur grégaire et content. L'enthousiasme de consociation leur donna un courage qui ne sache en de l'ambition leur dernière ébriante.

Geschiedenis van Faro en Lambic door de eeuwen heen. © Edward Tytgat

Peter Goossens lichtte zijn recept voor wafels met faro toe op de opening van FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw. © Frank Bassleer

Etiket van faro van de brouwerij Girardin

INGREDIËNTEN

- 150g boter
- 40g dooiers
- 50g kristalsuiker
- 1/3 vanillestok
- 1/2 eetlepel arachideolie
- 200g volle melk
- 300g faro-Girardin
- 20g gist
- 250g bloem
- 60g eiwit

BRUSSELSE WAFELS

een recept van Peter Goossens, 't Hof van Cleve

WERKWIJZE

- De melk verwarmen met de vanille (40°C) en er de gist in oplossen
- 3/4 van de suiker, het bier, de olie en de dooiers toevoegen
- De geselecteerde bloem ondermengen alsook de gesmolten boter
- De eiwitten opkloppen met 1/4 van de suiker en voorzichtig onder de massa spatelen
- Afdrukken en één uur laten rijzen in de frigo
- Bakken in wafelijzer 2 1/2 min, uithalen en op rooster leggen

Hoeveelheid per wafel:
1 lepel (louchet) inhoud 70 ml (60 gr)

1 recept = ± 16 wafels
Wafelijzer insmeren met strijker (rugzet met woerd van varken)

HET GROTE MAROLLENDINER

Recept voor een Brusselse wafel met faro van Peter Goossens

Topkok en smakenvirtuoos Peter Goossens (van het 't Hof van Cleve) ging de uitdaging aan om op basis van dergelijke inspiratiebronnen het recept voor een Brusselse wafel op punt te stellen. Dit recept werd prijsgegeven tijdens de schrikkelidag van 2008 (het openingsfeest van FARO) en massaal in de praktijk gebracht op zondag 2 maart 2008 op een Grote Wafelenbak op 't Vossenplein in de Marollen: "een volksfeest dat culinair erfgoed doet rijmen met diversiteit en solidariteit".¹⁹

De Marollen: alweer een constructie van formaat, waar tal van lijnen samen komen, een liminele wijk en dito mentale constructie, de buurt in België waar je ook vandaag nog in vele cafés faro kan drinken, in de schaduw van het Justitiepaleis en op een boogschuit van het paleis (van de nakomelingen) van het (eerste) staatshoofd. Maar die liminele buurtgeschiedenis en bijbehorende associaties is een ander verhaal ...²⁰

- 1 B. KIRSCHENBLATT-GIMBLETT, 'Foreword', in: L. LONG, *Culinary tourism*. Lexington, The University of Kentucky, 2004, p.xi-xiv, p.xiii.
- 2 Zie bijvoorbeeld de film *Blue in the Face* (1995), de antwoorden op een google-zoektocht of L. HURT, *Mijn België*. Amsterdam/Antwerpen, Uitgeverij Atlas, 2004, p.33-34.
- 3 Voor een analyse, zie: M. JACOBS & J. FRANKH, 'Endives, Brussels sprouts and other innovations', in: D. GOLDSTEIN & K. MEKLE (red.), *Culinary cultures of Europe. Identity, diversity and dialogue*. Straatsburg, Raad van Europa, 2005, p.75-87.
- 4 Zie: www.belgium.be.
- 5 Zie ook de voorpagina van E. THIELE, *Waffleisen und Waffelgebäcke in Mitteleuropa*. Köln, Oda-Verlag GMBH, 1959; M. SELLMK, *Bruegel. The complete paintings, drawings and prints*. Gent, Ludion, 2007, p.130-131.
- 6 De Academie voor Streekgebonden Gastronomie bereidt, in samenwerking met de Erfgoedcel Brussel, een publicatie voor over de geschiedenis van de (o.a. Brusselse) wafel die later in 2008 verschijnt.
- 7 Zie P. VACCARO, *Beyond the Ice Cream Cone. The Whole Scoop on Food at the 1904 World's Fair*. St. Louis, Enid Press, 2004; M. BEVEN, 'De massa en het volk. De culturele en maatschappelijke context van de volkskunde in de lange twintigste eeuw', in: B. DE MUYCK & W. VAN HOOF (red.), *De poppen aan het dansen. Honderd jaar Antwerps volkskundemuseum. Nieuwe visies op erfgoed en musea*. Nijmegen, Uitgeverij Vantilt, 2007, p.15-33.
- 8 M. ROOSSE en F. VAN KUYCK, *Oud-Antwerpen-Le Vieil Anvers*. Brussel, E. Lyon-Claessen, 1894. Voor een analyse, zie de publicaties in voorbereiding rond 'Vrolijk België' (FARO en Erfgoedcel Brussel).
- 9 A. LESAGE, *Expo '58. Het wonderlijke feest van de fifties*. Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2008, p.219-238.
- 10 J.W.A. NABER, *Correspondentie van de stadhouderlijke familie 1777-1795*. M. Nijhoff, 1931, volume 4, p.1800-1807.
- 11 *Cauderlier. Kok voor burger en koning*. Brussel, Academie voor Streekgebonden Gastronomie, 2005, p.132.
- 12 R. FALTER, 1830. *De scheiding van Nederland, België en Luxemburg*. Tiel, Uitgeverij Lannoo, 2005.
- 13 *Atlas van Stolk*. Rotterdam, 1830, Spotprent nr. 6798.
- 14 J. VAN DEN STEEN, *Geuze en kriel, de champagne onder de bieren*. Leuven, Davidsfonds, 2006; P. QUINTEUS, *Bier en brouwerijen te Brussel van de middeleeuwen tot vandaag*. Brussel, AMVB, 1996.
- 15 VAN DEN STEEN, *Geuze en kriel*, p.37 en 44.
- 16 J. CAMPO WEVERMAN, *De Rotterdamsche Hermes*, nr. 56, 14 augustus 1721, p.391 (www.dbnl.be).
- 17 Zie www.erfgoedcelbrussel.be met daarin een interessante bijdrage over Brusselse wafels van: Jo VAN CAENEGEM, 'Beroemde, vergeten en verdwenen zoete Brusselse specialiteiten', p.5-6. Zie bij VAN DEN STEEN, *Geuze en kriel*, p.160, in het hoofdstuk "gastronomie met spontaan gegiste bieren", de passage over Brusselse wafels en op p.174 het recept voor Brusselse wafel met slagroom en farostroop.
- 18 VAN DEN STEEN, *Geuze en kriel*, p.125.
- 19 Het was ook de gelegenheid om een interessant boekje op de markt te brengen: K. DEKUYTER, *Marollengids. Een blik over, onder en achter de schermen van deze wijk*. Gent, Bergerhoff & Lamberigts, 2008.
- 20 Zie alvast het zeer aan te raden artikel van P. VAN DEN ECKHOUT, 'De stad, haar verleden en de blog. Het imaginaire Brussel in de blog van "Sofei-Vandaemet"', *Ruimte en planning*, 27 (2007) 3, p.29-39.

Expo '58

→ Het wonderlijke feest van de fifties?

Voor velen was het een feest. Een unieke beleving. Een ervaring om nooit te vergeten: Expo '58.

De herinneringen aan de wereldtentoonstelling van 1958 zijn bij heel wat getuigen nog steeds haarscherp. De erfgoedcellen van Vlaanderen en Brussel gingen in het kader van het project Expo '58. Back to the Future op zoek naar diegenen die erbij waren. Deze bijdrage gaat op zoek naar de meerwaarde van het hele opzet.

2008: HET JAAR VAN VIJFTIG JAAR EXPO '58

Er valt moeilijk naast te kijken. 2008 is zonder enige twijfel het jaar van vijftig jaar Expo '58. Tijdschriften en kranten struikelen over elkaar met extra bijlagen en glossy magazines. Radio en televisie zetten de verjaardag in heel wat programma's centraal. Verzamelaars poetsen hun collecties op. Vanuit het oogpunt van het erfgoedveld is de aandacht voor de wereldtentoonstelling een goede zaak. De diverse initiatieven die dit jaar, in het kader van het opnieuw in herinnering brengen van dit wereldevenement, worden opgezet, tonen de enorme diversiteit waarop met het verleden kan worden omgegaan. En waarop het verleden kan worden ingezet in een actuele context. Niet enkel buurtfeesten, maar ook fuiven, vertelactiviteiten, wandelingen en websites staan naast de meer 'traditionele' tentoonstellingen en boeken. Dat in veel van deze initiatieven gebruik wordt gemaakt van de resultaten van het project Expo '58. *Back to the future* dat de erfgoedcellen ontwikkelden, is niet zo verbaasd.

HET VERHAAL VAN ONDERUIT

Het stond in de sterren geschreven dat een halve eeuw Expo '58 aanleiding zou geven tot een stevige portie nostalgie. Expo '58-verzamelaar Rudolph Nevi presenteert 400 foto's uit zijn collectie en kleeft er zelf het label 'nostalgie' op.³ Het Koninklijk Filmarchief

Volgens officiële cijfers zou 80 % van de bevolking Expo '58 hebben bezocht. © Etienne De Grave

bracht al twee dvd's uit met filmpjes over Expo '58. Het Rijksarchief haalt binnenkort materiaal uit het officiële expoarchief van onder het stof en bouwt een tentoonstelling in het Atomium. Op wetenschappelijk vlak zijn er de gekende en gewaardeerde publicaties rond design en architectuur.⁴ Ook het officiële denkader, het modern humanisme, rond de werldeftentoonstelling werd al uitgebreid onderzocht in een doctoraat.⁵ Een en ander zorgt ervoor dat de laatste decennia de beeldvorming rond Expo '58 gedomineerd wordt door architectuur en design. En dat de werldeftentoonstelling bijna als vanzelf wordt geassocieerd met vooruitgang, moderniteit, vernieuwing en toekomst. Deze vaststelling motiveerde alle erfgoedcellen in Vlaanderen om zowat twee jaar geleden een interstedelijk project op te zetten dat het eenzijdige beeld zou nuanceren en corrigeren. Anderzijds moest dit project een mooie illustratie zijn van de brede werking van erfgoedconvenants.

Gezien de inhoudelijke insteek van het hele opzet, werd al gauw geopteerd om aan de hand van mondelinge geschiedenis de werldeftentoonstelling van 1958 van 'onderuit' te benaderen. Getuigen vinden is immers geen probleem. Volgens sommige officiële bronnen zou ongeveer 80 % van de Belgische bevolking de werldeftentoonstelling hebben bezocht. Al te vaak zijn projecten mondelinge geschiedenis gebouwd op zogenaamde 'urgentie-interviews' omdat ze vaak rijkelijk laat worden opgezet. Bovendien blijft de Tweede Wereldoorlog – lange tijd een soort onzichtbare grens in het historisch onderzoek – een hoge aantrekkingskracht uitoefenen op heel wat erfgoedvrijwilligers, waardoor vele projecten mondelinge geschiedenis dieper ingaan op de oorlogsjaren. Maar ook daar zijn we nu stilaan – gedwongen door de natuur – toegekomen aan de verhalen van de 'laatste getuigen'.

FOTO'S ALS STOKKEN VAN TOEKOMSTIGE HERINNERINGEN

Met *Expo '58. Back to the Future* sluiten de erfgoedcellen aan bij de verhoogde – en ook internationale – aandacht voor immaterieel erfgoed in het algemeen en mondelinge geschiedenis in het bijzonder. Enkele honderden getuigen van over heel Vlaanderen werden geïnterviewd; een systematische aanpak die in het verleden voor andere historische gebeurtenissen vaak ontbrak. Uit de resultaten blijkt dat elke historische gebeurtenis verschillende betekenislagen genereert en dat ooggetuigen het bestaande verhaal niet vereenvoudigen – zoals vaak wordt aangenomen – maar eerder complexer en rijker maken. Bovendien zijn heel wat getuigenissen illustratief voor de manier waarop mensen herinneringen vormgeven en hoe het menselijke geheugen werkt. Daarbij blijkt iconografie een zeer belangrijke rol te spelen. Zoals de Nederlandse hoogleraar Douwe Draaisma al betoogde, zijn foto's uiteraard niet de herinnering zelf, maar "helpen je wel herinneringen op te spannen en overeind te houden. [...] Als herinneringen sterk en solide waren zou je geen foto's nodig hebben. Ze zouden uit zichzelf rechtop blijven staan, zonder stokken of scheerlijnen.

Maar de meeste herinneringen zijn slap en vormeloos en daarom fotograferen we wat ons memorabel lijkt. Met iedere klik van het toestel proberen we het beeldarchief van ons geheugen uit te breiden."⁶ Het project *Expo '58. Back to the Future* snuisterde ook in de foto- en filmcollecties van de getuigen. Voor het eerst krijgen we een zicht op de manier waarop mensen zichzelf portretteerden op de werldeftentoonstelling. En op wat ze zich in de toekomst wilden herinneren van het evenement. Die foto's en filmpjes – die op www.expo58.eu kunnen worden geraadpleegd – hebben een heel andere kleur en warmte dan de officiële en reeds gekende beelden van de expo. Deze laatste waren vooral de beelden waarvan de organisatie hoopte dat ze de toekomstige herinneringen van de bezoekers zouden kleuren.

Jan en Celine in het moderne salon. © Familie Van Hyfte

Er zijn opvallende parallellen tussen de foto's uit privécollecties en de betrokken getuigenis. Een van de meest sprekende voorbeelden in dit kader is het verhaal over de expoboerderij. In 1958 selecteerde het organisatiecomité een boerenkoppel dat gedurende zes maanden in een modelboerderij ging wonen. Een soort *Big Brother avant la lettre* in een poging om de kloof tussen stad en platteland te dichten en meer begrip te stimuleren. De foto's uit de privécollectie van de familie Van Hyfte – die in 1958 ook door de Boerenbond promotioneel werden ingezet – laten het gezin zien

In de zomer van 1958 stapten de Kongolezen boos op uit het namaakdorp. Ze waren het racisme van de bezoekers beu. © André Verdren

aan de keukentafel, met de televisie op de achtergrond, in het moderne salon. Vooral het comfort dat ze thuis niet hadden, staat centraal op de foto's van toen en in de getuigenis van weduwe Celine vandaag: een wasmachine, een droogtrommel, een televisie, een telefoon én de open keuken.⁷

KONGOLEZEN VRIEZEN DOOD OP EXPO '58! OF TOCH NIET?

Het valt op hoeveel foto's bezoekers maakten van het Kongolese namaakdorp bij hun bezoek aan de expo. Sommigen poseerden bij zwarten, die toen nog 'negers' werden genoemd. Heel wat getuigen bevestigen dat ze in Brussel voor het eerst een zwarte zagen. In 1958 was er echter nog geen sprake van de negatieve beeldvorming rond de kolonisatie van Kongo, hoewel de eerste barstjes in het beeld al zichtbaar waren. De afdelingen Belgisch-Kongo en Ruanda-Urundi waren uiteraard vormgegeven door de kolonisator en illustreerden vooral het – in de ogen van de organisatoren – succesverhaal van beschaving. Een antwoord op de aanzwellende internationale kritiek.

Onderdeel van de presentatie was een namaakdorp. Of al naargelang van het standpunt, een menselijke dierentuin. De sfeer was deze van het primitieve, wilde Kongo. De confrontatie schokte heel wat bezoekers, zo ook de twaalfjarige Mia Goelen: "Ik had nog nooit zwarten gezien en ik schrok, maar na een tijdje realiseerde ik me dat dat geen wilden waren zoals ik me had voorgesteld. Meer nog, het leek een vreedzaam volk. En toch durfde ik niet al te dichtbij komen."⁸ Heel wat Expo '58-getuigen zijn ervan overtuigd dat verschillende Kongolezen, niet gewend aan het koudere klimaat, het leven lieten in Brussel. Het is boeiend om vast te stellen dat een incident op de wereldtentoonstelling in 1897, eveneens te Brussel, namelijk het tragische overlijden van een aantal Kongolezen in het toenmalige Afrikaanse namaakdorp, bijna geruisloos is verhuisd naar het collectieve geheugen rond Expo '58. Veel heeft te maken met het gegeven dat intussen de beeldvorming omtrent de Belgische koloniale periode sterk is veranderd.

De televisie in de modelboerderij op de expo: ongekende luxe voor het gezin Van Hyfte. © Familie Van Hyfte

Vandaag is deze overwegend negatief en dat heeft ongetwijfeld een impact op de getuigenissen. Maar er is meer. In juli 1958, drie maanden voor het einde, stapten de Kongolezen boos op uit het namaakdorp. Ze waren de ronduit beledigende behandeling en de racistische opmerkingen van vele bezoekers meer dan beu. De confrontatie met een 'leeg' dorp – sommigen beweren dat poppen de oorspronkelijke bewoners vervingen – heeft er mee voor gezorgd dat de gebeurtenissen uit 1897 naadloos overgingen in de herinneringen van 1958.

DE EERSTE KEER

Het behoort tot de verdiensten van het project *Expo '58. Back to the Future* om ook deze *unsafe* of niet-gecanoniseerde getuigenissen naar boven te hebben gehaald. Het zijn de scherpe kantjes van het Expo '58-verhaal die ook in het boek van Annick Lesage en op de website een plaats hebben gevonden.

Net zoals de moeilijke relatie tussen de Vlaamse beweging en Expo '58. Een verhaal dat al langer gekend was, maar dat door de nogal eenzijdige focus op de toenmalige taalproblematiek in de beeldvorming sterk werd gereduceerd. Dat er tijdens de Expo een Vlaamse dag is georganiseerd waarbij vendelzwaaien en volksdansen druk werden beoefend, haalt de officiële overzichten meestal niet. De foto's van deze activiteiten passen niet echt in het plaatje van een wereldtentoonstelling die vooral de toekomst wilde laten zien. Net zoals de vele foto's van picknickende bezoekers. Immers, er was culinair heel wat te ontdekken op de wereldtentoonstelling: een Praags restaurant, zelfbedieningsrestaurants bij Liebig en Marie Thumas, zelfs het paviljoen van de Heilige Stoel had een eigen *selfservice*. Toch draaiden de verschillende restaurants met verlies en wegens het overaanbod was men na verloop van tijd verplicht de prijzen te verlagen. Een uitstap naar Brussel en een bezoek aan de expo was voor een modaal gezin immers een dure aangelegenheid. Dus bracht de meerderheid gewoon boterhammen mee. Het lijkt er sterk op dat de wereldtentoonstelling kan worden gezien als een grootschalige onderhandeling tussen traditie en vernieuwing, het verleden en de toekomst.

"Expo '58 zit bij mij heel diep", getuigt Maria Van Kerckhove. Dat de wereldtentoonstelling van 1958 diepe sporen heeft nagelaten in het geheugen van mensen, is niet zo verbazend. Veel heeft te maken met het gevoel van uniciteit dat nog steeds rond Expo '58 hangt. Dat unieke werd ook bewust door de organisatoren in de markt gezet. Een nooit geziene mediacampagne, de massale inzet van allerhande promotioneel materiaal en vooral het voortdurende benadrukken van het unieke deed zijn werk bij de tijdgenoten. Aangevuld met 'de eerste keer' – de eerste keer naar Brussel, je eerste Coca-Cola drinken, het eerste softijsje, de eerste keer het Atomium zien, ... – zorgt ervoor dat heel wat expo-ervaringen diep in het geheugen van bezoekers en werknemers zijn gesleten.

Er was culinair heel wat te ontdekken op de Expo, zoals dit zelfbedieningsrestaurant. © Familie De Smedt

WAT JE ZELF DOET, DOE JE BETER

Niet enkel inhoudelijk, maar ook op het vlak van de ontsluiting van het verzamelde materiaal zetten de erfgoedcellen breed in. De projectwebsite www.expo58.eu ontsluit niet alleen foto-, film- en geluidsmateriaal. Bezoekers kunnen thematisch doorheen de getuigenissen surfen. Zelfs de integraal uitgeschreven versies van de interviews kunnen worden geraadpleegd. Maar er is meer. Omdat de erfgoedcellen ervan overtuigd zijn dat de viering van vijftig jaar Expo '58 nog heel wat materiaal naar boven zal brengen, is de website voorzien van een interactief luik: je kunt zelf je herinneringen delen en foto's opladen. Op die manier kan www.expo58.eu uitgroeien tot een digitaal archief dat meteen allerhande activiteiten kan voeden: vertelactiviteiten, buurtfeesten, theatervoorstellingen, ... maar ook nieuw wetenschappelijk onderzoek. Het is immers duidelijk dat de wereldtentoonstelling nog heel wat onderzoek vergt. Samen met de erfgoedcellen hopen we met dit project hiertoe alvast een nieuwe aanzet te hebben gegeven.

De website met interactief luik: laat zelf uw getuigenis en foto's achter! www.expo58.eu

Heeft u nog geen exemplaar van *Expo '58. Het wonderlijke feest van de fifties*? Geen nood, hier volgt alvast een voorsmaakje (p.43-44):

"Ook de 21-jarige André Adolf uit Waanrode werkte op de bouw-werf van Expo '58. Hij was timmerman en elke dag werd hij na een busreis van twee uur aan het Paviljoen van Amerika afgezet. Dan klom hij naar het zestig meter hoge platte dak en pas na 9 uur kwam hij weer naar beneden. Zo ging het elke dag opnieuw. De boterhammen die zijn moeder had klaargemaakt, at hij boven op.

André: 'Een arbeider in het Hageland verdiende 19 frank per uur. Ik kreeg op de Expo 35 frank! In het begin was het minder, maar ik kreeg opslag toen de bazen vernamen dat ik was gaan informeren op de werf van het Atomium. Er was overal werkvolk tekort en je kon onderhandelen.' André werkte op het platte dak van het Amerikaans paviljoen in zijn eentje aan de houten behuizing van de 361 lichtjes die als een krans rond de rand zouden schijnen. Het werk was niet ongevaarlijk. André: 'Dat dak was nog niet dichtgemaakt en je moest op ijzeren steunbalken lopen van 8 cm breed, die op een afstand van tachtig cm van elkaar lagen. Als het vroom was dat enorm glad en elke stap die je deed vroeg concentratie. En wanneer je continu ambulances hoort rijden op de werf, dan word je nog voorzigtiger. Als ik na zo'n dag van negen uur weer beneden was, dan liep ik nog op eieren. Dat zat er zo in geprogrammeerd, ik zou op geen plankje getrapt hebben.' De ouders van André zijn nooit naar het werk van hun zoon komen kijken. André: 'Daar in het Hageland drong dat niet door. Mijn ouders hebben pas een TV gekocht in 1960, om de trouw van Boudewijn en Fabiola te kunnen volgen. Ik heb voor de eerste keer een TV gezien op Expo '58!'"

1 Ans Van de Cotte is projectcoördinator Expo '58. Back to the Future bij FARO – ans@expo1958-2008.be.

2 Het fenomeen wereldtentoonstelling dateert van 1851 en is de internationale uitloper van enkele nationale exposities die sinds 1756 georganiseerd werden. Voor meer info zie onder andere P. VAN WESBEMEL, *Architectuur van instructie en vermaak. Een maatschappijhistorische analyse van de wereldtentoonstelling als didactisch verschijnsel (1798-1851-1970)*. Delft, Delft University Press, 1997. Een mooi overzicht van 150 jaar wereldtentoonstellingen is het boek van de Nederlandse bouwhistoricus Erik Mattie, *World's Fair*. New York/Amsterdam, Princeton Architectural Press, 1998.

3 R. NEVI, *Expo 58. Nostalgie in 400 foto's*. Leuven, Van Halewijck, 2008.

4 Onder andere R. DEVO, M. DE KOONING e.a., *Moderne architectuur op Expo 58: "voor een humaner wereld"*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2006; F. HERMAN & R. MUYER (red.), *Kortrijkse Kunstwerkstede Gebroeders De Coene. 80 jaar ambacht en industrie, meubelen – interieurs – architectuur*. Kortrijk, Uitgeverij Groeninghe, 2006.

5 J. KINT, *Expo '58 als belichaming van het humanistisch modernisme*. Rotterdam, uitgeverij 010, 2001.

6 D. DEBAASMA, *Waarom het leven sneller gaat als je ouder wordt. Over het autobiografische geheugen*. Groningen, Historische Uitgeverij, 2001, p.51 e.v.

7 Het bewerkte verhaal over de expoboerderij is te lezen in A. LESAGE, *Expo '58. Het wonderlijke feest van de fifties*. Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2008, p.146 e.v. De originele getuigenis en meer foto's kun je horen en zien op www.expo58.eu.

8 A. LESAGE, *Expo '58*, p.179 e.v.

Surfen naar het verleden

→ De ontsluiting van mondelinge historische bronnen in Vlaanderen

Vlaanderen kampt momenteel met een achterstand op het vlak van de ontsluiting van mondelinge historische bronnen. Hoewel diverse erfgoedorganisaties tal van projecten ontwikkelen die resulteren in mondelinge bronnen, blijft de ruime verspreiding ervan uit. Om het oraal erfgoed beter te bewaren, inventariseren, ontsluiten en valoriseren, startte de vakgroep Nieuwste Geschiedenis van de Universiteit Gent, met steun van de Vlaamse minister van Cultuur, Jeugd, Sport en Brussel, het onderzoekstraject Van Horen Zeggen III (VHZ III) op. Door middel van een gerichte en kritische bevraging van het erfgoedveld werd de haalbaarheid van een innovatieve, (de)centrale applicatie voor de ontsluiting van mondelinge historische bronnen geëvalueerd.

CONTEXT EN ONDERZOEKSAANPAK

De voorbije jaren zijn mondelinge bronnen sterker onder de aandacht gekomen via diverse initiatieven waarbij de ontwikkeling van een aantal online verhalenbanken in het erfgoedveld het meeste in het oog springt, zoals bijvoorbeeld de Brugse Verhalenbank, Brussel Behoort Ons Toe of de Volksverhalenbank.² Het is evenwel belangrijk daarbij te vermijden dat er op verschillende, parallelle niveaus dure systemen ontwikkeld worden voor de ontsluiting van mondelinge bronnen. In dit stadium openen zich dus misschien perspectieven om sector- en instellingsoverschrijdend en schaalvergroterend te werken aan een gezamenlijk traject, dat meer mogelijkheden schept voor een kwalitatieve ontsluiting op langere termijn. De haalbaarheid van een dergelijke applicatie voor digitale bewaring en ontsluiting van mondelinge bronnen vormt meteen het centrale Van Horen Zeggen III-onderzoeksoepzet.

Dit onderzoeksproject werd tussen maart en oktober 2007 uitgevoerd onder coördinatie van prof. dr. Bruno De Wever, in

samenwerking met het vroegere Vlaams Centrum voor Volks-cultuur (nu FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw)³. De nodige onderzoeksexpertise werd aangeleverd door de onderzoeksgroepen MMLab (technische componenten) en MICT (behoefteonderzoek), beide behorende tot Universiteit Gent en het Interdisciplinair Instituut voor BreedBand Technologie (IBBT).

Voor een evaluatie van de huidige situatie inzake ontsluiting van mondelinge bronnen en het in kaart brengen van de gebruikersvereisten werd geopteerd voor een duale onderzoeksmethode: enerzijds een schriftelijke consultatie van het erfgoedveld, anderzijds werd in een aantal contactmomenten met de betrokken erfgoed- en archiefinstellingen gepeild naar de huidige en toekomstige visie inzake het ontsluiten van mondelinge historische bronnen. Om de resultaten van dit onderzoek in een internationale context te plaatsen, werd tot slot ook over de landsgrens gekeken en werden werkbezoeken gebracht aan enkele relevante buitenlandse onderzoekscentra. Het zou ons echter te ver leiden al deze bevindingen weer te geven zodat we ons in dit artikel beperken tot een evaluatie van de actuele situatie inzake de ontsluiting van mondelinge historische bronnen in Vlaanderen, een sterktezwakteanalyse van een innovatief, (de)centraal beheer- en ontsluitingssysteem voor mondelinge bronnen en enkele slotbeschouwingen.⁴

DE ACTUELE SITUATIE INZAKE ONTSLUITING VAN MONDELINGE BRONNEN IN VLAANDEREN

Een eenduidig beeld schetsen van het erfgoedveld inzake mondelinge historische bronnen is geen gemakkelijke opgave. De discrepantie tussen de diverse archief- en erfgoedactoren blijkt immers duidelijk uit de hoeveelheid historische opnames, uit de aangroei en ontsluiting van de collectie en uit de aanwe-

→ grote foto bij het begin van het artikel:
Naar aanleiding van het cultuureducatief luik Vel tegen vel tijdens Corpus Brugge '05 en de tentoonstelling Body Business rond lichaamsverzorging zette Erfgoedcel Brugge een interviewproject op met kinderen uit Zeebrugge. Deze kinderen interviewden hun grootouders over de badkamergewoontes vroeger en nu. Een compilatie van de interviews is te beluisteren via de Brugse Verhalenbank. © Stadsarchief Brugge, verz. Brusselle-Traen

Expo '58: Back to the Future is een initiatief van alle Vlaamse erfgoedcellen en wordt actief ondersteund door FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed. Aan de hand van getuigenissen en beeldmateriaal wordt een virtuele geheugenkaart rond de wereldtentoonstelling gebouwd. © Egicart

zigheid van contextdocumenten en plannen wat betreft digitalisering. Niettemin geven de bevraagde instellingen zelf te kennen dat mondelinge historische bronnen slechts een marginaal aandeel van de totale collectie uitmaken en geen prioriteit vormen binnen de reguliere werking.⁵

In vergelijking met het rijkelijk gestoffeerde archiefwezen dat duizenden interviews bewaart, beschikken de bevraagde erfgoedcellen slechts over een beperkte collectie mondelinge bronnen. Maar we zien een wezenlijk verschil wat betreft de aangroei van de collectie. In tegenstelling tot de archiefsector wiens collectie historisch gegroeid is en nog nauwelijks geactualiseerd wordt, is een belangrijk aantal erfgoedcellen betrokken bij nieuwe projecten zoals *Expo '58: Back to the Future*.⁶ Of er nog nieuw materiaal aan de collectie wordt toegevoegd, is dus meestal afhankelijk van nieuwe projecten (en bijhorende subsidies), zowel bij de erfgoedcellen als bij andere erfgoedactoren (musea, organisaties en verenigingen) dan wel buiten het erfgoedveld.

Het belang van contextdocumenten in het archiefwezen is vrij groot. De koppeling tussen identificatiefiche, bandinhoudsfiche, transcriptie en contract vormt een wezenlijk aspect in het situeren, identificeren en evalueren van de historische bron. Een aantal instellingen geeft evenwel aan te (willen) stoppen met het volledig transcriberen van interviews wegens té arbeidsintensief. Binnen enkele jaren kan spraakherkennings-technologie een wezenlijk alternatief vormen voor dit tijdrovende proces. In Nederland werden dergelijk technieken in het kader van het *CHoral-traject*⁷ – zij het met wisselend succes – toegepast.

Het is cruciaal te vermelden dat de afwezigheid van een contractuele regeling tussen interviewer en geïnterviewde en vooral de gebrekkige voorwaarden inzake consultatie en verspreiding in de bestaande regelingen een uitdaging vormen voor gemeenschappelijke ontsluiting via het internet. Een groot aantal contracten is opgesteld in een periode waarin van het internet nog geen sprake was en laten zodoende geen opening voor nieuwe vormen van (her)gebruik, consultatie en verspreiding. Ondanks de enorme waarde van het bewaarde historische materiaal zorgt de feitelijke toestand voor beperkte mogelijkheden inzake (her)gebruik van deze bronnen en wordt de culturele, educatieve en wetenschappelijke valorisatie enigszins belemmerd.

Hoewel eveneens een belangrijke voorwaarde voor het opzetten van een online-ontsluitingssysteem blijkt digitalisering onvoldoende sterk doorgedrongen in het bevraagde erfgoedveld. Archiefinstellingen bezitten vaak een grote collectie van analoge bronnen (beschikbaar op tapes) die in vroegere jaren

door schenkingen of eigen inspanningen werd opgebouwd. Het digitaliseren van dergelijke hoeveelheden materiaal vergt uiteraard een inspanning (tijd, personeel, budget, ...) van de betreffende instellingen, maar wordt momenteel zelden als prioriteit binnen de werking aangegeven. Actoren in de erfgoedsector zoals de erfgoedcellen zijn daarentegen pas recent gestart met het registreren van mondelinge historische bronnen en beschikken in vele gevallen over origineel digitaal materiaal. De beperktere omvang van deze (analoge) collectie laat ook toe ze in snellere mate te digitaliseren aangezien de inspanningen daartoe veel beperkter zijn, dan bij de archiefinstellingen het geval zou zijn. Het lijkt er niettemin sterk op dat in een eerste fase de nood aan middelen en kennis om de historisch verworven analoge collectie te digitaliseren, sterker is dan de behoefte aan het opstarten van nieuwe projecten rond mondelinge geschiedenis.

De grote variatie in het belang dat aan het digitaliseren van de collectie wordt gehecht, wordt eveneens weerspiegeld in de mate dat deze wordt ontsloten en publiek beschikbaar wordt gesteld. Met ontsluiting wordt hier verwezen naar het door middel van een classificatiesysteem gestructureerd beschrijven, zodat bronnen snel en efficiënt kunnen worden teruggevonden door medewerkers en/of externen. Evenals digitalisering is een afdoende en gestandaardiseerde ontsluiting vereist voor het beschikbaar stellen van mondelinge historische bronnen in een internetomgeving.

Algemeen kan worden gesteld dat de bevraagde actoren een systematisch en gestructureerd archiefbeleid voeren met de bedoeling ontsluiting van historische materialen te maximaliseren.

Een adequaat ontsluitingssysteem vereist een gestandaardiseerd metadatamodel of op zijn minst het consistent toepassen van trefwoorden en labels. Het beschrijven van de archiefmaterialen (zowel inhoudelijk als vormelijk) moet tot een optimale doorzoekbaarheid van de collectie leiden en historische bronnen gemakkelijker uitwisselbaar maken. Binnen de bevraagde archief- en erfgoedinstellingen worden historische bronnen doorgaans beschreven aan de hand van gestandaardiseerde modellen als ISAD(G) en ISAAR, al kiest een aantal organisaties er ook voor een eigen systeem te hanteren.

Toch leeft er een sterke behoefte aan een gestandaardiseerd systeem voor de inhoudelijke én technische beschrijving van materialen, met het oog op een betere afstemming tussen de archiefinstellingen, erfgoedcellen en andere erfgoedorganisaties. Er moet ook nagedacht worden over de huidige tendens om historische bronnen eerder oppervlakkig en economisch te beschrijven. Uit efficiëntieoogpunt blijkt immers bij de bevraagde actoren steeds vaker voor summierere en algemene me-

Het Katholiek Documentatie- en Onderzoekscenrum voor Religie, Cultuur en Samenleving (KADOC) heeft recent een digitale bewaaromgeving opgezet met een geautomatiseerd beschrijvingsysteem voor archieven. Bij andere archiefinstellingen vormt digitalisering van mondelinge historische bronnen voorsnog geen prioriteit. © KADOC

tadata gekozen te worden. Extensieve beschrijving van (mondelinge) historische bronnen blijkt met andere woorden geen prioriteit wegens de tijdrovende en arbeidsintensieve aard.

NAAR EEN INNOVATIEF ONTSLUITINGSSYSTEEM VOOR VLAANDEREN?

De doelstelling van VHZ III behelst de technische, organisatorische en strategische haalbaarheid van een innovatieve, (de-) centrale applicatie om de ontsluiting van mondelinge bronnen in kaart te brengen. Eén van de mogelijke gevolgen die een dergelijke applicatie met zich meebrengt, is het opzetten van een gezamenlijk systeem waarbij mondelinge historische bronnen over alle archief- en erfgoedinstellingen heen in één zoekscherm worden gekoppeld. Eventueel kan ook de gezamenlijke opslag van en controle over de materialen overwogen worden.

Binnen zowel de archief- als de erfgoedsector bestaat er grote eensgezindheid over een maximale beschikbaarheid en consulteerbaarheid van mondelinge historische bronnen. De interesse voor een applicatie die de collecties van voornoemde instellingen samen doorzoekbaar maakt, is behoorlijk groot bij de bevroegde instellingen. Het spreekt voor zich dat een gezamenlijke ontsluiting van mondelinge historische bronnen in een gelijkaardig toepassingsstelsel van metadata voorziet. Het afstemmen van de onderlinge systemen of het hanteren van een (inter)nationale standaard is dan ook een absolute voorwaarde voor een gezamenlijk ontsluitingssysteem.

Voor een model van gemeenschappelijke opslag loopt het erfgoedveld evenwel minder warm. De motieven daarvoor slaan terug op enkele algemene principes van de archivaliek zoals het herkomst- en structuurbeginsel. Een belangrijk aantal instellingen wenst geen gemeenschappelijk opslagsysteem omdat in dat geval de context waarin de bron ontstaan en gearhiveerd is, dreigt te verdwijnen. Een andere, meer impliciete reden betreft ongetwijfeld de notie 'institutionele controle' waarbij instellingen de bevoegdheid en beslissingsmacht over het aanwenden van de collectie op institutioneel niveau wensen te behouden.

STERKTEZWAKTEANALYSE VAN EEN INNOVATIEF, (DE-) CENTRAAL ONTSLUITINGSSYSTEEM IN VLAANDEREN

We evalueren de haalbaarheid van een innovatieve (de)centrale ontsluitingsapplicatie aan de hand van een sterktezwakteanalyse. Daarin is het gebruikelijk om de interne factoren te rangschikken onder de noemers 'sterktes' en 'zwaktes' terwijl externe factoren beschreven worden onder de noemers 'kansen' en 'bedreigingen'. De factoren werden ingevuld op basis van een omgevingsanalyse bestaande uit de schriftelijke consultatie, gesprekken met het erfgoedveld en kennisname van bestaande literatuur en projecten.

Het feit dat de bevroegde actoren een systematisch en gestructureerd archiefbeleid voeren met de bedoeling de ontsluiting te maximaliseren, kan ongetwijfeld als een van de grote sterktes worden ervaren. De grote mate van ontsluiting leidt ertoe dat mondelinge historische bronnen snel en efficiënt kunnen worden teruggevonden door interne medewerkers of extern geïnteresseerden.

Binnen de archief- en erfgoedsector bestaat een sterke behoefte aan een gestandaardiseerd model voor het annoteren van mondelinge bronnen, zowel voor het toekennen van formele als inhoudelijke beschrijvingen. De vigerende ISAD(G)-standaard komt immers niet volledig tegemoet aan de vereisten. De huidige tendens om collecties summier en minder diepgaand te beschrijven dient te worden weerspiegeld in een complementaire en modulaire metadatastandaard.

Samen met de grote vraag naar gestandaardiseerde metadata vertoont de erfgoedsector een sterke interesse voor een gemeenschappelijk ontsluitingssysteem voor mondelinge historische bronnen. Het voorstel om de verschillende historische collecties gezamenlijk beschikbaar te stellen, diverse databanken te koppelen en deze via één zoekscherm te ontsluiten wordt met veel enthousiasme onthaald door de bevroegde actoren.

De bestaande (voorzichtige) samenwerking tussen de diverse erfgoedinstellingen, zoals in het kader van specifieke projecten of catalogi (ODIS, Archiefbank Vlaanderen, ...) vormt alvast een vruchtbare bodem voor de toepassing van een uniform metadata-model en de ontwikkeling van een gemeenschappelijk ontsluitingssysteem.

Bij zwaktes detecteren we de achterstand inzake digitalisering van mondelinge historische bronnen. Het omzetten van historisch gegroeide collecties analoge materialen naar digitale vorm wordt wegens de specifieke inspanning (tijd, personeel, budget, ...) zeker bij de grote archiefinstellingen niet als prioritair aangegeven. Het niet-digitaal beschikbaar zijn van een groot aandeel van de mondelinge historische bronnen in Vlaanderen is evenwel een drempel voor de ontwikkeling van een gemeenschappelijk digitaal ontsluitingssysteem.

Het gebrek aan een uniform metadata-systeem vormt een tweede zwakte in het huidige beleid inzake bewaring en ontsluiting van mondelinge historische bronnen. Specifieke, projectmatige, inconsistente en/of afwezige metadata zorgen voor gebrekkige beschrijvingen, suboptimale ontsluiting, moeilijke samenwerking met andere instellingen en complexe integratie van beheerssystemen.

Een substantiële zwakte in het huidige archiveringsbeleid van

Naar aanleiding van Open Monumentendag 2006 liep in Sint-Niklaas het project Westerbuurt waarbij een tentoonstelling gemaakt werd rond de buurt vroeger en nu. Met behulp van beeldmateriaal en heel wat interviews met oude en nieuwe buurtbewoners werd een verrassend beeld van de buurt opgehangen. © Erfgoedcel Waasland

mondelijke historische bronnen betreft het gebrekkige beheer van de intellectuele en auteursrechtelijke bepalingen die erop gelden, zodat verdere verspreiding en valorisatie via het internet niet vanzelfsprekend lijkt.

Bovendien wordt de Vlaamse archief- en erfgoedsector gekenmerkt door een sterke fragmentatie en versnippering. De talrijke en diverse instellingen hebben over de jaren heen eigen beheer- en ontsluitingsystemen opgezet en eigen praktijken inzake beschrijving opgebouwd, zodat een gemeenschappelijk ontsluitingsbeleid niet vanzelfsprekend is. Bovendien leidt dergelijke decentralisatie tot het inefficiënt aanwenden van middelen.

Een enorme kans is weggelegd voor maximale beschikbaarheid, consulteerbaarheid, toegang en hergebruik. Gemeenschappelijke ontsluiting via het internet maakt het uniek erfgoed dat Vlaanderen telt, beter zichtbaar voor diverse doelgroepen en doeleinden: op wetenschappelijk, educatief, cultureel, mediatiek, ... vlak. Een vlot toegankelijk, gebruiksvriendelijk, performant, gestructureerd en geactualiseerd ontsluitingssysteem kan in belangrijke mate bijdragen tot de verdere valorisatie van dit immaterieel erfgoed.

Een dergelijk systeem kan eveneens een oplossing aanreiken voor de huidige versnippering inzake het gehanteerde metadatamodel en kan mogelijk leiden tot een gedeeld model dat aan eenieders wensen en noden beantwoordt, eventueel geïnspireerd door internationale praktijken. Standaarden moeten zich eveneens aanpassen aan de huidige trend om mondelinge bronnen summier en economisch te beschrijven. Een dergelijke gemeenschappelijke, minimale dataset kan bovendien kansen bieden voor een betere samenwerking tussen de diverse archief- en erfgoedactoren, geconcretiseerd in het eenvoudig uitwisselen van bronnen. Krachtenbundeling kan daarop leiden tot een betere zichtbaarheid van de waardevolle collectie en kan de representatie van de sector in het educatieve, socioculturele en politieke veld versterken.

De ontwikkeling van een gemeenschappelijk ontsluitingssysteem biedt tot slot een vruchtbare bodem voor het ontwikkelen van nieuwe methodes voor (vol)automatische toekenning van metadata, een probleem waar men binnen de eigen systemen mee geconfronteerd wordt. Door eliminatie van het tijdrovende omzetten van bestandsformaten en -dragers kan eveneens de *workflow* binnen de bevraagde organisaties geoptimaliseerd worden.

Bij de bedreigingen identificeren we de mogelijke incompatibiliteit van de huidige systemen. Het hanteren van een gemeenschappelijk ontsluitingssysteem impliceert de integratie van de huidige systemen in één globaal model. De afwezig-

heid van een uniform metadatamodel en de diversiteit van gebruikte bestandsformaten verhogen het risico op een complex technisch integratieproces.

Ernstige aandacht dienen we ook te besteden aan het behoud van de samenhang van de verschillende historische bronnen en de context waarin ze opgenomen, bewaard en ontsloten zijn. Het reduceren van historische bronnen tot consulteerbare bestanden dreigt afbreuk te doen aan de historische waarde ervan, die mede beïnvloed wordt door de context en de samenhang met andere collectiestukken.

Bovendien dient de exacte rol van de betrokken actoren nauwkeurig vastgelegd te worden en moet de onduidelijkheid over de kostenstructuur van het digitaal archiveren en ontsluiten uitgeklaard worden. Er zijn met andere woorden financiële afspraken vereist met respect voor de relatieve positie van de diverse instellingen in het erfgoedveld.

Een andere technische uitdaging betreft tot slot de continue ondersteuning en aanpassing van het gemeenschappelijke systeem. Systemen dienen zich aan te passen aan de veranderende omstandigheden en daardoor bestaat het gevaar op verstarring van het systeem. Het te ontwikkelen model moet toekomstgericht zijn en bovenal performant en flexibel blijven.

ENKELE SLOTBESCHOUWINGEN

De huidige situatie betreffende de bewaring en ontsluiting van mondelinge historische bronnen in Vlaanderen vormt op bepaalde vlakken een ideaal startpunt voor de ontwikkeling van een gemeenschappelijk ontsluitingssysteem, maar brengt eveneens enkele fundamentele drempels naar boven die de verdere toekomst van dit project kunnen bemoeilijken of zelfs tegenhouden. Het lijkt ons dan ook evident dat aan deze zwaktes – zoals gebrekkige rechtenregeling en de beperkte digitalisering – een meer dan speciale aandacht wordt besteed bij de ontwikkeling van een applicatie.

Men kan zich bij dit alles evenwel de vraag stellen of het niet onwenselijk is een applicatie te ontwerpen voor de exclusieve ontsluiting van mondelinge historische bronnen? De bevraagde instellingen hebben immers zelf te kennen gegeven dat deze bronnen slechts een relatief marginaal aandeel van de totale collectie uitmaken en geenszins prioritair zijn binnen de reguliere archiefwerking. Kan de invalshoek van dit ontwikkelingsproces niet worden opengetrokken naar het ruime spectrum van culturele audiovisuele bronnen waarbij niet enkel mondelinge historische bronnen maar meteen ook het rijke collectieve geheugen via één zoekscherm opzoek- en opvraagbaar wordt gemaakt?

Het moet immers de ultieme doelstelling zijn de diversiteit van het Vlaamse archief- en erfgoedpatrimonium in één

Tijdens de winter van 2007/2008 werd de stad Brugge helemaal ondergedompeld in haar cinema-verleden. Naast een lezing, filmvoorstelling en een 'cinemaroute' werd het Brugse bioscoopverleden op verschillende plaatsen visueel en auditief belicht. Binnen dit project werden door de Brugse Erfgoedcel een resem getuigenissen afgenomen. © Stadsarchief Brugge

zoekscherm te ontsluiten; de huidige trend om verschillende databanken betekenisvol aan elkaar te linken, mag derhalve niet genegeerd worden. Geïnteresseerde gebruikers kunnen dan 'op z'n Googles' door middel van identieke argumenten tekst- en mediafragmenten doorzoeken. Het koppelen van het Vlaamse iconografische, audiovisuele en tekstuele geheugen zou een enorme kans bieden om het huidige versnipperde erfgoedveld in één muisklik samen te brengen.

Een grote uitdaging daarbij betreft ongetwijfeld het ontwikkelen van een gemeenschappelijk metadatasysteem dat toepasbaar is op de diverse types historische bronnen. Het beschrijven van bewegende beelden, beeldbanken, tekst, ... aan de hand van een minimale (inhoudelijke en formele) dataset lijkt inderdaad een onmogelijke en tegelijk massieve opdracht. Niettemin zijn wij ervan overtuigd dat één globaal ontsluitingssysteem een belangrijk model voor de toekomst uitmaakt.⁸

Een tweede opmerking betreft de kwestie in welke mate een nieuwe applicatie voldoende meerwaarde schept tegenover de huidige systemen. Een aantal archiefinstellingen werkt nu reeds samen aan bepaalde databanken en ontsluitingssystemen zodat in plaats van een nieuwe applicatie, ook de mogelijkheid voor een extensie op voornoemde systemen minstens gewogen en overwogen moet worden.

Een gelijkaardige opmerking kan worden gemaakt voor de betreffende modellen inzake metadata. De huidige ISAD(G)-standaard voldoet niet aan eenieders wensen en noden, maar vormt niettemin een ideaal startpunt voor een vraaggedreven en efficiënt model. Daarom pleiten we voor een extensie op de bestaande modellen, zodat compatibiliteit gegarandeerd is. Verder moet de mogelijkheid onderzocht worden om technische metadata automatisch te genereren, eventueel zelfs uit spraak zoals bij het Nederlandse onderzoeksproject CHoral.

Wegens de tijdrovende aard van catalogeren en beschrijven is er al langer een evolutie merkbaar waarbij buitenstaanders (vrijwilligers, senioren, ...) worden ingeschakeld bij het beschrijven van erfgoed. Met de opkomst van Web 2.0 wordt deze trend evenwel geradicaliseerd en zien we een verschuiving van passieve gebruiker naar interactieve participant. De gebruiker kan zelf inhoud aanleveren, heeft zeggenschap over de vormgeving en bepaalt mee hoe iets beschreven wordt (social tagging). *Folksonomies* duiden een beschrijvingsproces aan waarbij het publiek vrij gekozen trefwoorden toekent aan bepaalde inhoud. *Tags* vormen immers samen geen ontologie, dit in tegenstelling tot taxonomieën waarbij gebruik gemaakt wordt van een beperkte terminologie, op

voorhand vastgelegd door een groep experts. Ondanks het succes van dergelijke *folksonomies* vrezen archivariissen dat een ongecontroleerd vocabularium tot inconsistentie en onvolledigheid leidt. Welke invloed heeft deze paradigmawissel op de autoriteit van een erfgoedinstelling? En in welke mate draagt de interactieve participant wezenlijk bij tot maximale beschikbaarheid en vooral terugvindbaarheid?⁹

De grote populariteit van *YouTube* of *Flickr* is uiteraard niet representatief voor de Vlaamse cultuurprojecten. Toch dienen *folksonomies* taxonomieën niet uit te sluiten. Niets belet immers om een hybride vorm van interactie toe te passen. Bovendien maakt het semantische web (Web 3.0) langzamerhand opgang. In Web 3.0 worden verschillende terminologieën aan elkaar gekoppeld zodat betekenisvermeerdering optreedt. Van zodra term A gerelateerd is aan term B is het mogelijk om zoekresultaten naar boven te halen die uitsluitend gekoppeld zijn aan term B, ook al heeft de gebruiker uitsluitend term A als zoekargument gebruikt. In Web 3.0 is er niet alleen meer structuur; door het leggen van betekenisvolle relaties kan de gebruiker ook gemakkelijker en efficiënter in databases zoeken.¹⁰

Uit recent onderzoek binnen Vlaanderen blijkt bovendien dat de virtuele cultuurparticipant wel degelijk bestaat." Met virtuele cultuurparticipant bedoelen we de participant die via internet en nieuwe media kennismaakt met en zowel actief als passief deelneemt aan kunstuitingen (zoals in film, theater, muziek, beeldende kunsten) en cultureel erfgoed. Bovenstaande studies tonen aan dat de virtuele cultuurparticipant niet alleen op zoek is naar culturele informatie, maar ook graag via het web van kunst geniet. Cultuurparticipatie wordt nog té vaak bekeken vanuit de fysieke participatie waarbij virtuele kunst- en culturomgevingen niet zozeer als complementair maar eerder als concurrentieel worden beschouwd.

De digitale ontsluiting biedt een unieke kans om de interesse in en het gebruik van cultureel erfgoed te stimuleren. Een ruimere bekendheid brengt de rijkdom van het beheerd Vlaams erfgoed aan het daglicht en leidt tot betere conservatie, intensiever gebruik en verdere wetenschappelijke valorisatie: mogelijkheden die voorheen buiten bereik lagen. Het komt bovendien de publiekswerking van de erfgoedinstellingen ten goede: nieuwe vormen van beschikbaarheid en een groter aanbod gaan gepaard met het bereiken van een groter en nieuw publiek.

www.odis.be

www.archiefbank.be

www.verhalenbankbrugge.be

www.volksverhalenbank.be

- 1 Tom Evens en Laurence Hauttekeete zijn beiden verbonden aan de onderzoeksgroep voor Media & ICT (MICT-IBBT), Universiteit Gent, Vakgroep Communicatiewetenschappen. Erik Mannens maakt deel uit van MultimediaLab (MMLab-IBBT), Universiteit Gent, Vakgroep Elektronica en Informatiesystemen.
- 2 Zie resp. www.verhalenbankbrugge.be, www.bna-bbot.be en www.volksverhalenbank.be.
- 3 Dit onderzoeksproject werd uitgevoerd onder coördinatie van de Universiteit Gent, vakgroep Nieuwste Geschiedenis (prof. dr. Bruno De Wever), met de steun van de erfgoedcellen van Antwerpen, Brugge, Brussel, Gent, Hasselt, Ieper, Leuven, Mechelen, Tongeren en het Waasland en het vroegere Vlaams Centrum voor Volkscultuur (nu: FARO), en i.s.m. AMSAB-ISG, ADVN, KADOC, Stadsarchief Antwerpen en VRT Geluidsarchieven radio.
- 4 Het volledige rapport kun je downloaden via www.faronet.be of www.e-cultuur.be.
- 5 Deze bevindingen lopen parallel met die van ROEL VANDE WIJCKEL, *Eindverslag onderzoeksproject 'Van Horen Zeggen' (I). Mondelinge, historische bronnen in Vlaanderen. Een kritische bevraging naar de huidige expertise (kennis, ervaring en realisaties) inzake de productie, bewaring en ontsluiting van mondelinge, historische bronnen in Vlaanderen als vorm van oraal erfgoed*. Gent, Universiteit Gent, 2004.
- 6 Björn RZOSKA en Ans VAN DE COTTE, 'Expo '58: Back to the Future. Een geheugenkaart rond Expo '58', *Mores* 7 (2006) 3, p.7-9. Zie ook www.expos8.eu.
- 7 Het Choral-traject is een onderdeel van het CATCH-programma en loopt in samenwerking met het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid. Meer informatie is te vinden op <http://hmi.ewi.utwente.nl/choral>.
- 8 We kunnen ondertussen verwijzen naar het project *Bewaring en ontsluiting van multimediale data in Vlaanderen (BOM-VL)* van het IWT/IBBT (www.ibbt.be).
- 9 Seth VAN HOULIND, 'Publieke ontsluiting van erfgoed: (on)zin van Folksonomies voor de culturele sector'. Studiemiddag 'Participatie in e-cultuur', 27 maart 2007, Brussel.
- 10 Lora AIOU, About the Semantic Web, Folksonomies & Users in Digital Cultural Heritage. Bridging to the end-user: cultural heritage information personalization. Studiemiddag 'Participatie in e-cultuur', 27 maart 2007, Brussel.
- 11 Joke BAUWENS & Gert NULIENS, *ICT in het culturele veld: de virtualiteit van het virtuele*. Gent, Steunpunt Re-creatief Vlaanderen, 2005 (online na te lezen op: http://srcvserv.ugent.be/srv/pdf/srcvwp_200501.pdf) en Peter MECHT & Kristof MICHIES, *Het virtuele kunstencentrum van de toekomst: zoektocht naar een innovatief webplatform voor virtuele cultuurbeleving*. Lulu.com, 2007.

SPECTRUM-N

→ Standaard voor collectiemanagement in musea²

Op donderdag 13 maart organiseerde FARO voor de museumgemeenschap in Vlaanderen een feestelijke introductie van SPECTRUM-N, standaard voor collectiemanagement in musea: een historisch mo(nu)ment in de museumgeschiedenis voor Vlaanderen en Nederland. Een dag later, op 14 maart, vond de introductie aan de Nederlandse museumgemeenschap plaats. SPECTRUM is een samenwerkingsproject rond kwaliteitszorg dat het mogelijk maakt beleidsmatig het informatieverkeer binnen collecties en tussen collecties onderling te bevorderen, te vereenvoudigen en te standaardiseren. SPECTRUM gaat over collectie-informatie én over alle soorten handelingen van museummedewerkers met museumobjecten. Het is kortom een handboek of instrument ter controle en ondersteuning van het volledige management in musea.

Een jaar geleden ondertekenden Culturele Biografie Vlaanderen (het huidige FARO, Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed) en de Stichting Landelijk Contact Museumconsulenten Nederland (LCM) de licentie voor het Nederlandse taalgebied voor de vertaling van SPECTRUM, the UK Museum Documentation Standard. Dit kwaliteitsinstrument, beheerd door Collections Trust (voorheen MDA, Museum Documentation Association), en tot stand gebracht met de medewerking van meer dan honderd museumprofessionals, is het Britse handboek voor museale bedrijfsvoering. Dankzij een intensieve Vlaams-Nederlandse samenwerking onder leiding van de redactieraad, en ondersteund door de minister van Cultuur, het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, het agentschap Kunsten en Erfgoed, en de Erfgoedinspectie Nederland is de eerste versie van SPECTRUM-N nu klaar voor gebruik. Daarmee zijn Vlaanderen en Nederland bovendien er als eerste bij om een vertaalde versie van SPECTRUM op het Europese vasteland te introduceren.

'ISO' VOOR MUSEA

De potentiële kracht van SPECTRUM ligt in z'n flexibiliteit. SPECTRUM is zowel geschikt voor grote als voor kleine musea omdat de standaard zowel breed dan wel beperkt kan worden toegepast, naargelang de omvang van het museum. Het is dus een instrument op maat ter deskundigheidsbevordering, voor het toetsen en optimaliseren van de bedrijfsvoering in musea. Elk soort museum, hoe lokaal ook, kan ermee aan de slag, of het nu gaat om traditionele beeldende kunsten, hedendaagse installaties, industriële archeologie, of antropologische objecten. Ieder museum haalt eruit wat het precies nodig heeft bij de organisatie en de implementatie van de eigen activiteiten rond objecten.

Wanneer in musea problemen opduiken, van welke aard ook – van te laat ontdekte schimmeluitbraken in depots tot het niet meer kunnen traceren van objecten – ligt de oorzaak ervan vaak in slecht collectiemanagement: taken en werkwijzen zijn

niet duidelijk gedefinieerd, controles worden niet uitgevoerd, informatie wordt niet (centraal) vastgelegd. Te vaak nog nemen musea genoegen met een organisch gegroeide praktijk waarin medewerkers elk naar eigen inzicht (een deel van) het collectiebeheer uitvoeren. Dergelijke praktijk is zeer kwetsbaar en weinig duurzaam. En wanneer er al een eigen handboek voor collectiemanagement is samengesteld, kan SPECTRUM heel handig als toetssteen gebruikt worden: zijn er geen aspecten over het hoofd gezien? Zijn bepaalde zaken misschien efficiënter aan te pakken?

Kortom: een gezonde museale bedrijfsvoering begint met een op directieniveau gestuurd en adequaat uitgevoerd collectiemanagement. Hiervoor is het noodzakelijk terug te kunnen vallen op schriftelijke afspraken over werkwijzen (een handboek), en op een actueel collectie-informatiesysteem, waarin of van waaruit alle informatie over elk object beschikbaar en toegankelijk is.

Aan die behoefte beantwoordt SPECTRUM. Alhoewel SPECTRUM een ingewikkeld acroniem is (*Standard Procedures for Collections Recording Used in Museums*), is de naam SPECTRUM ook gekozen vanwege de betekenis in ons dagelijkse taalgebruik: reeks van verscheidenheden.

Ondanks zijn hoge graad van volledigheid is SPECTRUM geen afgewerkt maar een organisch product, een open standaard. Het blijft een document in gedurige ontwikkeling, gestuurd door de evolutie binnen de museumsector. Het kan ook moeilijk als een standaard worden opgelegd van buitenaf; het is een attitudekwestie voor elke museummedewerker die verbetering betracht in de dagelijkse werking van het museum en bij de dagelijkse zorg voor de museumobjecten.

GENESE EN GROEI VAN EEN MAGNUM OPUS

Ontstaan en gegroeid binnen de museumgemeenschap is SPECTRUM het resultaat van een samenwerking tussen museummedewerkers in het Verenigd Koninkrijk. In 1991 startte het werk aan dit *magnum opus* om tot een gezamenlijke documentatiestandaard te komen. Het werk werd gecoördineerd door MDA (het huidige Collections Trust) en naast de bijdragen uit meer dan honderd musea werden ook nog vele andere deskundigen geconsulteerd. Dit resulteerde in 1994 in de eerste uitgave van SPECTRUM, in 1997 in een tweede editie, in 2005 in een versie 3.0 en in maart 2007 in een versie 3.1. Deze recente versie werd nu vertaald in een eerste Nederlandstalige SPECTRUM-N versie 1.0, die bovendien, waar nodig, gelokaliseerd is in een Vlaamse en een Nederlandse versie. De basis is éénzelfde document, dat zeer nauw aansluit bij het Engelse moederdocument. Maar met betrekking tot wet- en regelgeving kan het niet anders dan deels te lokaliseren omdat juridische materie niet altijd gelijkloopt tussen Nederland en Vlaanderen/België. SPECTRUM is in het Verenigd Koninkrijk intussen al vijftien

Depot Luchtbal, Stedelijke musea Antwerpen. © FARO

jaar in gebruik. De implementatie van acht basisprocedures is er gekoppeld aan de accreditering. SPECTRUM is er meer dan een documentatiestandaard; het is een filosofie en een attitude waarmee elke museummedewerker *from top to bottom* routinematig werkt. SPECTRUM wordt er niet meer in vraag gesteld en is ook opgenomen in het onderwijsprogramma van het vakdomein museologie. Op het bureau van elke museummedewerker is het handboek terug te vinden, als een instrument dat je kunt raadplegen indien noodzakelijk. Het meest efficiënt wordt het gebruikt wanneer het aangepast is aan de concrete en specifieke situatie van het museum, wat er vervolgens toe leidt dat er een gelokaliseerd procedurehandboek op maat ontstaat.³

SPECTRUM is aanvankelijk uitgegaan van de behoeften op het vlak van de museale documentatie en heeft daarom ook de verwijzing naar documentatie in haar oorspronkelijke titel. Gedurende het werkproces is echter duidelijk geworden dat, om de standaard voor documentatie te definiëren, het nodig was het gehele collectiebeheer onder de loop te nemen. Van alle handelingen met museale objecten – bijvoorbeeld binnenkomst, bruikleenverkeer, transport of afstoting – moet eerst de meest wenselijke praktijk in kaart gebracht zijn. Dit werd omgezet in eenentwintig afzonderlijke procedures (zie kader) die elk een specifieke activiteit met museumobjecten gestructureerd beschrijven. Om dergelijke procedure naar behoren te kunnen uitvoeren, is het noodzakelijk de juiste, gedetailleerde informatie over het museumobject te registreren. Op basis daarvan kan dan de collectie-informatiestandaard of de vereiste informatie gedefinieerd worden. Bovendien is het vanuit de praktijk duidelijk geworden dat het essentieel is vereisten vast te leggen met betrekking tot het museumbeleid, met name bij het beschrijven van deze handelingen met objecten. Zo werd SPECTRUM uiteindelijk veel meer dan een documentatiestandaard: het werd een standaard voor collectiemanagement. En dat is dan ook de ondertitel die – uiteraard met instemming van de Engelse collega's – de eerste Nederlandse vertaling meekrijgt: standaard voor collectiemanagement in musea.

VAN THEORIE NAAR PRAKTIJK

Dit lijvige handboek bestaat uit twee grote delen. In het eerste deel worden in procedures de handelingen met objecten stap voor stap nauwkeurig gevolgd en de wijze waarop deze gedocumenteerd moeten worden. Elke procedure is opgebouwd volgens een vaste structuur. In een minimumstandaard wordt precies beschreven wat minimaal bereikt moet zijn om de betreffende procedure adequaat te kunnen uitvoeren. Voor je begint moeten de wettelijke bepalingen geregeld zijn en moet het beleid in detail zijn vastgelegd om de betreffende handeling te ondersteunen. Dit is opgesteld in de vorm van een checklist. In de volgende fase kan de procedure worden opgestart volgens

variabele procedurestappen. Elke procedure wordt afgesloten door een uitgebreide literatuurlijst van publicaties en organisaties voor verdere informatie.

Het tweede deel geeft een gestructureerde opsomming van de informatie die noodzakelijk is om de procedures goed te kunnen uitvoeren. Het gebruik van SPECTRUM wordt duidelijk toegelicht. In een glossarium worden de termen verklaard binnen de context van SPECTRUM. Praktische indexen sluiten het geheel af.

Een redactie van deskundigen uit Vlaanderen en Nederland, evenals een aantal medewerkers uit musea en juristen uit beide landen namen de Nederlandse vertaling in wording door. Hun bevindingen werden vervolgens tijdens intensieve redactiedagen bediscussieerd. Krijtlijnen werden uitgetekend, voorkeurstermen werden gezamenlijk vastgelegd. Bij deze vertaalfase in het traject werden ook de commentaren van de testmusea die van in het begin het project hebben ondersteund, verwerkt vanuit hun ervaringen in de praktijk. Het uitgangspunt bij deze eerste vertaling was dicht bij de basistekst en structuur van het Engelse moederdocument te blijven, om in een volgende fase de correcties en aanpassingen op te nemen.

Het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap gaf enkele jaren geleden al opdracht tot een eerste vertaling van de toen actuele versie (de tweede editie), maar kon geen volgende stap in dit traject zetten omdat MDA (het huidige Collections Trust) nog geen standpunt had geformuleerd ten aanzien van het auteursrecht op SPECTRUM.⁴ Met de aanstelling in 2004 van Nick Poole als directeur van MDA veranderde de beleidsmissie van MDA in de stelling dat SPECTRUM een product was, door en voor het veld ontwikkeld, en dus gratis ter beschikking diende te staan van alle non-profitorganisaties. Vanaf dat moment werd SPECTRUM gratis downloadbaar vanaf de MDA-website. Ten aanzien van vertalingen van SPECTRUM nam MDA hetzelfde standpunt in: vertalingen waren van harte welkom en zouden alle medewerking krijgen.

In het Verenigd Koninkrijk is de toepassing van SPECTRUM, sinds vijftien jaar alom verspreid, één van de eisen voor het *Museum Accreditation Scheme*. Van de acht basisprocedures moeten de Britse musea ten minste de minimumstandaard toepassen om geaccrediteerd museum te kunnen worden. Het Nederlands Museumregister en de Vlaamse museale erkenning op basis van het Erfgoeddecreet van 2004⁵ zijn verwant aan het Britse systeem van accreditatie. Hoewel de toepassing van SPECTRUM-N in Nederland en Vlaanderen op dit moment niet verplicht is, is SPECTRUM-N een instrument dat in het traject naar erkenning goede ondersteuning biedt. In deze vertaling is uiteraard wel aangegeven welke criteria met betrekking

tot de Nederlandse en Vlaamse erkenning relevant zijn in de toepassing van een bepaalde procedure.

DE VERTALING IS KLAAR. WAT NU?

De tweede fase – deze van de implementatie – is aangebroken. De testmusea gaan nu aan de slag met een afgesproken procedure die wordt getoetst aan de praktijk. De commentaren in verband met correcties, toevoegingen en afwijkingen worden na afloop van een bepaalde termijn gebundeld en verwerkt in SPECTRUM-N op de website van FARO en LCM. Implementatie is een groeiproces en omhelst de geleidelijke verspreiding van een attitude. Zoveel mogelijk musea worden uitgenodigd om zowel passief als actief met SPECTRUM-N kennis te maken. De verspreiding en de communicatie van het product worden voorzien langs de geijkte kanalen van FARO en LCM en via de inzet van de museumconsulenten. Introducties en trainingen dienen SPECTRUM-N zo snel mogelijk in de museumpraktijk te helpen brengen.

Het is vervolgens aan de museumsector – op dezelfde manier zoals dat in het Verenigd Koninkrijk het geval is – om met wijzigings- en aanvullingsvoorstellen te komen, die dan zullen leiden tot een hernieuwde Nederlandstalige versie van SPECTRUM-N.

Wie bij wil dragen aan de ontwikkeling van SPECTRUM-N kan de websites van FARO (www.faronet.be) en LCM (www.museumconsulenten.nl) raadplegen voor meer informatie, of kan contact opnemen via griet.lebeer@faronet.be. Voor alle actuele informatie aangaande het project, opleidingen en trainingen, zie eveneens www.faronet.be.

21 procedures

1. *Vorbereiding inkomend object*
2. *Inkomend object*
3. *Inkomende bruikleen*
4. *Verwerving*
5. *Inventaris*
6. *Standplaats en verplaatsing*
7. *Transport*
8. *Registratie en documentatie*
9. *Conditiecontrole en onderzoek*
10. *Actieve en preventieve conservering*
11. *Risicobeheer*
12. *Verzekering en indemniteit*
13. *Waardebepaling*
14. *Audit*
15. *Rechten*
16. *Gebruik collecties*
17. *Uitgaand object*
18. *Uitgaande bruikleen*
19. *Verlies en schade*
20. *Afstoting*
21. *Retrospectieve documentatie*

- 1 Griet Lebeer is kunsthistoricus, consulent Kunst en erfgoed en werkte als projectcoördinator SPECTRUM voor FARO. Daarvoor was ze docent Opleiding Conservatie/ Restauratie aan de Hogeschool Antwerpen en collectiebeheerder van een privéverzameling van een financiële instelling.
- 2 Excerpten uit de Inleiding van SPECTRUM-N 1.0, met dank aan Annette Gaalman, Erfgoed Brabant i.o.
- 3 Leden van de testmusea en de redactieraad hebben dit kunnen vaststellen aan de hand van duidelijke praktijkvoorbeelden tijdens een vruchtbare studiereis naar Manchester en Liverpool in het najaar van 2007.
- 4 In Nederland deed de Sectie Informatieverzorging Musea in Nederland (SIMIN) van de Nederlandse Museumvereniging onderzoek naar de mogelijkheid en wenselijkheid van een vertaling van SPECTRUM.
- 5 Voor wat betreft de museale erkenning in Vlaanderen is in deze eerste versie van SPECTRUM-N uitgegaan van de tekst van het Erfgoeddecreet van 2004. Een nieuw Cultureel-erfgoeddecreet (Decreet houdende de ontwikkeling, de organisatie en de subsidiëring van het Vlaams cultureel-erfgoedbeleid, waarin het Decreet op de Volkscultuur van 1998, het Archiefdecreet van 2002, en het Erfgoeddecreet van 2004 zijn geïntegreerd) is momenteel in voorbereiding.

In-fusion

→ Uit vele levens gegrepen

“Een project over erfgoed en interculturaliteit”, zo klonk het enkele maanden geleden, “hoe pakken we dat aan?” Hoe kun je erfgoed intercultureel bekijken? Of hoe kun je erfgoed en interculturaliteit combineren? Zo ontstond er langzaamaan een mooi verhaal. Vlaams minister Bert Anciaux, FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed en het Minderhedenforum besloten zich te buigen over wat erfgoed en interculturaliteit voor elkaar kunnen betekenen. Wat groeide is een project dat in Gent gelanceerd wordt en vervolgens op een tien maanden lange reis door Vlaanderen en Brussel vertrekt.

In-fusion is een project over erfgoed en interculturaliteit in ziekenhuizen met als doel erfgoedorganisaties te laten samenwerken met allochtone verenigingen of te laten werken rond interculturaliteit. Omdat dit geen gemakkelijke opdracht is en verenigingen voldoende tijd moeten krijgen om zich een andere werkwijze eigen te maken, werkt In-fusion met een korte- en een langetermijnvisie. Op korte termijn ontwikkelt het een centraal rondreizend aanbod dat gedurende tien maanden door Vlaanderen en Brussel reist. Op lange termijn giet In-fusion alle opgedane ervaringen in een mooi format waarop alle verenigingen die willen werken rond diversiteit en interculturaliteit, kunnen steunen. Lijkt het nu nog droge kost, de praktijk wijst het anders uit.

IN-FUSION REIST ROND EN INFECTEERT

Van maart tot december 2008 worden tien ziekenhuizen en hun omgeving geïnfecteerd met het ontmoetingsvirus: In-fusion nestelt zich letterlijk in hun inkomhal en wachtzalen om voorbijgangers te laten kennismaken met bijzondere en gevoelige verhalen over geboorte, pijn, ziekenhuismythes en nog veel meer. Mouloud vertelt over de snelle beslissingen die hij moet nemen op de spoedafdeling, Patrick geeft interessante informatie over hersenschedelmetering en gelaatsuitdrukkingen mee, Luciana trakteert op een kappersbabbel, Naima en Joris laten het publiek kennismaken met de verschillende betekenissen van pijn, ... Eens deze verhalen beluisterd zijn, de personen erachter onrechtstreeks werden ontmoet, wandelt de luisteraar niet meer als dezelfde persoon naar buiten. Er is iets met hem gebeurd. Het verhaal heeft hem aan het denken gezet en hij draagt het op verschillende manieren mee: verontwaardigd, ontroerd, ge-

De cosmogolem verwelkomt alle kinderen en omwonenden met open handen en doorkijkhoofd. Op de plaats van zijn hart zit een houten luikje waar boodschappen en verhalen aan hem kunnen worden toevertrouwd. © FARO

De cosmogolem verhuist een eerste keer en komt aan bij de leerlingen van de Vrije Basisschool De Mozaïek in Gent. De leerlingen verrasten hem op een feestelijk onthaal. De cosmogolem zal 4 weken bij elke lagere school vertoeven waar de leerlingen zullen werken over de thema's van In-fusion. © FARO

lijkgestemd, verdrietig, herkenkend, ... Of misschien laat het hem niet direct los omdat het gewoon een mooi verhaal is. Hij heeft er iets van opgestoken.

Waarom nu net die keuze voor een ziekenhuis? Een ziekenhuis is een plaats die iedereen kent en waar iedereen ooit in zijn leven wel eens naartoe moet. Het is als het ware een microkosmos van de samenleving met eigen regels en wetten waarbinnen iedereen een plaatsje moet zien te verwerven. Die microkosmos maakt het erg interessant om rond te werken. Hoe gedragen mensen zich binnen die eigen regels en wetten van een ziekenhuis? Welke ervaring nemen ze mee naar huis en welke ervaringen nemen ze van thuis mee naar het ziekenhuis? Als mensen met elkaar geconfronteerd worden in een ziekenhuis, wisselen ze dan iets uit? Leren ze elkaar kennen? Om dit te onderzoeken, stelde In-fusion zeven brede thema's op: 'begin en einde' dat refereert naar geboorte en dood maar ook naar breukmomenten in het leven, 'kinderen en ziekte' wat geen evidente combinatie is, 'ouderen en gezondheid' als zeer actueel thema, 'dag en nacht' verwijzend naar het ritme van het ziekenhuis, 'zien en begrijpen' ofwel de communicatie in het ziekenhuis, 'pijn en medicijn' dat gaat van placebo's en grootmoeders remedies tot de impact van een pijnkliniek en pijn op iemands leven, 'ziel en lichaam' dat bij iedereen allerlei vragen oproept.

Deze zeven thema's geven gelegenheid tot allerlei verhalen. Zo vertellen twee getuigen per thema vanuit hun beroep of vanuit een belangrijke gebeurtenis in hun leven over zaken die passen binnen de thema's. Luciana Di Bartolomeo is al jaren ziekenhuis-kapster en doet meer dan alleen een nieuw kapsel aanmeten. Zij is tegelijk psychologe, luistert, entertaint en stelt mensen gerust. Ze maakt hen mooi als er bezoek komt en geeft patiënten op haar manier een beetje eigenwaarde terug wanneer ze er door hun ziekte uiterlijk flink op achteruit zijn gegaan. Bij haar verhaal past de getuigenis van Leon Mokuna, een sporter op pensioen, die nu anders naar zijn ooit atletische lichaam moet leren kijken. Hij verlegt zijn verwachtingen op het vlak van gezondheid en schoonheid naarmate hij ouder wordt.

IN-FUSION LOKAAL

Omdat In-fusion meer wil doen dan alleen verhalen aanbieden, gaat het elke maand op consultatie bij lokale erfgoedorganisaties en allochtone verenigingen om samen passende activiteiten bij de ziekenhuisverhalen te ontwikkelen. Dit brengt rechtstreekse ontmoetingen tussen de organisaties teweeg die op lange termijn een blijvende samenwerking kunnen betekenen. Volkskunde Vlaanderen vzw werkte samen met de dienst Diversiteit van de stad Gent en vroeg tien mama's met een diverse achtergrond naar wat ze van de geboorte van hun eerste kind hebben bewaard. De antwoorden bleken heel uiteenlopend: het T-shirt waarin ze zijn bevallen, een doosje van de suikerbonen, de eerste sokjes, een plukje haar, ... Van deze portretten liet

Volkskunde Vlaanderen een boekje drukken dat in elk ziekenhuis wordt uitgedeeld aan kersverse ouders.

Het museum dr. Guislain sloeg de handen ineen met buurthuis De Bloemekeswijk en Wijkgezondheidscentrum De Kiel. Samen organiseren ze een wandeling door de buurt waarbij de buurtbewoners een voorwerp voor hun raam plaatsen dat ze zeker mee naar het ziekenhuis zouden nemen. Het blijkt hier te gaan om een vorm van talisman, die kan bestaan uit een familiejuweel, een familiefoto, een knuffelbeer, favoriete koekjes, ... Voorwerpen waar mensen zich bij het ziekenhuisbezoek een beetje beter en geruster door voelen. Daar bovenop ontmoeten de wandelaars plekjes die niet evident zijn voor een doorsnee wandeling: het kerkhof, een volkscafé, een moskee, ... De weerslag van deze verhalen verschijnt in foto's in de wachtzaal van het thema 'zien en begrijpen'.

Zo worden op verschillende locaties activiteiten ontwikkeld die passen binnen de ziekenhuiscontext en waarbij erfgoedorganisaties samenwerken met allochtone verenigingen of waarbij ze op zijn minst werken rond interculturaliteit. Hoe langer In-fusion rondreist, hoe meer het lokale aanbod kan groeien en hoe groter de ervaring die wordt opgedaan. Het groeiproces is steeds te volgen op de website www.in-fusion.be.

KOEN VANMECHELEN EN DE COSMOGOLEM ALS WERELDBURGER

Om kinderen en jongeren bij het verhaal te betrekken, werkt In-fusion rond het concept van een cosmogolem naar het ontwerp van *allround* kunstenaar Koen Vanmechelen. Een cosmogolem blijkt een grote houten reus met op de plaats van zijn hart een luikje waarin kinderen en volwassenen boodschappen, verhalen en objecten kunnen posten.

De idee van de cosmogolem is afgeleid van de Praagse legende waarin de Joodse rabbi Löw een golem creëerde uit klei om de onderdrukte Joden in het ghetto te beschermen: hij nam wat klei van de rivier de Moldau en vormde er een golem mee die hij tot leven bracht door op zijn voorhoofd het Hebreeuwse woord voor 'waarheid' te schrijven (*ameth*). Hij beval de golem om de Joden te beschermen tegen antisemitische aanvallen maar ook om hen bij te staan in het huishouden, omdat ze hiervoor door het zware werk geen tijd meer hadden. Sommigen zeggen dat de golem de Joden enkel verdedigde, anderen beweren dat hij alle niet-joden verslond. In ruil voor het vernietigen van de golem, werden de Joden opnieuw buiten vervolging gesteld. De golem vluchtte daardoor naar de zolder van de oud-nieuw-synagoge in Praag. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was dit één van de weinige gebouwen in Praag dat niet getroffen werd door een bombardement, zogenaamd omdat de golem de bommen met zijn reusachtige handen tegenhield. Er is nog een derde versie van de Praagse legende. Die verhaalt over de golem die zich tegen zijn maker keert. Rabbi Löw kon dit voorkomen door één let-

De leerlingen van de derde graad Hout van het Technisch Instituut Don Bosco Hoboken maakten op aanwijzingen van Koen Vanmechelen de cosmogolem. © FARO

ter van het voorhoofd van de golem te wissen. Zo bleef de term *meth* achter op het voorhoofd van de reus, ofwel het Hebreeuws voor 'dood'. Hierdoor viel de reus naar verluidt dood neer op de grond als een brok klei.

Het meest interessante aspect aan het verhaal van de golem is dat hij pas tot leven komt als er woorden in zijn mond worden 'gelegd': de bezieling stopt meteen wanneer de woorden weer weg worden gehaald. De cosmogolem van Koen Vanmechelen wordt eveneens bezield door de boodschappen die in zijn luikje vallen. Daarbovenop is hij een reiziger: hij blijft nooit lang op één en dezelfde plaats omdat hij van mensen van overal in de wereld boodschappen wil verzamelen. Het hart van de cosmogolem staat voor iedereen open en zijn handen zijn geopend om mensen te verwelkomen. De cosmogolem draagt op deze manier van ontzettend veel mensen iets mee en krijgt de functie van een wereldburger, een cosmopoliet.

De cosmogolem die voor In-fusion tien maanden lang mee rondreist en allerlei scholen bezoekt, werd met groot enthousiasme gebouwd door de leerlingen van het Technisch Instituut Don Bosco te Hoboken. Op dinsdag 18 februari verhuisde hij voor de eerste keer naar basisschool De Mozaïek in Gent, waar de leerlingen hem met muziek en onder begeleiding van de Praagse legende onthaalden. Tot midden maart blijft de cosmogolem bij hen staan en bekijken de kinderen de boodschappen uit Hoboken. Op hun beurt maken ze nieuwe kaarten die worden doorgegeven aan de volgende school. Alle boodschappen (teksten, tekeningen, ...) kaderen binnen de zeven thema's van In-fusion. Dit geeft de kinderen de kans om te ontdekken wat er bij buren, vrienden, grootouders en anderen werd uitgedeeld bij een geboorte of wat ze op hun bord kregen wanneer ze ziek in bed lagen, ...

In-fusion is een intercultureel-erfgoedproject dat gegroeid is uit een initiatief van Vlaams minister Bert Anciaux en dat werd uitgewerkt door het Minderhedenforum en FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed. Het wil een nieuwe manier van denken over erfgoed en interculturaliteit teweegbrengen: het laat zien dat erfgoed en interculturaliteit ongemerkt in al onze gedragingen en gewoontes aanwezig zijn. Erfgoed en interculturaliteit worden getoond zoals het is: altijd aanwezig en als je er niet bij stilstaat is het bijna onzichtbaar. Als je dan toch even de moeite doet om stil te blijven staan bij het dagdagelijkse ontmoeten, dan besef je pas hoe *fusion* we allemaal zijn.

In-fusion start medio maart 2008 in Gent en houdt Vlaanderen en Brussel in de ban tot het einde van het jaar. Loop je zelf een ziekenhuis binnen, laat het ontmoeten dan rustig over je heen komen. Kun je er niet bij zijn, wees dan niet ongerust. Via de website www.in-fusion.be blijf je steeds op de hoogte.

HEEFT HET VIRUS JE GEBETEN,
KOMT IN-FUSION BIJ JE LANGS EN VOEL JE
JE AANGETROKKEN TOT HET ONTMOETINGS-
VERHAAL, GEEF ONS DAN EEN SEINTJE EN
DAN NEMEN WE CONTACT MET JE OP.

IN-FUSION.
ONTMOETEN IN HET ZIEKENHUIS
GENT – AALST – KORTRIJK – GENK –
BRUSSEL – LEUVEN – BRUGGE –
MECHELEN – ANTWERPEN

Publieks- en cultuurparticipatieonderzoek meer dan ooit op de agenda

→ Casestudie publieksonderzoek Erfgoeddag

Na een introductie op de thematiek van het publieks- en participatieonderzoek gaan we in een eerste deel van dit artikel in op twee best practices die een globale aanpak voorstaan van 'publieksonderzoekstrajecten': de Kwaliteitsmonitor archieven (Erfgoed Nederland en partners) en het Gebruikersonderzoek openbare bibliotheken (VCOB). Daarna brengen we verslag uit van het publieksonderzoek dat werd uitgevoerd tijdens Erfgoeddag 2007.

INLEIDING

Publieks- en ook participatieonderzoek (zie kadertekst voor meer uitleg) zit weer in de lift, zo hoor je hier en daar. Maar eigenlijk is het nooit weggeweest: aan een gestaag tempo worden door cultuurinstellingen en onderzoeksgroepen rapporten geproduceerd die op een of andere wijze bijdragen aan een beter inzicht in 'het (eigen) bezoekerspubliek' of 'de cultuurparticipant'. In het kader van een kwaliteitsvolle werking of strategische planning wordt van cultuurinstellingen overigens verwacht dat ze weten voor wie ze werken, wie hun bezoekers zijn, hoeveel en waarom die bezoekers participeren, enzovoort. Het cultuurbeleid van de voorbije jaren legt bovendien sterk de klemtoon op cultuurparticipatie, en minister Anciaux lanceerde recent het Participatiedecreet: "Cultuurparticipatie en culturele competentie zijn kernbegrippen in het Vlaamse cultuurbeleid, waarbij drie doelstellingen worden vooropgesteld: participatieverdieping, -vergroting en -vernieuwing. (...) Culturele competentie moet worden bevorderd en verruimd, zodat de kansen van het individu op een autonoom bestaan vergroten en van hen kritische, actieve deelnemers aan een open, democratische samenleving maken."

Enige jaren geleden werd Re-Creatief Vlaanderen² opgericht om een breed survey op te zetten rond cultuurparticipatie en om vooral kwantitatieve gegevens rond cultuurparticipatie te verzamelen. Deze survey *Cultuurparticipatie in Vlaanderen 2003-2004* heeft een aantal kerncijfers en een reeks publicaties⁴ opgeleverd en wordt in 2008-2009 quasi identiek herhaald. Door het opnieuw opnemen van de kernvragen rond kunsten- en erfgoedparticipatie in de nieuwe participatiesurvey kunnen verschuivingen in de tijd worden gedetecteerd, zo wordt gesteld.

Ook in de erfgoedsector is publieksonderzoek een ruim gehanteerde onderzoekstechniek: zo organiseerde Culturele Biografie Vlaanderen (nu: FARO, Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed) in november 2003 een symposium *Publieksonderzoek... en dan?*⁵. Sindsdien zijn nog ettelijke publieksonderzoeken 'van de band gerold' bij diverse erfgoedinstellingen en -organisaties. Maar het gaat hierbij over het algemeen om individuele onderzoekstrajecten, die meestal een eenmalig karakter hebben. Daardoor schieten ze dan ook meestal te kort in wat fundamenteel is voor dit type van onderzoeksacties: vergelijkbaarheid en herhaling (in de tijd). De meeste onderzoeksresultaten zijn door hun stand-alone-aanpak onderling niet goed vergelijkbaar (verschillende vraagstellingen, afwijkende (steekproef)selectiemethodes, andere verwerkingsmethodes en dito rapportagevormen) en worden meestal maar één keer uitgevoerd, zodat er ook geen evolutief beeld kan worden geschetst. Globaal komt dit de representativiteit en kwaliteit van deze publieksonderzoeken niet ten goede.

Erfgoeddag 2007 in de praktijk. © Fotografische Dienst Stad Brugge

PUBLIEKS- OF PARTICIPATIEONDERZOEK: KORTE SITUERING

Bij publieksonderzoek worden de bezoekers (de participanten) van een instelling, een evenement, en dergelijke bevraagd met als voornaamste bedoeling inzicht te verwerven in het eigen bezoekerspubliek. Een participatieonderzoek richt zich op de gehele Vlaamse bevolking, zowel participanten als niet-participanten, om de mate van participatie (en non-participatie) te 'meten'.

Over het algemeen wordt enkel een representatief staal bevraagd aan de hand van een steekproef. Essentieel daarbij is dat de steekproef groot genoeg is om representatieve resultaten te bekomen, dat wil zeggen dat de resultaten geldig zijn voor heel de beoogde populatie die men wil onderzoeken (bv. alle Vlamingen, of alle bezoekers aan Erfgoeddag).

Er bestaat een heel scala van methodes en variante toepassingen die gemobiliseerd kunnen worden om kwantitatieve en kwalitatieve surveys op te zetten. Naast de klassieke schriftelijke (ook online) enquête (via de post, ter plaatse, ...), kan men ook (diepte)interviews afnemen, groeps gesprekken organiseren, polls of opiniepeilingen houden, of een combinatie van technieken hanteren. Men kan ook aanvullende analyses op basis van bestaand materiaal verrichten (bv. uitleningen in bibliotheken, aankopen in winkels) en observaties uitvoeren (bv. registreren hoeveel personen een audioguide gebruiken).

De verzamelde kwantitatieve gegevens worden geanalyseerd, meestal met behulp van statistische programma's (bv. SPSS), of onderworpen aan een kwalitatieve analyse (interviews).

Voor een standaard publieksonderzoek lopen de kosten snel op, aangezien surveys over het algemeen zeer arbeidsintensief zijn. Gezien de benodigde expertise, roept men meestal de hulp in van gespecialiseerde bureaus of onderzoekscentra.

LITERATUUR

- Publicaties Re-Creatief Vlaanderen:

<http://srcv.serv.ugent.be/srv/>

- J. BILLIET, H. WAEGE (red.), Een samenleving onderzocht.

Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2001

- H. ROOSE, H. WAEGE, Publiek belicht. Handboek publieksonderzoek voor culturele instellingen. Antwerpen, De Boeck, 2004

FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed plant, vijf jaar na het symposium Publieksonderzoek... en dan? op 6 november bij FARO een nieuwe studiedag over de thematiek van publieksonderzoek. Daarin willen we de huidige status van het onderzoek demonstreren met een aantal cases, dieper ingaan op specifieke methoden en op zoek gaan naar antwoorden hoe we voor de erfgoedsector(en) een meer globale, kwaliteitsvolle en geïntegreerde aanpak van publieksonderzoek kunnen nastreven.

Hou alvast www.faronet.be in het oog voor meer info!

BEST PRACTICES

Een interessant voorbeeld in de archiefsector is de in Vlaanderen en Nederland lopende Kwaliteitsmonitor dienstverlening archieven⁶. Dit is een overkoepelende, tweejaarlijkse publieksbevraging van de gebruikers van archiefdiensten. Dankzij de kwaliteitsmonitor krijgen archieforganisaties inzicht in het profiel van hun gebruikers en kunnen ze nagaan in hoeverre de huidige dienstverlening beantwoordt aan de behoeftes van de bezoekers. Doel van dit publieksonderzoek is om inzicht te krijgen in het profiel van de bezoekers, de waardering van de bezoekers voor de dienstverlening en het belang dat de bezoekers hechten aan de verschillende onderdelen van de dienstverlening. Het onderzoek moet de deelnemende archieven in staat stellen de sterke en zwakte punten van de eigen dienstverlening te traceren (diagnose), zodat, waar nodig, verbeteracties kunnen worden uitgevoerd. De deelnemende instellingen ontvangen ieder een overzicht van de eigen resultaten, afgezet tegen de resultaten van alle deelnemers samen. Er wordt ook een globaal rapport afgeleverd. Opgestart in 2000 door DIVA, werd vanaf 2005 de kwaliteitsmonitor tweejaarlijks ingesteld en sinds 2007 zet de nieuwe koepel Erfgoed Nederland⁷ deze traditie verder. Voor Vlaanderen nam Culturele Biografie Vlaanderen de coördinatie op zich. Het rapport⁸ voor 2007 werd in december gepresenteerd, de volgende fase wordt verwacht in 2009. Een vergelijkbaar initiatief als deze Kwaliteitsmonitor archieven zou ook voor andere actoren (musea, bewaarbibliotheken, erfgoedcellen, evenementen, ...) in het erfgoedlandschap nuttig kunnen zijn. De hierin voorgestelde methode en werkwijze kan model staan voor een meer gecoördineerde en geïntegreerde vorm van publieksmonitoring voor de instellingen in de erfgoedsector, rekening houdende met de verschillen tussen bepaalde subsectoren. De kunst bestaat er dan in de gegevens maximaal onderling vergelijkbaar te houden om een zo breed mogelijk perspectief op publiekparticipatie te ontwikkelen voor de globale erfgoedsec-

Een interviewsituatie in de praktijk
© www.erfgoed.be

tor. Het is daarbij belangrijk ook het wetenschappelijke niveau te bewaken, door het inschakelen van de nodige expertise.

Maar het kan nog omvattender: het voorgaande traject houdt bij manier van spreken op na de rapportage van de cijfers en het formuleren van adviezen over de verbetering van de dienstverlening. Verder moet elke instelling min of meer zelf bepalen hoe om te gaan met de resultaten en adviezen. Dat is eigenlijk onvoldoende: op basis van de gegevensverzameling zouden ook globale strategieën kunnen worden geformuleerd én uitgevoerd. Publieksonderzoek is immers vooral een instrument voor de ontwikkeling van een integraal publieks- of marketingmanagement, of, anders uitgedrukt, het is een middel om structureel en doelmatig te werken aan (publieks)participatie. Een *best practice* van zo'n globale aanpak is het grootschalige gebruikersonderzoek dat het VCOB⁹ voor de openbare bibliotheeksector uitvoerde samen met de onderzoeksgroep TOR van de VUB. In de eerste helft van 2004 hebben ruim 32.000 bezoekers van 165 Vlaamse openbare bibliotheken deelgenomen aan een grootschalig sociaal-wetenschappelijk gebruikersonderzoek. De uitgebreide vragenlijst peilde onder meer naar het bibliotheekgebruik, naar de tevredenheid en verwachtingen van de klanten, hun uitleengedrag en vrijetijdsbesteding. Via een beveiligde website¹⁰ krijgen de deelnemende bibliotheken zelf toegang tot het eigen cijfermateriaal en de eigen rapporten. Van alle deelnemende bibliotheken werden gedurende dezelfde periode ook alle uitgeleende materialen geregistreerd. De combinatie van sociodemografische profielen en de uitleengegevens levert een schat aan informatie op, die ook volledig op maat van elke bibliotheek kan worden aangeleverd. Deze informatie werd vervolgens gebruikt om onder andere een globale marketing- en communicatiestrategie uit te werken voor de openbare bibliotheken en resulteerde in een marketingplan. Het hele traject duurde ongeveer twee jaar.

Het mag duidelijk zijn dat globale trajecten als hiervoor beschreven, waarin hele (sub)sectoren worden meegenomen, niet alleen veel efficiënter en kostenbesparend zijn (dankzij schaalvergroting en kostendeling), maar ook een veel grotere impact kunnen hebben, op voorwaarde dat er ook een 'post-traject' gekoppeld wordt aan het onderzoek. Met andere woorden, aan de hand van de resultaten moet er ook overgegaan worden tot implementatie van 'verbeterprojecten' inzake dienstverlening en publiekswerking binnen de participerende instellingen of kan er gewerkt worden aan een integraal marketingplan op sectorniveau. Tot slotte, als milde vorm van 'agendasetting', draagt deze aanpak ook bij tot de inspanningen om de erfgoedsector(en) beter te 'monitoren', en kan dit soort processen in overleg met de betrokken overheid gebeuren. Het is hierbij uiteraard van belang dat deze verzamelde gegevens doorstromen naar de Vlaamse administratie (APS¹¹, VRIND, ...) om meegenomen te worden in het globale statistische apparaat.

PUBLIEKSONDERZOEK ERFGOEDDAG (2007)

Recent werd er een publieksonderzoek uitgevoerd bij een van de meest zichtbare publieksevenementen in de erfgoedsector in Vlaanderen: Erfgoeddag. De resultaten worden hier kort gepresenteerd en er wordt dieper ingegaan op een aantal aspecten van deze casus.

Erfgoeddag was in 2007 toe aan de inmiddels zevende editie.¹² Er werd nog nooit een systematische bevraging van het bezoekerspubliek georganiseerd. De erfgoedsector – in het evenement vertegenwoordigd door een stuurgroep met afgevaardigden van elke subsector¹³– en de coördinatie Erfgoeddag wensten een beter inzicht te verwerven in het bezoekerspubliek van Erfgoeddag, onder andere met het oog op het uitzetten van de strategische lijnen voor de toekomst. Daarom werd op 22 april 2007 in samenwerking met het bureau TNS DIMARSO een publieksonderzoek uitgevoerd op veertig locaties waar Erfgoeddag plaatshad. Er werd met het Coördinatiecentrum Open Monumentendag samengewerkt aan een eenvormige bevraging die ook toegepast werd tijdens de Open Monumentendag (OMD) van 9 september 2007. De gegevens van beide *surveys* zijn dus onderling vergelijkbaar.

OPZET EN ORGANISATIE VAN HET ONDERZOEK

Het onderzoek werd begeleid door een ad-hocbegeleidingsgroep¹⁴, die vertrok vanuit een viervoudige vraagstelling:

- wie zijn de bezoekers van Erfgoeddag (sociodemografische samenstelling)?
- wat spreekt hen aan in Erfgoeddag, wat is hun 'perceptie' van het evenement?
- hoe informeren zij zich over Erfgoeddag (gebruik informatiekanalen)?
- hoe organiseren zij hun bezoek aan een erfgoeddagactiviteit/-locatie?

De onderzoeksvragen werden omgezet in een model van vragenlijst, dat ter advies werd voorgelegd aan dr. Henk Roose (Universiteit Gent en medewerker van Re-Creatief Vlaanderen). De vragenlijst werd vervolgens door DIMARSO omgezet naar een formaat voor een mondelinge-interviewsituatie. De interviews werden opgevat als een *exit poll*: aan de uitgang van elke locatie werden de bezoekers na hun bezoek aan die locatie willekeurig geselecteerd (aselecte steekproef) en *face to face* ondervraagd. De locaties werden op basis van een aantal criteria uitgekozen door de opdrachtgever in samenspraak met DIMARSO. Niet alle bezoekers werden ondervraagd, enkel meerderjarige, Nederlandstalige bezoekers van achttien jaar of ouder kwamen in aanmerking. Er werden op veertig locaties in het totaal 1.192 bezoekers geïnterviewd.

RESULTATEN

Een face-to-face-interview op locatie is geen diepte-interview. De bedoeling van deze bevraging is op een snelle en efficiënte manier een groot aantal feitelijke gegevens te verzamelen. De gemiddelde duur van een interview is slechts zes minuten. De geïnterviewde bezoekers hebben zich niet voorbereid op deze bevraging en hun antwoorden zijn spontaan en bondig. Complexe vraagvormen zijn in deze onderzoekscontext minder aan de orde. Desondanks hebben we getracht een maximum aan gegevens te genereren met een onderzoekstechniek die het niveau van een standaard 'stratenquête' of poll overstijgt. In het bestek van dit artikel kunnen we onmogelijk alle resultaten van het onderzoek meegeven. We verwijzen daarvoor naar het rapport⁵ en vatten hierna de belangrijkste resultaten samen.

→ WIE ZIJN DE BEZOEKERS VAN ERFGOEDDAG?

Er werd een beperkt aantal personaligegevens verzameld, op basis waarvan we een globaal beeld kunnen schetsen van het bezoekerspubliek.

- Er nemen iets meer mannen dan vrouwen deel aan Erfgoeddag, maar het verschil is heel klein.
- De gemiddelde leeftijd van de (volwassen) bezoekers bedraagt 53,8 jaar. Vooral de leeftijdsgroep van 40 tot 75 jaar vormt het zwaartepunt in het bezoekerspubliek. Jongere leeftijdsgroepen (18-24 en ook 25-39 jaar) participeren relatief gezien minder dan de oudere generaties. Het fenomeen dat tweeverdieners met jonge kinderen en een druk leven sneller afhaken in culturele participatie is ook in andere onderzoeken vastgesteld.¹⁶
- Hoger opgeleiden (hogere en universitaire onderwijs) vormen het gros van het bezoekerspubliek en zijn proportioneel oververtegenwoordigd in vergelijking met hun aandeel in de Vlaamse (actieve) bevolking.¹⁷ Opleidingsniveau is dus ook voor Erfgoeddag een determinerende factor of graadmeter voor participatie, zoals in onderzoek over cultuurparticipatie in het algemeen wordt vastgesteld.
- De helft van de bezoekers werkt, een derde is gepensioneerd, wat ook samenhangt met de relatief hoge leeftijd.
- Een doorsnee bezoeker komt alleen of met de partner, slechts circa één op de tien beschouwt Erfgoeddag als een 'geschikte familie-uitstap' en brengt de (klein)kinderen mee.

→ WAAROM DE BEZOEKERS NAAR ERFGOEDDAG KOMEN

De bezoekers participeren vooral aan Erfgoeddag omwille van de locaties die bezocht kunnen worden. Erfgoeddag lijkt in die zin wel wat op het zusterevenement Open Monumentendag, waar de locaties centraal staan, alhoewel er ook een aantoonbare link met het jaarthema verwacht wordt. De eventuele gelegenheidsactiviteiten ter plaatse lijken veeleer secundair en ook het thema of de gratis toegankelijkheid lijken geen doorslaggevende rol te spelen in de motivatie. Verder blijkt vooral een algemene inte-

resse voor 'geschiedenis', 'het verleden' of 'het erfgoed' de drijfveer te zijn om deel te nemen aan Erfgoeddag. Die interesse is in vele gevallen gekoppeld aan persoonlijke herinneringen aan een bepaalde locatie, buurt of streek. Gevoelens van 'nostalgie' spelen hierin een belangrijke rol: heel wat bezoekers refereren expliciet naar hun emotionele band met een verleden dat gelinkt is aan de locatie of activiteit die ze bezoeken. Hier vinden we in summere vorm heel wat elementen terug rond existentiële, manifeste of latente nostalgie zoals deze uitgebreid beschreven worden door Pascal Gielen in zijn studie *De onbereikbare binnenkant van het verleden*.¹⁸ Daarin werden een honderdtal diepte-interviews afgenomen bij bezoekers van een tiental erfgoedinstellingen, waaruit bleek dat er diverse vormen van nostalgie konden worden teruggevonden in de individuele beleving van erfgoedparticipanten. Ook bij Erfgoeddag is 'nostalgie' als individuele drijfveer van participatie blijkbaar (zeer) sterk. Er is verder een grote diversiteit van (individuele) redenen waarom men naar Erfgoeddag komt. De overgrote meerderheid van de bezoekers cultiveert trouwens een heel positieve perceptie van Erfgoeddag, en vindt dat het evenement aan de verwachtingen voldoet.

→ DE ORGANISATIE VAN HET BEZOEK

Uit de bevraging kwamen een aantal opvallende elementen naar boven. Zo beslist bijna de helft van de bezoekers pas tijdens het weekend van Erfgoeddag zelf welke locatie/activiteit ze gaat bezoeken. 63 % van de bezoekers bezoekt meer dan één locatie op Erfgoeddag. De duur van een bezoek bedraagt gemiddeld 44 minuten. Voor 46 % van de bezoekers was het de eerste keer dat ze deelnamen aan Erfgoeddag, terwijl 89 % stelt ook volgend jaar deel te zullen nemen aan Erfgoeddag. Men kan dus stellen dat Erfgoeddag er blijkbaar wel in slaagt haar 'klanten te binden' aan het evenement, althans wat hun spontane intenties betreft. 74 % heeft overigens ook al deelgenomen aan de Open Monumentendag. In september 2007 werd in samenwerking met DIMARSO een gelijkaardige bevraging uitgevoerd bij de bezoekers van OMD: daaruit blijkt dat 32 % van de bezoekers van OMD al eens aan Erfgoeddag heeft deelgenomen. Op het eerst zicht lijkt er dus nog een reservoir van potentiële bezoekers te bestaan voor Erfgoeddag.

De helft van de respondenten woont in een 10km-zone rond de locatie, een vijfde legt meer dan dertig kilometer af om de locatie te komen bezoeken. Globaal bevestigen de patronen de theorie van de '30km-zone'¹⁹, die stelt dat het gros van de activiteiten waaraan cultuurparticipanten deelnemen, binnen een zone van dertig kilometer rond hun woonplaats ligt. De meeste bezoekers werden gesensibiliseerd via de kranten of via gedrukte publiciteit (affiches, brochures en flyers), eerder dan door de tv- of radiospots. Voor het consulteren van het programma blijkt dat zowel de landelijke als regionale brochures in min of meer dezelfde mate gebruikt worden. Een vijfde consulteert de website en opvallend: 36

Kinderen aan de slag in het museum op Erfgoeddag.
Foto: Caroline van Poucke. © FARO

% consulteert geen enkele informatiebron en maakt dus toevallige keuzes of baseert zich op meningen van vrienden of familie.

BEZOEKERSPROFIELEN

De gevolgde methode in dit onderzoek laat niet toe om zeer gedetailleerde profielen op te stellen van bezoekersgroepen. Daartoe zijn een groter aantal en meer gedetailleerde parameters nodig, gecombineerd met diepte-interviews. Toch konden we door de (kwantitatieve) analyses die werden gemaakt, een drietal breed gedefinieerde groepen onderscheiden in de totaliteit van de bezoekerspopulatie, die op een aantal kenmerken onderling verschillen, vooral in de mate (grootteorde) waarin zij participeren.

Bezoekersgroepen	Percentage
de gemiddelde bezoekers	32,4 %
de occasionele bezoekers	54,7 %
de intensieve en betrokken bezoekers	12,9 %
TOTAAL	100 %

De gemiddelde bezoeker (32 %) is, zoals de term zelf het uitdrukt, de 'gewone' bezoeker, de grootste gemene deler van de totale groep van bezoekers, die op geen enkel punt 'uit de band springt'. In oppositie tot deze gemiddelde groep kunnen twee variante groepen beschreven worden: de occasionele bezoeker en de intensieve, betrokken bezoeker. De relatief grote groep van occasionele bezoekers (55 %) zijn personen die deelnemen aan Erfgoeddag omwille van het ontspannende en sociale karakter van het bezoek en vanuit een brede culturele interesse of omwille van toevallige en persoonlijke factoren. De kleinste groep van intensieve en betrokken bezoekers (13 %) zijn de *die hards* onder de bezoekers. Zij participeren op een intensieve manier: hun bezoek is grondig gepland en voorbereid en duurt langer dan gemiddeld. Zij bezoeken meer dan gemiddeld verschillende locaties en zijn als het ware 'trouwe klanten' van Erfgoeddag. Ze participeren bewuster aan het evenement en voelen zich mee verantwoordelijk voor het behoud van 'ons erfgoed'. Ze hebben belangstelling voor de thematische aanpak en willen iets leren over erfgoed of geschiedenis.

De uitdaging voor Erfgoeddag bestaat er wellicht in om de groep van occasionele bezoekers meer te betrekken bij het evenement, zodat ze blijven komen en meer (bewust) participeren. Er zijn wellicht ook initiatieven mogelijk om de kwalitatieve verdieping van de participatie bij de betrokken bezoekers nog te verbeteren: van deelnemen naar vormen van deelhebben ..., bijvoorbeeld via het aanbieden van workshops en andere activiteiten om de bezoekers actief te betrekken. Wellicht zijn ook meer gesegmenteerde (doelgroepgerichte) vormen van communicatie en actie nodig, om bijvoorbeeld jongere leeftijdsgroepen aan te spreken.

TOEKOMST?

Het zou zeker nuttig zijn om naast dit publieksonderzoek verder aanvullend onderzoek te verrichten, meer bepaald naar de motivaties en drijfveren (bv. nostalgie) van bezoekers en eventueel niet-participanten van Erfgoeddag: wat boeit hen, waarom komen ze (niet), wat betekent dit evenement voor hen, wat is het effect van hun bezoek, wat missen ze nog, enzovoorts. Daartoe kunnen (diepte)interviews of focusgroepen worden bevestigd. Het zou een welkome aanvulling zijn op de kwantitatieve analyse. Het lijkt ons verder ook aangewezen om dit onderzoek te herhalen, zodat er gegevens over verschillende jaargangen van het evenement worden verzameld die onderling vergeleken kunnen worden. Dit zal ook een beter inzicht opleveren in (de evolutie van) het bezoekerspubliek, en betekent ook een extra validatie van de via deze eenmalige snapshot verworven inzichten. Het is ten slotte, aansluitend bij de geattendeerde casestudies, belangrijk dat de verzamelde data ingezet wordt om nieuwe (marketing)strategieën te ontwikkelen die binnen een bepaald tijdsperspectief uitgevoerd én geëvalueerd kunnen worden (meetbare effecten). Een hele agenda.

Kinderen aan de slag in het museum op Erfgoeddag.
Foto: Caroline van Poucke. © FARO

- 1 Decreet houdende flankerende en stimulerende maatregelen ter bevordering van de participatie in cultuur, jeugdwerk en sport: www.cjsm.vlaanderen.be/cultuur/regelgeving/participatiedecreet.
- 2 Re-Creatief Vlaanderen, zie: <http://srcvserv.ugent.be/srv/>; Steunpunt CJS, zie: www.steunpuntcjs.be.
- 3 Zie onder andere J. WALTERUS, 'Kijk op erfgoedparticipatie. Enkele resultaten uit het participatieonderzoek van Re-Creatief Vlaanderen', *Mores. Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen*, 7 (2006) 2, p.4-8.
- 4 J. LIEVENS, H. WABGE (red.), *Cultuurparticipatie in breedbeeld (Cultuurkijker)*. Antwerpen, De Boeck, 2005; J. LIEVENS, H. WABGE (red.), *Cultuurparticipatie gewikt en gewogen (Cultuurkijker)*. Antwerpen, De Boeck, 2005.
- 5 Zie voor het verslag van dit symposium: www.culturelebiografie.be (zie ook: www.faronet.be).
- 6 Zie: www.erfgoednederland.nl/erfgoedsector/archieven/projecten-en-diensten/kwaliteitsmonitor.
- 7 Zie: www.erfgoednederland.nl.
- 8 Zie: www.culturelebiografie.be/kwaliteitsmonitor; het rapport kan hier worden afgehaald (zie ook: www.faronet.be).
- 9 Vlaams Centrum voor Openbare Bibliotheken, zie: www.vcob.be.
- 10 Zie: <http://gebruikersonderzoek.vcob.be/>.
- 11 De resultaten van de verschillende surveys kunnen worden geraadpleegd in de VRIND-publicaties: *Vrind. Vlaamse Regionale Indicatoren*. Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap en in de tweejaarlijkse publicatie *Vlaanderen gepeild!* Zie ook: <http://aps.vlaanderen.be/>.
- 12 Dit event begon in 2001 op initiatief van Vlaams minister van Cultuur Bert Anciaux als een *Erfgoedweekend* – een tandem met achtereenvolgens een Archieven- en een Museumdag – en evolueerde nadien tot een breed erfgoedevenement op zondag. Voor meer info zie de website van Erfgoeddag: www.erfgoeddag.be.
- 13 Zoals de erfgoedcellen, de sector volkscultuur, musea, archieven maar ook de Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten, de provincies en de Vlaamse administratie en een vertegenwoordiging van het kabinet van de minister van Cultuur, ...
- 14 Leden: dr. Marc Jacobs (voorzitter stuurgroep Erfgoeddag), Bert Schreurs, Roel Daenen, Lieve De Saedeleer, Géraldine Leus (coördinatie Erfgoeddag), Hildegard Van Genechten, dr. Jeroen Walterus.
- 15 J. WALTERUS, *Publieksonderzoek Erfgoeddag 2007*. Brussel, december 2007 (af te laden op de website www.faronet.be); J. Walterus, *Publieksonderzoek Open Monumentendag Vlaanderen 2007*. Brussel, december 2007 (meer info via het coördinatiecentrum OMD: www.openmonumenten.be).
- 16 Zie onder andere de onderzoeksrapporten en publicaties over cultuurparticipatie van het steunpunt Re-creatief Vlaanderen (www.re-creatiefvlaanderen.be) (2006); zie ook VRIND.
- 17 Bron: MVG OND, Algemene Directie Statistiek, 2005 (<http://aps.vlaanderen.be>).
- 18 P. GIELEN, *De onbereikbare binnenkant van het verleden. Over de encensering van het cultureel erfgoed*. Leuven, Lannoo, 2007, p.21-58.
- 19 Niet te verwarren met zones waar resp. 10 dan wel 30 kilometer per uur de norm is voor voertuigen. Zie hier voor meer info: www.cultuurnet.be (UITinZone30 initiatief en onderzoek).

Erfgoed 2.0

→ Nieuwe wegen voor digitaal erfgoed

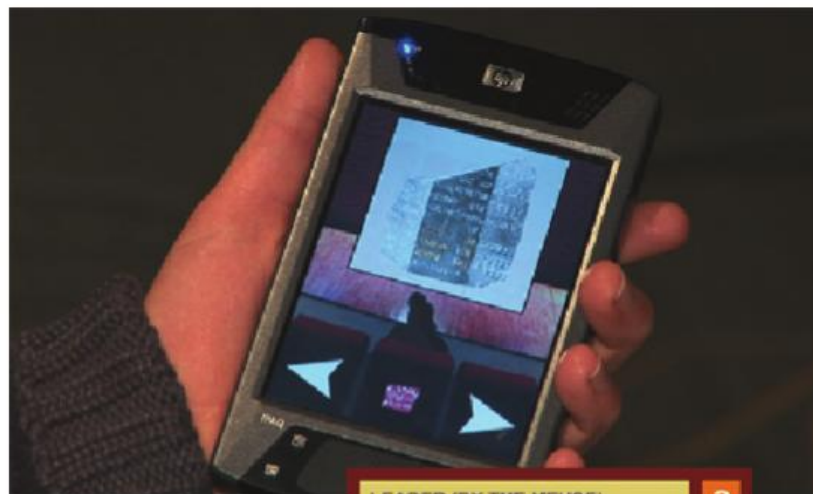
De erfgoedsector staat aan de vooravond van een fundamentele verandering op het vlak van samenwerking en publiekswerking. De oorzaak ligt in de technische ontwikkelingen van ICT en breedband. We evolueren immers naar een 'netwerksamenleving' die erfgoedorganisaties ertoe zal verplichten op een andere manier om te gaan met hun eigen werking, kennis en publiek. Ze zullen met behulp van nieuwe media naar nieuwe werkingsmodellen moeten zoeken. Erfgoed 2.0 is een project dat deze nieuwe wegen verkent en generieke oplossingen wil aanreiken.

Algemeen omschreven wil het Erfgoed 2.0-project onderzoek verrichten naar een sociale, interactieve location-based erfgoedbeleving via mobiele toestellen binnen een netwerk van erfgoedsites. In mensentaal is het de bedoeling om een digitale erfgoedroute op een *handheld*, zoals een pda, aan de bezoekers van die erfgoedroute aan te bieden. De digitale content voor deze erfgoedroute moet komen uit erfgoeddatabanken die door middel van een metadatamodel met elkaar zijn verbonden. Dit betekent geenszins dat Erfgoed 2.0 er zomaar in zal slagen om digitaal erfgoed automatisch te valoriseren naar de bezoekers van een erfgoedroute door middel van een mobiele applicatie, zoals een pda. Het zullen nog steeds de 'makers' van een erfgoedroute zijn die, op basis van de bezoekersprofielen die ze voor ogen hebben, een route en verhaal zullen uitschrijven, het digitaal erfgoed dat ze hiervoor denken nodig te hebben, moeten selecteren en klaarmaken of 'vertalen' zodanig dat het 'past' binnen het format (de *user interface*) van de mobiele applicatie. De meerwaarde van Erfgoed 2.0 is dat het een theoretisch model en enkele instrumenten zal ontwikkelen waarmee je een digitale erfgoedroute kan maken.

WHAT'S IN A NAME?

Creatief als we zijn, verwijzen we met de naam van het project naar Web 2.0. Het containerconcept dat verwijst naar informatie- en communicatie-evolutie op het internet waarbij de termen interactiviteit, sociale netwerken, *open sources* en dergelijke meer en websites zoals *YouTube*, *MySpace* en *Flickr* gemeengoed zijn geworden.

Ook de sociale interactie die Erfgoed 2.0 beoogt, is een niet te onderschatten meerwaarde voor de erfgoedsector. Het nu eenmaal zo dat erfgoedinstellingen, zoals archieven en musea, of

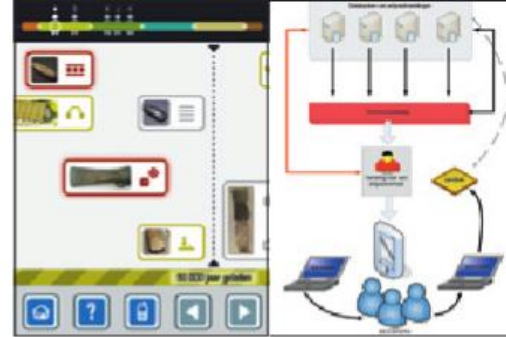
De mobiele gids in het Provinciaal Gallo-Romeins Museum van Tongeren. Afhankelijk van de bezoeker wordt een aangepaste presentatie gebruikt. In deze figuur is een presentatie voor kinderen actief (bezig met een artefact). Deze technologie werd ontwikkeld onder de noemer Archie en wordt gesubsidieerd door het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling (EFRO) en de Provincie Limburg.

Een screenshot van de chatbox interface op de mobiele gids in het Provinciaal Gallo-Romeins Museum van Tongeren. Deze technologie werd ontwikkeld onder de noemer Archie en wordt gesubsidieerd door het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling (EFRO) en de Provincie Limburg.

Een screenshot van de interface op de mobiele gids in het Provinciaal Gallo-Romeins Museum van Tongeren. Deze technologie werd ontwikkeld onder de noemer Archie en wordt gesubsidieerd door het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling (EFRO) en de Provincie Limburg.

Projectschema van Erfgoed 2.0

erfgoed sites, zoals archeologische sites of bouwkundig erfgoed, niet op zichzelf staan. Ze maken deel uit van wat we tegenwoordig een erfgoedgemeenschap noemen. Erfgoedgemeenschappen zijn als het ware groepen van mensen die als groep waarde hechten aan specifieke elementen en aspecten van het erfgoed en die dit erfgoed ook uitdragen. Een erfgoedgemeenschap bestaat uit gebruikers en bezoekers, professionals en vrijwilligers, organisaties en instellingen, ... Door het voorzien van een website waarop de bezoekers van een erfgoedroute commentaar kunnen geven, foto's van hun bezoek kunnen delen met anderen of nieuwe informatie kunnen geven over het erfgoed kan er rond een erfgoedroute een virtuele gemeenschap ontstaan.

Concreet bestaat Erfgoed 2.0 uit vier delen: nieuwe erfgoedbeleving, erfgoedstructuur, erfgoedinfrastructuur en erfgoedpresentatie.

NIEUWE ERFGODEBELEVING

Erfgoed 2.0 werd gestart met een onderzoek naar de behoeften van erfgoedbezoekers en erfgoedexperten. Via focusgroepsprekken visten de onderzoekers uit wat bezoekers en experts verwachten van de vooropgestelde ontsluiting van erfgoed informatie via mobiele applicaties. Eén van de resultaten was dat gebruikers niet echt op zoek zijn naar losse brokken informatie maar steeds een gecontextualiseerd erfgoedverhaal verwachten. De experts waarschuwden onder meer voor de vergankelijkheid van de gebruikte mobiele applicaties. Een organisatie kan zich niet permitteren om bijvoorbeeld te investeren in een lading pda's die bezoekers kunnen huren, om dan na een jaar te moeten vaststellen dat de hardware volledig verouderd en achterhaald is.

ERFGODSTRUCTUUR

Het is nog de natte droom van veel experts die de verhalen maken voor erfgoedroutes, tentoonstellingen of publicaties, om aan de hand van één zoekopdracht een overzicht te krijgen van al het beschikbare erfgoed. Tegenwoordig moet hij of zij nog de verschillende databanken van erfgoedinstellingen afschrijven om zijn materiaal te verzamelen. Om nog maar te zwijgen over al het erfgoed dat nog niet online beschikbaar is. Daarom is er binnen Erfgoed 2.0 een technisch onderzoeksluik van start gegaan waarin een model wordt ontwikkeld dat toelaat om de diverse erfgoeddatabanken in Vlaanderen door middel van een

gemeenschappelijke metadatalaag te doorzoeken. Momenteel gebruiken verschillende databanken immers dikwijls verschillende beheerssystemen en metadata (beschrijvingen van de data). Dit maakt communicatie tussen de diverse databanken quasi onmogelijk.² Binnen het project wordt over deze databanken een nieuwe metadatalaag gecreëerd. Vergelijk het met een soort datatolk die ervoor zorgt dat iedereen dezelfde taal spreekt en dus informatie zal kunnen uitwisselen. Het onderzoeksteam zal concreet een theoretisch model opleveren dat deze data-uitwisseling mogelijk maakt. Erfgoed 2.0 is een voor Vlaanderen unieke cross-over tussen onroerend-, roerend- en immaterieel erfgoed. Concreet zal het metadatamodel aan erfgoedinstellingen uit de verschillende erfgoedsectoren ook de mogelijkheid bieden om gegevens met elkaar uit te wisselen. In managementsjargon heet dit business-to-business (b2b).

ERFGODINFRASTRUCTUUR

Wanneer dan dat verhaal via een mobiele applicatie moet worden verspreid op een bepaalde erfgoed site of erfgoedroute dient er uiteraard een draadloos netwerk aanwezig te zijn waarlangs de communicatie verloopt. Bovendien dient dit netwerk aangepast te zijn aan de vereisten om informatie te linken aan specifieke ruimtes en objecten. Daartoe wordt onderzoek verricht naar de vereiste netwerktechnologie om location-based informatie door te geven binnen de specifieke context van Vlaamse erfgoed sites. Dit omvat een studie van de meest aangewezen netwerktechnologieën en hun configuratie voor de ontsluiting van historische erfgoedlocaties. Het bepalen van de optimale netwerkconfiguratiekeuzes is niet evident wegens de soms uitzonderlijke condities op de sites (bv. uitzonderlijk dikke muren, oude gebouwen, ...). Omdat voor locatiebepalingsmethoden momenteel geen kant-en-klare oplossingen bestaan, wordt een platform ontwikkeld voor de verzameling van relevante location-based gebruikersdata.

Een voorbeeld kan het gebruik van deze location-based oplossing illustreren. Een gebruiker wandelt langs een bepaald ornament en ziet een afbeelding van dat ornament oplichten op zijn pda-scherm. De gebruiker kiest dan zelf of hij meer informatie wil of niet. Bij een niet-locationbased oplossing zou de gebruiker zelf alle informatie moeten opzoeken. Nu wordt de informatie op het juiste moment op een zachte manier naar de gebruiker geduwd.

Scripttekeningen van het scenario van een gezinsbezoek aan de abdij van Herkenrode dat zal worden uitgewerkt voor de demonstrator van Erfgoed 2.0. Tekeningen: EDM-U Hasselt

Een sfeerbeeld, vanuit de (op)nieuw aangelegde kruidentuin, van de abdij-site van Herkenrode waar de demonstrator van erfgoed 2.0 zal worden gedemonstreerd. Foto: Daniël de Kievith. © Erfgoed Vlaanderen vzw

ERFGOEDPRESENTATIE

Naast de uitdagingen op het vlak van netwerken, zijn er ook nog heel wat vragen met betrekking tot de automatische generatie van context- en bezoekersgerelateerde data en van de transformatie van deze data naar aangepaste inhoud en interfaces op maat van bepaalde gebruikersprofielen. Hoe ga je met andere woorden de informatie en de looks van die informatie aanpassen aan verschillende gebruikersprofielen?

In feite worden er oplossingen bedacht voor interfaces die tijdens het gebruik worden bepaald. Deze individuele interface moet ook passen binnen een groepsconcept, waar meerdere bezoekers op een of andere manier met elkaar gelinkt kunnen worden en waar sociale interacties mogelijk zijn. Een vaak gehoorde kritiek op het gebruik van ICT binnen een erfgoedcontext is immers dat ICT kan leiden tot de individualisering van de beleving. Het bezoek aan een erfgoedplaats, wat in principe een heel sociale activiteit is, zou door het gebruik van pda's herleid kunnen worden tot een individuele belevenis waar mensen geïsoleerd naar hun schermpjes zitten te staren.

Binnen het project werd deze kritiek ter harte genomen. Het team wil de sociale component, die zo belangrijk is bij een fysieke erfgoedbeleving, zo optimaal mogelijk aan een digitale omgeving koppelen en de gebruikers stimuleren om onderling te communiceren en informatie uit te wisselen via de gebruikte mobiele device. Ten slotte zal het reële bezoek aan een erfgoedplaats verrijkt worden met een online pre- en posttraject waar bezoekers bijvoorbeeld hun bezoek kunnen voorbereiden of achteraf hun bezoek kunnen documenteren of verder uitdiepen.

DEMONSTRATOR

De resultaten van de bovenstaande onderzoeksluiken worden uiteindelijk geïntegreerd in een centrale demonstrator. Dit is een werkend prototype dat aantoont hoe de onderzoeksresultaten concreet kunnen worden toegepast en hoe het project bruikbaar en relevant kan zijn voor de hele Vlaamse erfgoedsector. In overleg met de erfgoedpartners betrokken bij het project en na inachtneming van de meest interessante technologische uitdagingen gelinkt aan verschillende erfgoedplaatsen, besliste het onderzoeksconsortium om de demonstrator te

bouwen en te tonen op de abdij-site van Herkenrode. Begin 2009, wanneer het onderzoek is afgerond, zal het mobiele erfgoedverhaal zoals hierboven geschetst, tot leven komen in de abdij-site nabij Hasselt.

ONDERZOEKSPROJECT BINNEN HET IBBT

IBBT, het Interdisciplinair Instituut voor BreedBand Technologie, is een onderzoeksinstituut opgericht op initiatief van de Vlaamse regering, gericht op de Informatie- en Communicatie Technologie (ICT) in het algemeen, en de ontwikkeling van breedbandtoepassingen in het bijzonder. IBBT verzamelt zeventien onderzoeksgroepen uit de verschillende Vlaamse universiteiten. Door de unieke multidisciplinaire samenwerking kunnen zowel technologische, sociaal-wetenschappelijke als juridische onderzoeksaspecten belicht worden.

IBBT heeft een aantal brede applicatiedomeinen vooropgezet, maar de projecten zelf worden geïnitieerd vanuit het veld of de markt. IBBT faciliteert met andere woorden vraaggedreven onderzoek.

Erfgoed 2.0 is een dergelijk project dat tot stand kwam vanuit een vraag van de sector. De betrokken erfgoedactoren zijn FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed, Erfgoed Vlaanderen, het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed en Toerisme Vlaanderen. Verder zijn er vier bedrijven betrokken: Synergetics, Adlib Information Systems, The 8ighth Day en Visual Dimension. De onderzoeksgroepen zijn SMIT (VUB), EDM (U Hasselt), MICT (UGent), MMLab (UGent) en IBCN (UGent).

Het project loopt van 1 april 2007 tot 31 maart 2009. Meer informatie is te vinden op de projectwebsite: <http://projects.ibbt.be/erfgoed2.0/>.

1 De projectleiding is in handen van Bart De Nil (FARO) - Bart.DeNil@faronet.be en Gert Nulens (IBBT/SMIT-Vrije Universiteit Brussel) is de onderzoeksleider -

Gert.Nulens@vub.ac.be

2 Zie ook het artikel van EVENS, HAUTEKEETE & MANNENS, 'Surfen naar het verleden', p. 26-32.

Bedreigde talen als casus voor immaterieel-erfgoedbeleid

→ Naar aanleiding van het Internationale Jaar van de Talen 2008

In memoriam Toon Weijnen (1909-2008)

“TOEN DE HEER NEERDAALDE OM DE STAD EN DE TOREN DIE DE MENSEN BOUWDEN, TE ZIEN, ZEI HIJ: ‘NU ZIJN ZE ÉÉN VOLK EN SPREKEN ZIJ ALLEN DEZELFDE TAAL. WAT ZIJ NU DOEN IS NOG MAAR EEN BEGIN; LATER ZAL GEEN ENKEL PLAN VAN HEN MEER TE STUITEN ZIJN. LATEN WIJ NEERDALEN EN VERWARRING BRENGEN IN HUN TAAL, ZODAT DE EEN NIET MEER VERSTAAT WAT DE ANDER ZEGT.’ EN DE HEER DREEF HEN VANDAAR NAAR ALLE KANTEN DE HELE AARDBODEM OVER, EN ER KWAM EEN EINDE AAN DE BOUW VAN DE STAD. DAAROM NOEMT MEN DIE STAD BABEL, WANT DE HEER HEEFT DAAR VERWARRING GEBRACHT IN DE TAAL VAN ALLE MENSEN, EN HEN VANDAAR OVER DE HELE AARDBODEM VERSPREID.”
(GENESIS 11:5-9, WILLIBRORDVERTALING 1995)

21 februari was ook dit jaar de Internationale Dag van de Moedertaal. In november 1999 besloot de UNESCO om voortaan op deze datum bijzondere aandacht te vragen voor de talige diversiteit in de wereld. Aangezien de voorspellingen inzake het behoud van de linguïstische diversiteit allesbehalve rooskleurig zijn, was de Moedertaaldag 2008 meteen ook het startschot voor een heel International Year of Languages.

E PLURIBUS UNUM?

Omdat er geen sluitende definitie bestaat over de grens tussen een zelfstandige taal en taalvariëteiten, schommelen de schattingen over het aantal talen in de wereld tegenwoordig tussen 4.000 en 10.000. De stijging van die schattingen hield de voorbije decennia overigens gelijke tred met de toenemende aandacht voor taalvariatie en met de steeds intensievere zoektochten in allerlei afgelegen regio's naar de laatste tot dan onbekende talen. Een belangrijke gangmaker in deze ontwikkeling is het in 1934 in Arkansas opgerichte Summer Institute of Linguistics (SIL International), dat sindsdien om de vier jaar een gezaghebbende catalogus van de talen ter wereld uitgeeft: de *Ethnologue: Languages of the world*. In 1934 waren er zo'n 1.000 talen bekend. In de online raadpleegbare recentste editie uit 2005 (cf. www.sil.org/ethnologue) beschrijft de *Ethnologue* 6.912 natuurlijke talen die vandaag nog ergens ter wereld gesproken worden. Slechts 4 % daarvan situeert zich in Europa en het Midden-Oosten, terwijl Azië (32 %) en Afrika (30 %) de werelddelen zijn met het meeste aantal talen. Acht landen zijn echte kampioenen van de talige diversiteit: Papoea Nieuw-Guinea, Indonesië, Nigeria, India, Mexico, Kameroen, Australië en Brazilië. Samen herbergen ze op hun grondgebied meer dan de helft van alle talen ter wereld.

Europe
Tapani Salminen,
co-ordinator

Atlas of the World's Languages in Danger of Disappearing

Editor: Stephen A. Wurm
Cartographer: Ian Heyward

Many thousands of languages are spoken in the world today. Some are spoken by millions of people, while others are spoken by only a few. Some are written, while others are not. Some are spoken in one place, while others are spoken in many places. Some are spoken by one group of people, while others are spoken by many groups of people. Some are spoken in one time, while others are spoken in many times. Some are spoken in one way, while others are spoken in many ways. Some are spoken in one place, while others are spoken in many places. Some are spoken by one group of people, while others are spoken by many groups of people. Some are spoken in one time, while others are spoken in many times. Some are spoken in one way, while others are spoken in many ways.

UNESCO PUBLISHING

→ grote kaart bij het begin van het artikel:
Bedreigde talen in Europa volgens de AWLD met zoom op België. Bemerkt ook de 'opvallende' ligging van de Europese hoofdstad

→ grote foto bij het begin van het artikel:
De Atlas of the World's Languages in Danger of Disappearing (2e editie 2001)

het campagnebeeld voor het Internationale Jaar van de Talen met de slogan in vijf niet-bedreigde wereldtalen

Einde januari 2008 haalde het overlijden van de 89-jarige Marie Smith Jones in Alaska wereldwijd het nieuws omdat zij de laatste spreker van de Eyak-taal was. Het is één voorbeeld uit de stroom aan berichten over uitstervende talen die met de regelmaat van een klok wereldkundig gemaakt worden. Sinds het einde van de jaren 1980 hebben taalwetenschappers naast aandacht voor de talige diversiteit ook meer oog gekregen voor taalverlies en wordt ons dus regelmatig opnieuw ingeprent dat het niet alleen met de biologische maar ook met de linguïstische diversiteit op aarde stijl bergaf gaat. Meer dan de helft van de bijna 7.000 talen in de wereld heeft te kampen met een gestage daling van het aantal sprekers. De minst rooskleurige voorspellingen gaan ervan uit dat aan het einde van de 21^e eeuw 50 tot 90 % van de huidige taaldiversiteit verdwenen zal zijn.² We lijken in hst-tempo op weg naar de ene universele taal van de geglobaliseerde wereld. De taalverwarring waarmee de God van het Oude Testament de mensheid over de aardbol deed uitzwermen, lijkt stilaan overwonnen. En de nieuwe eenwording van de wereldbevolking als *homo economicus* gaat gepaard met een herhaling van dezelfde oude symboliek. Het kan geen toeval zijn dat na de Eiffeltoren (1889) met zijn kloeke 300 meter hoogte alle volgende recordhouders van de titel 'hoogste toren ter wereld' een commerciële functie hebben.³ De diepere drijfveer achter globale taaleenheid is economisch van aard.

(RE)TOUR À BABEL

Het is in zekere zin dan ook verbazend dat we ons zorgen maken over dit wereldwijde proces van grote talen die kleinere talen opeten en daardoor nog groter worden. Vanuit het darwinistische vooruitgangdenken is dit immers een zeer natuurlijke gang van zaken. Alleen via deze *survival of the fittest* kon de mens zelf tot ontwikkeling komen en de dominante species op aarde worden. Als we talen als levende organismen bekijken, dan lijkt het logisch dat ook zij aan die eerste natuurwet onderhevig zijn. Uiteraard weten we inmiddels dat een minimaal gehalte aan gediversifieerd genetisch materiaal even noodzakelijk is om een soort in leven te houden. Maar vergeleken bij de amper 5 % genetische verschillen tussen de *homo sapiens sapiens* en zijn meest verwante mensapensoort, lijkt de talige weelde van bijna 7.000 verschillende taalsystemen een toch wel heel grote diversiteitsmarge. Waarom hebben we dan toch die angst voor het uitdoven van kleine taaltjes ten gunste van de grotere? Daar zijn minstens twee redenen voor aan te wijzen. Vooreerst geldt met betrekking tot de talige diversiteit dat schijn ook hier bedriegt. 96 % van de talen die vandaag nog bestaan, wordt gesproken door in totaal slechts 4 % van de wereldbevolking. Het in stand houden van de taaldiversiteit is dus afhankelijk van de bereidheid en de mogelijkheid daartoe bij een nagenoeg verwaarloosbare minderheid van de wereldbevolking.⁴ Meer dan 3.000 talen moeten het elk stellen met een sprekersaantal van minder dan 5.000 mensen.

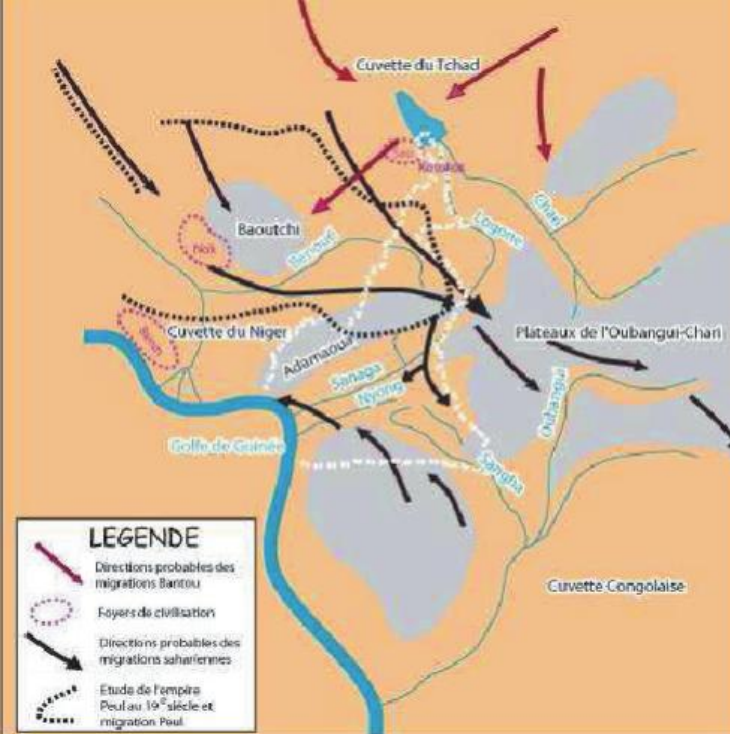
Slechts 250 talen worden wereldwijd door meer dan een miljoen mensen gesproken. De top drie wordt gevormd door het Mandarijn Chinees (885 miljoen sprekers), het Spaans (332 miljoen) en het Engels (322 miljoen). Het Frans staat op een dertiende plaats met 72 miljoen sprekers wereldwijd. Het Nederlands deelt een achtenveertigste plaats met het Yoruba (Nigeria), beide met ca. 20 miljoen sprekers. Wat onze officiële taal betreft, lijkt Vlaanderen dus voorlopig buiten de gevarezone te blijven. Al zou men vanuit een taalpuristisch en streng normatief standpunt ook de vraag kunnen stellen hoeveel inwoners van Vlaanderen en Nederland zich anno 2008 nog van het genormeerde Standaardnederlands (kunnen) bedienen, zoals Hare Majesteit (Beatrix, uiteraard), Sonja Barend en Regine Clauwaert het ons sinds jaar en dag voordoen.⁵

Actuele sprekersaantallen zijn dus geen absolute levensgarantie voor een taal. Prestige, de mate waarin de sprekers zich ook van andere talen bedienen en – vooral – de wil van iedere nieuwe generatie om het taalgebruik van de ouders voort te zetten, zijn even belangrijke factoren voor de taalvitaliteit. Om terug te komen op het voorbeeld van het zopas uitgestorven Eyak in Alaska: mevrouw Smith Jones had met haar blanke echtgenoot negen kinderen, maar ze kon of wou hen dus niet meer tot de erfgenamen van haar eigen moedertaal maken. Zo werd het Eyak uiteindelijk onherroepelijk ingeruild voor (de Amerikaanse variant van) de derde grootste taal ter wereld.

TAAL ALS VECTOR VAN IMMATERIEEL ERFGOED

Een tweede reden waarom we ons collectief zorgen beginnen maken over de nakende verdwijning van vele kleine ten gunste van enkele grote talen luidt eenvoudigweg dat niemand van ons zichzelf ziet als één specimen van één en dezelfde wereldwijde soort. Louter mens zijn we alleen tussen de dieren; onder soortgenoten worden we meteen lid van een (of meer) subgroep(en) van de menselijke soort. Als leden van de dominante levensvorm op aarde kunnen mensen immers enkel nog met hun soortgenoten in concurrentie gaan. Via onze nimmer aflatende competitiedrang creëren we bijgevolg culturele diversiteit die we in een model van eenheid in verscheidenheid willen behouden. In zijn boodschap naar aanleiding van het Internationale Jaar van de Talen 2008 verwoordt Koïchiro Matsuura, de directeur-generaal van UNESCO, dat als volgt:

(Vermeedelijke) Historische migratiestromen van de Peul-, de Bantou- en de Saharavolkeren in Kameroen en omgeving. Kaart: prof.dr. M. Tchindjang (Universit  de Yaounde I)

KAARTEN VAN BEDREIGDE TALEN OF VAN CULTURELE IDENTITEITEN?

Naast algemene oproepen en verklaringen probeert UNESCO sinds enige tijd ook om instrumenten te ontwikkelen die inzicht bieden in de actuele stand van zaken. In 1996 verscheen met dat doel de eerste editie van de *Atlas of the World's Languages in Danger of Disappearing* (hierna aangeduid als AWLD). De flaptekst van de tweede, herziene editie uit 2001 laat over de hoofddoelstelling van deze atlas geen onduidelijkheid bestaan: "Close to half of the 6.000 languages spoken in the world are doomed or likely to disappear in the foreseeable future. The disappearance of any language is an irreparable loss for the heritage of all humankind. This new edition of the AWLD [...] is intended to give a graphic picture of the magnitude of the problem in many parts of the world." Maar dat is gemakkelijker gezegd dan gedaan. Ook al situeert de *Atlas* op veertien overzichtskaarten in totaal 901 talen die zich qua bedreigingsgraad situeren van 'potentieel in gevaar' (= een dalend aantal kinderen leert de taal) tot 'volledig uitgestorven', toch vertoont het project nog grote hiaten. Voor tientallen landen zijn er – bij gebrek aan betrouwbare gegevens – geen talen opgenomen. De kaarten vertonen ook onderling veel verschillen qua schaal en overlappen soms, waarbij de gegevens in de dubbel behandelde zones niet altijd congruent zijn. Soms zijn er ganse regio's afgelijnd als verspreidingsgebied voor een taal, maar meestal worden de talen met een symbool op  en punt van de kaart aangeduid. Kortom: een grondige herwerking en herziening van het concept van de AWLD drong zich al een tijdje op. De Intangible Heritage Section van UNESCO wil die taak tegen begin 2009 tot een goed einde brengen.

"Languages are indeed essential to the identity of groups and individuals and to their peaceful coexistence. They constitute a strategic factor of progress towards sustainable development and a harmonious relationship between the global and the local context. Only if multilingualism is fully accepted can all languages find their place in our globalized world. UNESCO therefore invites governments, United Nations organizations, civil society organizations, educational institutions, professional associations and all other stakeholders to increase their own activities to foster respect for, and the promotion and protection of all languages, particularly endangered languages, in all individual and collective contexts."

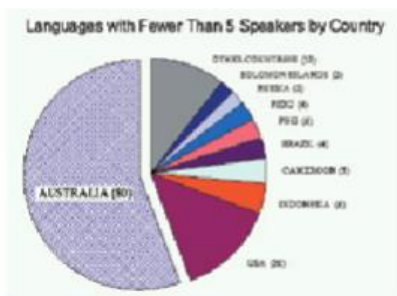
Hier komt de kern van het pleidooi voor het behoud van talige diversiteit stilaan in beeld. Een weelderig palet van verschillende talen is vanuit communicatief standpunt allesbehalve belangrijk of interessant (de inwoners van Babel waren juist zozeer  en dat ze in hun toekomstige plannen niet meer te stuiten zouden geweest zijn), maar vanuit het oogpunt van culturele-identiteitsbeleving des te meer. Taal en taalverschillen verdienen bescherming als vector van het immaterieel cultureel erfgoed dat erin besloten ligt en dat via taal tot uitdrukking komt en ook bewaarbaar wordt. De Ierse taalkundige David Crystal verwoordt dat in zijn boek *Language death* enigszins po etisch als volgt: "The world is a mosaic of visions and each vision is encapsulated by a language. Every time a language is lost, one vision of the world disappears."⁶ In de in 2001 door de Algemene Vergadering van de UNESCO unaniem aangenomen *Universal Declaration on Cultural Diversity* houden enkele doelstellingen dan ook direct verband met het talig erfgoed van de mensheid.⁷ Ook in zijn *Convention on the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage* van 17 oktober 2003 heeft UNESCO in diezelfde zin objectieven in verband met het behoud van taaldiversiteit geformuleerd.⁸

Als voorbereiding van die complexe opdracht werd eind november 2007 in het UNESCO-hoofdkwartier te Parijs een expertenbijeenkomst georganiseerd "on Current Trends in Linguistic Mapping in preparation of the third edition of the *Atlas of the World's Languages in Danger of Disappearing*". Zonder de boeiende uiteenzettingen en de internationale gedachtewissel van de zes uitgenodigde experts over de inhoudelijke en vormelijke criteria van een nieuwe, betere AWLD hier zelfs maar op hoofdlijnen te willen samenvatten, vermeld ik enkele voorbeelden van de veelsoortige en complexe problemen die deze onderneming kenmerken.⁹

Vooreerst kan er worden gewezen op het feit dat de AWLD vooral een (politiek) instrument wil zijn om beleidsmakers te bewegen tot acties ten gunste van de bedreigde talen op hun grondgebied. Daar staat echter enigszins contradictoer tegenover dat de vrij beperkte omvang van de atlas en de schaalgrootte van de kaarten (de eerste kaart behandelt meteen heel Europa van aan de Atlantische Oceaan tot aan de Wolga¹⁰) het noodza-

kelijk maken om de keuze van vermelde talen grotendeels te beperken tot diegene waarvoor de toestand al bijna hopeloos is. Daarmee is meteen een andere benadering gekozen dan bijvoorbeeld in de *Atlas of the World's Languages* die in 1983 door (de in Parijs eveneens aanwezige) dr. R.E. Asher van de University of Edinburgh gemaakt werd. Hij pleitte ervoor om ook in de UNESCO-Atlas elke taal toch minstens één keer op een kaart te situeren met indicatie van de actuele vitaliteit ervan. Dat zou de omvang van de AWLD echter verveelvoudigen, hetgeen gezien het beschikbare budget van 60.000 dollar niet haalbaar is.

Heel wat gebieden in de wereld zijn zelfs wat de bedreigde talen betreft sterk ondervertegenwoordigd, waarbij soms ook de lokale politieke agenda van liever niet-prioritair met deze materie bezig zijn de leegte binnen sommige landsgrenzen verklaart. Van de 286 talen die volgens de *Ethnologue* in Kameroen gesproken worden, zijn alleen de twee officiële landstalen Frans en Engels niet in hun voortbestaan bedreigd. Alle overige, inheemse talen hebben geen schrijfcultuur en zijn mede daardoor sterk bedreigd. Nochtans vermeldt de AWLD tot hertoe slechts negentien van hen. De Kameroense geomorfoloog dr. Mesmin Tchindjang pleitte tijdens de bijeenkomst in Parijs dan ook voor een schaal aanpassing van de kaarten a rato van het aantal en de densiteit van talen in gevaar. Dat zou bijvoorbeeld voor Afrika en Australië in verhoudingsgewijs reusachtige en gedetailleerde kaarten resulteren, terwijl heel Europa en Azië dan samen op één kaartblad zouden staan. Het aantal talen met minder dan honderd sprekers is in Australië alleen al even groot als het aantal verschillende talen in heel Europa en Azië samen. Ook de vorm van de zone die op één kaartblad behandeld wordt, is soms niet vrij van geopolitieke bijgedachten. Zo werd vanuit UNESCO zelf medio 2007 een eerste voorstel gedaan voor de nieuwe kaartzones, waarbij het hele Midden-Oosten, delen van Azië en Noord-Afrika in één onhandig lange horizontale kaartzone onder de titel 'Arabic States' zouden samenvallen. De taalkundige experts hadden in november duidelijk veel minder voeling met de politiek-religieuze motieven achter zo'n cartografisch onwerkbaar moslimzone en deden andere voorstellen.

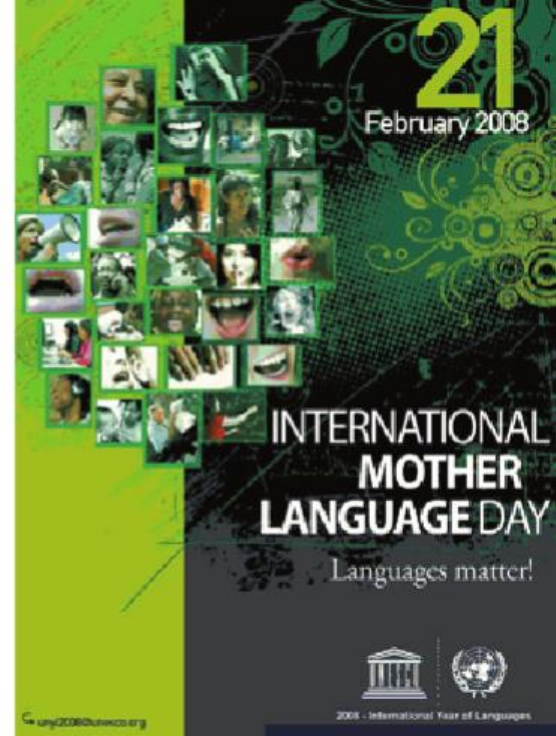

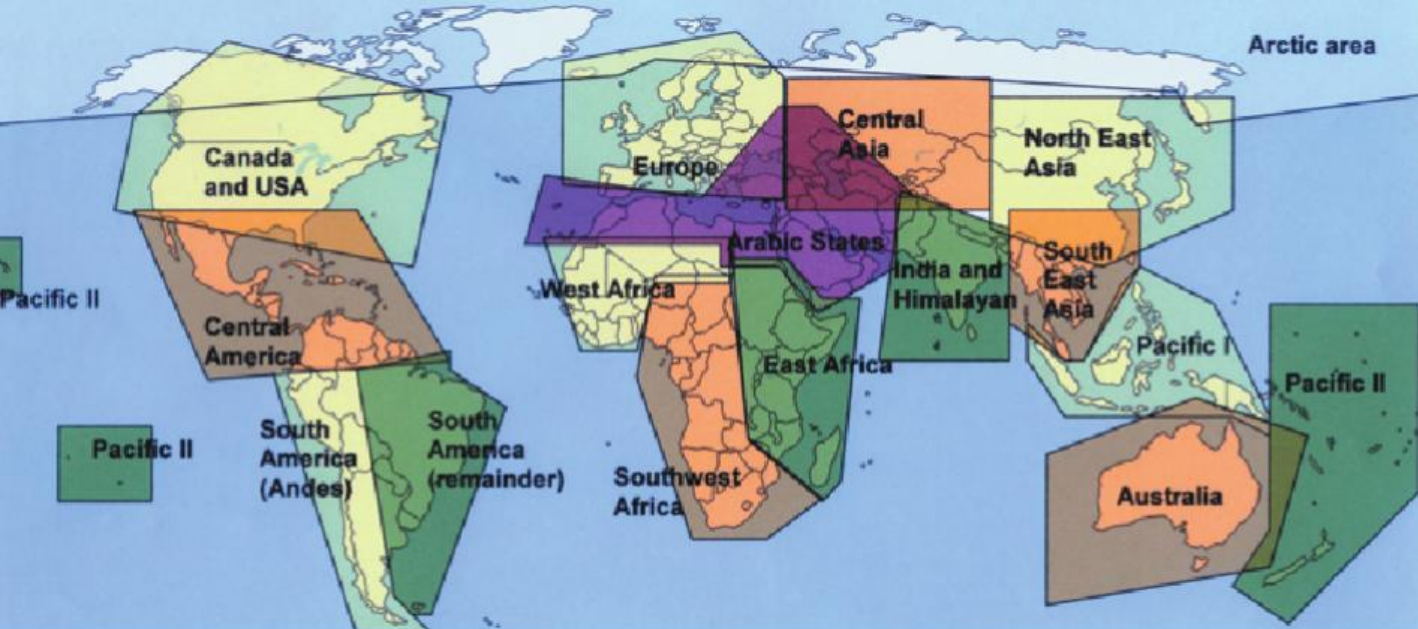
Moeilijk is ook het technische vraagstuk hoe zogenaamde *vehicular languages* in kaart gebracht kunnen worden. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om pidgintalen die economische contacten over grote delen

van een land mogelijk maken zonder dat ze een eigen kerngebied hebben. Of om nomadische volkeren die enkel in de zomer de voor het overige onbe-

woonde bergregio's opzoeken. Wordt hun taal dan in die regio gesproken? Een ander voorbeeld zijn de talen van groepen die hun oorspronkelijke regio verlaten hebben. Zo ontvluchtten Afrikaanse Pygmeeën eertijds hun oorspronkelijke bosgebieden om niet in de handen van slavenhandelaars te vallen. Hun taal in de diaspora hoort ook vandaag taalkundig gesproken nog bij de regio die ze verlieten. Hoe geeft men dit soort dynamische processen op een statisch kaartbeeld weer? De huidige geschoolde generatie Afrikanen wil in plaats van die dynamiek liever via historiserende kaarten en linguïstische verbanden de situatie van voor de kolonisatie reconstrueren dan het versnipperde effect van deze geschiedenis als hedendaags feit te attesteren. De taalkaart wil men aldus liever tot het uitdrukingsmiddel van een retroactieve identiteitsbeleving maken. Via taal als vector van immaterieel erfgoed komen automatisch ook identiteitsvraagstukken en zelfbeschikkingsclaims mee in beeld.

Ook elders in de wereld spelen taalpolitieke gevoeligheden duidelijk mee bij de ideeën over de ideale taalkaart. Zo hield de Thaise dr. Suwilai Preamsrirot van het Center for Documentation and Revitalization of Endangered Languages aan de Mahidol University een pleidooi om zogenaamde *displaced languages* niet in de AWLD op te nemen. Het gaat daarbij om migrantentalen die via inburgering sterk onder druk staan, maar in hun land van herkomst helemaal niet in hun voortbestaan bedreigd zijn. Een ander heikel punt is de vraag of (momenteel) dode talen wel of niet opgenomen moeten worden. In Afrika kent men dit concept in feite niet: een mes is een mes, ook als er niet mee gesneden wordt en zo blijft ook een niet-gebruikte taal een taal. Revitalisatie van een uitgestorven taal blijkt niet zo uitzonderlijk te zijn." In haar Thaise onderzoekscentrum leidt dr. Preamsrirot revitalisatieprogramma's voor vijftien talen die via een gecanoniseerde schrijftaalvariant in het onderwijs aangeleerd en in de regionale administratie opnieuw gebruikt worden. Taalpolitiek met een geopolitieke regionale agenda is duidelijk een internationaal fenomeen. Zelfs als ooit de laatste Vlaams(sprekend)e Brusselaar begraven zou zijn, hoeft Vlaanderen zijn hoofdstad dus niet noodzakelijkerwijs op te geven.

Wereldkaart met een geopolitieke indeling van de kaartbladen voor de derde editie van AWLD. Bemerkt de grillige westelijke en noordelijke uitlopers van het kaartblad met de Arabische staten of de west-oost-indeling van Centraal- en Zuid-Afrika en van Zuid-Amerika.

DE AWLD EDITIE 3

Tot de resultaten van deze tweedaagse expertenbijeenkomst hoorde onder meer de afspraak om een in 2003 ontwikkelde survey-enquête over *Linguistic Vitality and Diversity* aan te passen en uit te breiden tot een werkinstrument voor een systematische dataverzameling over de situatie van zoveel mogelijk talen in de Wereld. Dr. Jürgen Handke (Universiteit Marburg) en dr. Kay Dancey (The Australian National University) zullen een voorstel uitwerken voor een parallel aan de papieren atlas te ontwikkelen eerste digitale versie van de volledige AWLD, die als

een afzonderlijk project gefinancierd zou moeten worden.¹² Dr. Irene Tucker (SIL) zal zich op basis van de gegevens uit de *Ethnologue* buigen over een adequatere zonering voor een atlas met een beperkt aantal kaartbladen. Verder zal een uitgebreidere tekstuele inleiding bij de atlas op basis van typevoorbeelden ingaan op problemen die zich bij het traceren, het karteren en het remediëren van bedreigde talen kunnen voordoen. Voorbeelden van *best practices* inzake taal als bedreigde vector van immaterieel erfgoed zullen op een UNESCO-conferentie in het najaar van 2008 voorgesteld en besproken worden.

- 1 In de *Ethnologue* worden artificiële talen zoals gebarentalen niet meegeteld. In zijn programma's tot behoud van de taaldiversiteit neemt UNESCO de gebarentalen echter wel uitdrukkelijk mee.
- 2 De meest pessimistische inschatting maakte Michael Kraus, 'The world's languages in crisis', *Language*, 68 (1992) 1, p.1-42.
- 3 Sinds 1929 stond dit record achtereenvolgens op naam van de Chrysler Building (New York – 319m), de Empire State Building (idem – 373m), het World Trade Center (idem – 417m), de Sears Tower (Chicago – 443m), de Petronas Twin Towers (Kuala Lumpur – 452m), de Taipei 101 (Taipei – 509m) en sinds 27 december 2007 de Burj Dubai (Dubai – actuele hoogte 604,9m; hoogte bij voltooiing vermoedelijk 818m – cf. www.burjdubai.com).
- 4 Cf. H. RUSSELL BERNARD, 'Language Preservation and Publishing', in: Nancy H. HORNBERGER (red.), *Indigenous Literacies in the Americas: Language Planning from the Bottom up*. Berlin, Mouton de Gruyter, 1996, p.142.
- 5 Toen in de rubiek 'hom of kuit' van het tijdschrift *Onze Taal*, 74 (2005) 10, de vraag 'Is het Nederlands een bedreigde taal?' aan de orde werd gesteld, bleek 62,2% van de lezers ze met ja te beantwoorden (cf. www.onzetaal.nl/homofkuit/h0510.php).
- 6 David Crystal, *Language Death*. Cambridge, Cambridge University Press, 2000, cf. Riëks Smeets (red.), *The Intangible Heritage Messenger. Special Issue: Endangered Languages*. September 2006 [Nieuwsbrief van de Sectie Intangible Heritage van UNESCO] in digitale versie te vinden op: www.unesco.org/culture/ich.
- 7 Er is met name sprake van: "Safeguarding the linguistic heritage of humanity and giving support to expression, creation and dissemination in the greatest possible number of languages; Encouraging linguistic diversity - while respecting the mother tongue - at all levels of education; Promoting linguistic diversity in cyberspace."
- 8 Artikel 2.2.a van de UNESCO-conventie van 2003 specificeert dat onder *intangible cultural heritage* onder andere moet worden verstaan: "oral traditions and expressions, including language as a vehicle of the intangible cultural heritage".
- 9 Voor details over de bijeenkomst en een samenvatting van sommige bijdragen, zie: www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00015&theme_meeting=00009. Ik dank hier nogmaals Riëks Smeets, Frank Proschan en Anahit Minasyan van de ITH-Section van UNESCO voor hun gastvrijheid en voor de toestemming om mij als een van de waarnemers aan deze Expert Meeting te laten deelnemen.
- 10 Voor België staat op deze kaart enkel 'Walloon' als 'endangered language' (= de jongste sprekers zijn jongvolwassenen) aangeduid. Dit feit is minder ergerlijk dan de verkeerde situering van Brussel, dat ter hoogte van Antwerpen gelokaliseerd werd (cf. de uitsnede in de kaart op p. 49).
- 11 Denk aan het klassieke voorbeeld van het Hebreeuws dat van dode taal gerevitaliseerd werd tot de moderne standaardtaal van Israël.
- 12 Momenteel is enkel bij wijze van proef de kaart van Afrika uit de tweede editie digitaal beschikbaar via de website met de toepasselijke naam: www.unesco.org/web-world/babel/atlas.

Nooit genoeg

→ Verzamelen geblazen!

Één ding is zeker: het fenomeen verzamelen is alomtegenwoordig in ons dagelijkse leven en maakt daarmee stevig deel uit van onze volkscultuur. Het lijkt op het eerste gezicht 'typisch' westers en weerspiegelt onze gehechtheid aan de dingen, liefst van al 'oude dingen'. De keuze van de objecten die we verzamelen en de ordening van onze collecties, vertellen ons over onze tijd, over onze kijk op de wereld en over onszelf ...

Verzamelen. Iedereen kent het, jong en oud doet het. En als je het zelf niet doet, ben je er wellicht nieuwsgierig naar. Hoe komt iemand erbij alle varianten op een thema bijeen te brengen? Waar zag je ooit zoveel van hetzelfde bij elkaar? Op deze nieuwsgierigheid en verwondering spelen de media gretig in. Krantenreeksen over verzamelaars allerhande vullen alledaagse rubrieken in komkommertijd. Tv-programma's als *Afrit negen* en *Man bijt Hond* zoomen gretig in op het doen en laten van gepassioneerde verzamelaars, die op hun beurt hun schatten met zichtbaar genoeg aan heel Vlaanderen laten zien. Andere contexten focussen op de kunstwereld en op het verzamelfenomeen bij wijze van investering. Tal van radioprogramma's, bij uitstek in de zomer en rond het middaguur, interviewen deze of gene verzamelaar om nadien een oproep te lanceren op zoek naar specifieke verzamelobjecten her en der in Vlaanderen.

Maar wat is verzamelen eigenlijk? Is het 'eigen' aan alle mensen en alle tijden? Ben je verzamelaar of word je het en is de ene mens meer vatbaar voor de microbe dan de andere? Bestaan er verzamelaarshandleidingen en waar vind je die? Waar ga je op zoek naar verzamelobjecten en hoever kun je gaan om ze te krijgen? Wat gebeurt er met verzamelingen die zonder eigenaar achterblijven? En is verzamelen eigenlijk een vorm van erfgoedomgang?

VERZAMELEN

"Verzamelen is het bijeenbrengen van objecten op basis van een door persoonlijke voorkeur bepaald thema", luidt de woordenboekdefinitie. "Uit liefhebberij", voegt *van Dale* er nog aan toe.

De grenzen van wat verzamelen is, zijn moeilijk te bepalen. Sommige mensen hebben vijftig paar schoenen, maar noemen zichzelf geen verzamelaar. Anderen bezitten drie Afrikaanse

beelden en bevinden zich wel degelijk midden in het verzamelmilieu. Is kwantiteit een criterium voor een verzameling? Waarschijnlijk niet. Een verzamelaar moet altijd ergens beginnen. Bovendien kiezen veel verzamelaars voor de moeilijke weg. Ze specialiseren zich in een kleine niche van hun verzamelthema, wat de aangroei trager maakt en de hoeveelheid beperkt. Denk bijvoorbeeld aan postzegelverzamelaars die exclusief op zoek gaan naar exemplaren met afbeeldingen van dieren. Verder bestaan er grote verschillen tussen verzamelobjecten wat de beschikbaarheid, de prijs en de afmetingen betreft. Het spreekt voor zich dat je van munten, postkaarten of kroonkurken sneller meer stuks verzamelt dan van antieke meubels of Volkswagen minibusjes.

Is gelijkenis een voorwaarde voor een verzameling? Monomanie is een woord dat soms in verband met verzamelaars wordt gebruikt. Verzamelaars zouden bijna obsessief alles van hetzelfde willen hebben. In vele gevallen is dit onjuist: de sport bestaat er net in om binnen eenzelfde thema of van één soort zoveel mogelijk, soms miniem verschillende, exemplaren te vinden. Net dát maakt het interessant. Het feit dat tal van verzamelaars meer dan één verzameling in huis hebben, illustreert verder dat ze ook een bredere interesse hebben en het onderweg soms niet kunnen laten iets anders fraais mee te nemen.

Wat misschien wel per definitie eigen is aan verzamelen, is het eeuwige onvoltooide. Het zorgt ervoor dat je eindeloos kunt zoeken naar het ontbrekende stuk en dat je collectie dus nooit af kan zijn. Zou dat de 'essentie' van het verzamelen zijn? De eeuwige queeste, die steeds moeilijker wordt naarmate je collectie aangroeit? De spanning die zich bij elke zoektocht opnieuw opbouwt en de euforie die gepaard gaat met de ultieme vondst?

IS HET EIGEN AAN ALLE MENSEN EN ALLE TIJDEN?

Je kunt je afvragen of verzamelen iets 'typisch' menselijk is? En is het dan iets 'universeels' dat in alle culturen en werelddelen voorkomt? Het antwoord lijkt allesbehalve eenduidig en blijkt totnogtoe amper voer voor wetenschappelijk onderzoek te zijn geweest. Als je er zelf even over nadenkt, kom je wel gauw tot de conclusie dat verzamelen een uitgesproken westers fenomeen is.

Foto: Jelle Vermeersch. © tapis plein

Foto: Jelle Vermeersch. © tapis plein

meen is. Of misschien ligt het antwoord van de vraag vooral bij wat je onder verzamelen verstaat?

Wanneer we het verzamelfenomeen vanuit een vergelijkend cultuurperspectief belichten, komt het er in elk geval als een sterk westers gekleurd verschijnsel uit.

Een eerste antropologisch-historische maar natuurlijk bovenal praktische bedenking daarbij heeft te maken met de levenswijze van mensen. Een nomadische levenswijze leent zich immers niet meteen tot het aanleggen van een verzameling zoals wij ons die voorstellen, namelijk als iets wat veel ruimte inneemt en weinig functioneel is.

Daarnaast houdt het uiteraard ook verband met een zekere welstand. Een verzameling refereert immers veelal in meer of mindere mate aan 'bezit' en bijgevolg dus aan financiële middelen en mogelijkheden. In die zin heeft een verzameling de status van luxe-product en wordt ze al snel onbereikbaar voor mensen die zich enkel het levensnoodzakelijke kunnen permitteren.

Bovenal is het 'objectgerichte' eigen aan het westerse leren en denken. Het vloeit voort uit een monotheïstisch gekleurde geschiedenis, waar een uniek goddelijk standpunt sinds menscheugenis 'van bovenaf' de dingen overschouwt. Wij willen als kleine mens ook zelf die complexe wereld kunnen overschouwen, begrijpen en plaatsen in een context. Het ordenen van de dingen ligt zo mee aan de basis van onze verzameldrang. Wij 'beschouwen' de dingen en houden van die dingen. Dat brengt ons ook bij het thema van onze bewaarzucht. Hoe ouder iets is, hoe waardevoller. Want hoe ouder iets is, des te dichter bij de waarheid, de oorsprong, lijken we te denken. We verbinden authen-

titeit graag met ouderdom. Alles moet dan ook zoveel mogelijk bewaard blijven, want wat oud is, is waarde-vol en daardoor erfgoed.

In contrast hiermee hechten niet-westerse culturen vaak weinig of geen belang aan het materiële en des te meer aan het immateriële. Rituelen en handelingen bezitten er veel meer waarde(n), waarbinnen de objecten als gebruiksvoorwerpen hun plaats hebben en dus vervangbaar zijn. Zoals een verzamelaar in de westerse zin van het woord aan prestige wint door een kwantiteit aan dure objecten op te bouwen, zo kan de betekenis van het woord prestige in andere culturen meer in het bezit van kennis liggen. Je zou er in die zin kennis als verzamelgoed kunnen beschouwen. Kennis kan immers ook geruild worden en wordt waardevoller naargelang je er meer van hebt of naarmate je kennis bezit die een ander niet heeft.

Een tegenargument dat het verzamelen in andere culturen wel zou aantonen, zou kunnen zijn dat er over de hele wereld grote cultuurhistorische collecties en musea bestaan. Daarbij dringt zich wel de vraag op in hoeverre de westerse opvattingen via wereldfora zoals bijvoorbeeld UNESCO, waar ze in het verleden toch vaak de bovenhand haalden, het ontstaan van die musea en de neiging tot bewaren elders hebben beïnvloed.

Alles bij elkaar genomen durven we niet te stellen dat verzamelen, zoals wij het vandaag ervaren en begrijpen, 'eigen' is aan alle mensen. Maar ook binnen onze cultuur en opvattingen is het verzamelfenomeen niet van alle tijden. Het verzamelen maakte doorheen de geschiedenis heel wat veranderingen door.

HET PROFIEL VAN DE VERZAMELAAR

Hoewel dat niet wetenschappelijk aangetoond is en hoogstwaarschijnlijk ook afhangt van het type verzameling, lijkt het er sterk op dat verzamelen meer voorkomt bij mannen dan bij vrouwen. Dit kwam alvast sterk naar voren uit de steekproef² die wij opzetten en uit de uitgebreide gesprekken met vijftig verzamelaars in Vlaanderen die daarop volgden. Historisch onderzoek zegt dat evenveel vrouwen als mannen verzamelden, maar dat vrouwen vaak kozen voor gebruiksvoorwerpen, wat niet als een échte collectie werd beschouwd.³ Voor onze eigen tijd hebben we er echter voorlopig het raden naar, welke factoren er mogelijk voor zorgen dat meer mannen dan vrouwen zouden verzamelen. Misschien is het een kwestie van tijd. Of misschien komen mannen liever dan vrouwen met hun verzameling naar buiten. Wat we wel kunnen concluderen is het feit dat vrouwen nog steeds kiezen voor verzamelobjecten uit de huis-, tuin- en keukensfeer of ook voor kleinere en eerder decoratieve verzamelobjecten. Mannen kiezen dan weer vaker voor een historisch of volkskundig onderwerp. Ze gaan niet enkel op zoek naar de voorwerpen en documenten die binnen dit thema passen, maar vergaren ook informatie die ze grondig bestuderen en verwerken.

Foto: Jelle Vermeersch. © tapis plein

Wat veel, om niet te zeggen de meeste, verzamelaars met elkaar gemeen hebben, is een of andere vorm van nostalgie: naar hun kindertijd bijvoorbeeld of naar vroeger in het algemeen. Naast nostalgie als symptoom van de verzamelmicrobe is ook de neiging tot fetisjisme of dingenliefde, kortom de neiging om 'vanalles' te sparen en simpelweg moeite hebben met weggooien, een teken aan de wand. Het intens kunnen bezig zijn met iets en de gretigheid om iets van nabij te onderzoeken en te kennen, zijn eigenschappen die ook een rol spelen in de verzamelaarsaanleg. Het jachtinstinct en het vinden van genot in urenlang zoeken en uiteindelijk vinden, is misschien

nog wel de belangrijkste voorwaarde om het verzamelen in je te dragen. Het 'verzamel-gen' is trouwens een veelgebruikt woord, maar of het verzamelen effectief erfelijk is, kunnen we niet met stelligheid beweren. Vaak hebben verzamelaars wel ouders-verzamelaars. Of hadden ze ouders die vanalles spaarden, maar vaak ook helemaal niet. Wat wel zeker lijkt, is dat het verzamelonderwerp steeds uniek en heel persoonlijk is. Slechts weinig kinderen zetten de verzameling van hun ouders voort.

Ook de psychologie en de psychoanalyse nemen het verzamelen graag onder de loep. Deze wetenschappen zoeken de verklaring voor de karaktertrekken van de verzamelaarsgeest, zoals we die hierboven vaststelden, ergens tussen passie en drift. Ze leggen een verzameling uit als bezitsdrang en noemen het soms zelfs een verslaving. De verzamelzucht zou volgens bepaalde theorieën dan voortkomen uit een onbewust zoeken naar compensatie voor het verloren gegane eerste liefdesobject, de moeder.

VERZAMELEN: DE SPELREGELS

SPEUREN EN ZOEKEN

Als detectives, gewapend met zaklamp en kennersblik, trekken verzamelaars op vroege ochtenden langs rommelmarktkramen. Je moet vroeg zijn om nog een vondst of een koopje te doen. Vroeger kon je er voor een prikje een fantastisch stuk op de kop tikken, vandaag worden ook op de rommelmarkt de prijzen de hoogte in gedreven. Heel af en toe kun je het in de kringloopwinkel nog meemaken: een bijzonder stuk dat belachelijk laag staat geprijsd. Je kunt er echter evengoed het omgekeerde ervaren ... Naast rommelmarkten en kringloopwinkels zijn er de gespecialiseerde ruilbeurzen, die zich meestal op een specifiek verzamelobject concentreren. Het echte ruilen is er echter eerder uitzondering dan regel geworden. Andere verzamelaars vinden hun gading op veilingen of bij antiquairs, die ook heel goed de waarde en de wet van vraag en aanbod op de verzamemarkt beheersen. Binnen het verzamelnetwerk zijn antiquairs en opkopers vaak belangrijke spilfiguren in de zoektocht, en soms ook in de concurrentiestrijd, van en tussen verzamelaars. Ze weten wie wat zoekt en maken daar gebruik van, zoals verzamelaars ook vaak weten waar ze terecht kunnen en wie ze mee kunnen laten uitkijken. Persoonlijke contacten zijn belangrijke kanalen om verzamelstukken te pakken te krijgen. Hoe meer mensen weten dat je iets verzamelt, hoe groter de kans dat er op een dag iemand voor de deur staat met iets waar jij blij mee bent en waar zij graag van af zijn. Ook onderling handelen en ruilen verzamelaars met elkaar, al of niet verenigd in heuse verzamelclubs of ruilclubs, waar ze niet enkel objecten, maar ook informatie, tips en kennis uitwisselen. Het blijkt daarnaast voor verzamelaars ook aangenaam om af en toe middenin het verzamelaarsmilieu te vertoeven, waar iedereen met hetzelfde virus besmet is en je passie geen

Foto: Jelle Vermeersch. © tapis plein

verdere toelichting behoeft. Een recente nieuwe bron voor verzamelaars is het internet. Via één scherm is de hele wereld voor je toegankelijk. Op de virtuele markt van de verkoopsites is er heel wat te koop. Je hoeft er de deur niet voor uit en je kunt wanneer en hoelang je maar wilt op zoek gaan naar dat ultieme stuk, dat desnoods van het andere eind van de wereld komt. Bovendien ligt er een schat aan informatie voor het grijpen op het wereldwijde web. Op fora of op je eigen website kun je informatie delen, gelijkgestemde zielen leren kennen en misschien wel op die manier nieuwe vondsten doen.

WIST JE DAT... Er vandaag zelfs digitale verzamelingen bestaan? Muziek is de meest voor de hand liggende digitale collectie. Er bestaan echter ook virtuele werelden waarbinnen je online verzamelobjecten verwerft. Ook de virtuele kaartspelen, zoals Magic: The Gathering, bestaan uit ontastbare kaarten, die je duur betaalt en die je kunt verzamelen en ruilen.

BIEDEN EN BLUFFEN

Alle (r)evoluties kennen echter hun prijs. Via het internet ligt de wereld niet enkel aan jouw voeten, maar evengoed aan die van je collega-verzamelaars. Dat maakt dat de prijzen vaak veel hoger liggen dan op eender welke rommelmarkt, waar nooit zoveel verzamelaars tegelijk op één object azen. Nog een nadeel van het internet is het feit dat je eerst betaalt en dan bang afwacht in welke staat het object bij je aankomt. Je kunt het nooit op voorhand bekijken, betasten of besnuffelen. Het vervalsen van verzamelitems is sowieso al een geniepige valstrik waar zelfs een ervaren verzamelaar nog durft in te lopen. Het is vaak dan ook onmogelijk om de authenticiteit op basis van een fotootje te kunnen inschatten.

Verzamelen is hoe dan ook aan de wet van vraag en aanbod gebonden. Neem bijvoorbeeld een postzegel die in 1996 voor meer dan 1,5 miljoen euro werd verkocht. Waarom? Hij is uniek. Toen het zegeltje in 1855 in Zweden werd gedrukt, gebruikten ze per ongeluk de verkeerde inkt, zodat de zegel geel was in plaats van groen. Het kleinood is dus wereldwijd gegeerd bij postzegelverzamelaars, die allemaal ervan dromen om dit uitzonderlijke stuk in eigen bezit te hebben.

Het onderwerp van een verzameling kan ook wel eens een hype worden. Voor de verzamelaar betekent dit brute pech of net groot geluk. Het goed wordt immers duurder en wint aan waarde bij verkoop, maar het wordt tegelijkertijd ook schaarser. In het ergste geval kun je niets nieuws meer vinden en moet je noodgedwongen stoppen: de nachtmerrie van elke verzamelaar ...

De waarde van gelijk welk verzamelitem is echter altijd onschatbaar. Voor de verzamelaar bezit elk stuk zijn eigen verhaal en daarnaast geschiedkundige, esthetische, volkskundige of emotionele waarde, die het minstens even duur maakt als de verkoopswaarde alleen.

MEMORISEREN EN INVENTARISEREN

Hoeveel stukken een collectie ook telt of hoe wanordelijk een verzameling ook lijkt, de eigenaar zelf verliest er zelden zijn weg in. Beschikken verzamelaars over een uitmuntend geheugen dat de hele verzameling in hun hoofd inventariseert? Het zou kunnen, maar het is veel waarschijnlijker dat ze gebruikmaken van een of ander handig registratiesysteem. Steekkaarten, schriften, dia's, foto's, catalogi en meer en meer ook digitale databanken helpen de verzamelaar om de vindplaats, aankoopdatum, aankoopprijs en allerhande informatie over het object te onthouden. De objecten zelf worden naargelang hun grootte en soort zorgvuldig opgeborgen of uitgesteld. Uit gesprekken met verzamelaars blijkt dat ook het verzamelen-thousiasme van huisgenoten hierin een belangrijke rol speelt.

VERZAMELEN: DE VERZAMELAAR VOORBIJ?

De vraag die veel verzamelaars vroeg of laat bezig houdt, is waar hun collectie zal terechtkomen eens ze er zelf niet meer zijn. Hun ideale eindbestemming luidt vaak "de kinderen". Nog vaker echter hoor je meteen daarna de verzuchting dat die helaas weinig interesse tonen in vaders of moeders collectie. En eigenlijk is het misschien ook niet zo vreemd dat kinderen de passie van hun ouders niet onvoorwaardelijk overnemen. De passie van het verzamelen is immers persoonlijk. De spanning, de unieke verhalen en de herinneringen bij elk item waarmee de collectie groeide, kunnen niet worden doorgegeven. Ze hangen vast aan de verzamelaar en niet aan de verzameling zelf. Dat maakt het begrijpelijk dat erfgenamen de verzameling van een ouder vaak wel respecteren en waarderen, maar er toch niet echt 'voeling' mee hebben. In het geval van dure collecties wordt de verzameling nogal eens verkocht, liefst stuk voor stuk geveild, wat het meeste opbrengt.

In tweede instantie koesteren vele verzamelaars de droom dat hun collectie naar een museum gaat, of in een eigen museum resulteert. Er wordt bij de musea nogal eens naar mogelijkheden hieromtrent gepolst, maar het antwoord is doorgaans aarzelend tot negatief. Musea hebben weinig ruimte en budget. Bovendien zijn vaak slechts enkele stukken uit een privéverzameling voor hen interessant en belandt de rest dan, al dan niet tijdelijk, in het depot.

Er zijn natuurlijk ook verzamelaars voor wie het niet uitmaakt waar hun collectie zal terechtkomen. Een tussenoplossing, en volgens sommigen de beste, is dat de verzameling terug bij andere verzamelaars terechtkomt. Dit is geen garantie dat de col-

lectie samenblijft, maar het zou wel kunnen betekenen dat de verzameling nieuw leven ingeblazen wordt. De passie wordt verder gezet en misschien wordt er wel een heel nieuw verhaal mee opgebouwd.

VERZAMELEN: ERFGOED?

Één ding is zeker: het fenomeen verzamelen is alomtegenwoordig in ons dagelijkse leven en maakt daarmee stevig deel uit van onze volkscultuur. Het verzamelen van grote hoeveelheden objecten lijkt in ieder geval een westers fenomeen te zijn. De keuze van de objecten die we verzamelen en de ordening van alle delen die onze verzamelingen tellen, vertellen ons over onze tijd, over onze kijk op de wereld en over onszelf. Elke verzamelaar zou zijn of haar collectie het liefst van al bewaren voor de verre toekomst, als bedachtzaam gekozen sporen uit het verleden en heden. En er valt wellicht meer uit te leren dan we nu kunnen inschatten. Erfgoed? In de kiem dan toch.

Tapis plein vzw is een projecthuis dat erfgoed op een actuele manier dichterbij het publiek brengt. Sinds 2007 is de vzw erkend als landelijke organisatie voor volkscultuur met steun van de Vlaamse Overheid en als culturele vereniging door de stad Brugge.

Meer informatie over tapis plein of Nooit Genoeg:

tapis plein vzw

Sint-Jakobsstraat 36

8000 Brugge

050 68 37 94

0473 38 19 07

info@tapisplein.be

www.tapisplein.be

www.nooitgenoeg.be

EXPO * NOOIT GENOEG VAN VERZAMELEN ... !

FAMILIE-EXPO OVER VERZAMELEN EN VERZAMELAARS

Neen, hier stellen geen verzamelaars hun verzameling tentoon! Neen, hier zie je geen objecten uitgesteld, schitterend op een rijtje ...

NOOIT GENOEG is een grote doos. Een kijkdoos. Je krijgt er een antwoord op duizend-en-één verzamelvragen en ontdekt er wat verzamelen is.

Maar er is meer. Je kunt die grote doos binnenstappen. Samen met journaliste Annick Lesage reconstrueren we de gebeurtenissen rond de verdwijning van Briek. Spits de oren en stap mee in mysteries van lang geleden. Het gebeurde in de tijd dat kinderen zingend als engeltjes en gehuld in lange witte jurkjes meelepen in de dorpsprocessie.

Het gebeurde in de tijd dat Nonkel Bob en Tante Terry nog de harten van de kinderen stalen. Het was in die jaren dat kleine Briek ontdekt werd en als kindsterretje voor Vlaanderen in zwart-wit te kijk werd gezet. Leef mee met deze vreemde verdwijning en misschien ontdek je aan het einde van dit avontuur wel wat er echt met Briek is gebeurd.

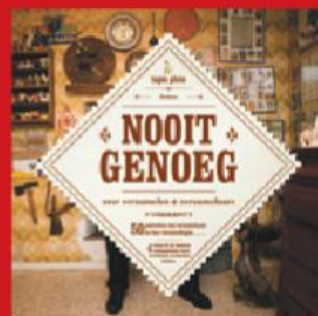
NOOIT GENOEG is in 2008 nog te zien in:

* Mechelen | LAMOT Erfgoedcentrum | 7 tot 28 april

* Schoten | Kasteel van Schoten | 19 mei tot 9 juni

NOOIT GENOEG

Vijftig fascinerende privécollecties en vijftig intrigerende portretten van de mens achter de verzameling in één boek. Vier auteurs gaan vanuit verschillende disciplines op zoek naar een verklaring voor de verzamelwoede. Jelle Vermeersch (www.jellevermeersch.be) trok met de camera op pad om de vijftig verzamelaars in hun eigen omgeving met hun verzameling te portretteren. Deze ontmoetingen resulteerden in een fotografisch portret dat balanceert tussen een documentaire blik en een artistieke verbeelding. Voor gepassioneerde verzamelaars of voor nieuwsgierige kijkers ... *Nooit Genoeg, over verzamelen en verzamelaars* is vanaf april te verkrijgen in de boekhandel.

BRIEK

Op 17 februari 1962 verdwijnt het kindsterretje Alberiek - BRIEK - Vierstraete. Na een korte maar succesvolle muzikale carrière, gastoptredens in tal van televisieshows, een eigen tekenfilmreeks en merchandisinglijn stopt plots de band. Bevoegde instanties tasten in het duister. Verdriet en verwijten scheuren de familie Vierstraete uiteen. Vertrouwensman Roger Crombeen en de directie van de toenmalige BRT zwijgen in alle talen. Het publiek ziet, leeft mee en vergeet. En een nieuw talent neemt de vrijgekomen plaats in. Briek is niet meer. Tapis plein vzw, vormgever Pieter Gaudesaboos en journaliste Annick Lesage gaan op zoek naar de waarheid. Vanaf september 2008 in je boekhandel. Surf alvast naar <http://VRIENDENVANBRIEK.blogspot.com>

1 Met inspiratie uit een verrijkend gesprek met Rik Pinxten.

2 Zie www.vlaanderenverzamelt.be.

3 A. MC ALPINE en C. GUINGRANDE, *L'Art de presenter ses collections*. Paris, Gründ, 1999.

Museum Microclimates

→ Verslag Conferentie Kopenhagen, 19 – 23 november 2007

Binnen ICOM-CC (International Council of Museums Conservation Committee) zijn diverse werkgroepen actief, waaronder de 'working group preventive conservation'. Deze organiseerde in samenwerking met het Nationaal Museum van Denemarken (Kopenhagen), het conservatiecentrum Vejle (DK) en de School of Conservation of the Royal Danish Academy of Fine Arts het vierdaagse congres Museum Microclimates'.

Het thema van het congres was opgedeeld in vijf sessies, meer bepaald:

- 1. the effect of the environment on artefacts;*
- 2. measuring the environment;*
- 3. using knowledge of the effects of climate: surveying actual collections;*
- 4. use of enclosure to control climate – the larger environment;*
- 5. the showcase and picture frame.*

Op het terrein van het onderzoek naar de effecten van temperatuur en relatieve vochtigheid, stof en luchtvervuiling op materialen, de effecten van bewaringstechnieken en -materialen, en op het gebied van klimaatcontrole en -metingen zijn nog steeds het Verenigd Koninkrijk (o.a. British Library, English Heritage, National Trust, National Gallery en Tate Gallery), Canada (Canadian Conservation Institute, CCI), de VS (o.a. Smithsonian Institute) en ook Denemarken de hoofdrolspelers. Ook het Nederlandse Instituut Collectie Nederland profileert zich internationaal sterk als onderzoeksinstituting met een zeer praktijkgeleerde bekommernis en inzet op dat vlak. Op het gebied van papierconservatie heeft Slovenië (Universiteit en Nationale Bibliotheek van Ljubljana) zich een sterke en internationaal gewaardeerde plaats veroverd, onder andere dankzij hun degelijk onderzoekscentrum en via Europese onderzoeksgelden. Door een strategie van Europese samenwerkingsprojecten en een eigen wetenschappelijke onderzoekscel heeft de Poolse Academy of Sciences van Krakau zich de laatste jaren weten op te werken tot een eigen (soms eigenzinnige) stem in het internationale kapittel van het onderzoek naar klimatologische effecten op erfgoed.

Wat kon men uit deze vier dagen als grote krachtlijnen overhouden, naast een aantal specifieke vaststellingen en oplossingen voor concrete situaties?

De museum-, bibliotheek- en archiefwereld breekt stilaan uit het keurslijf van de oude theorieën die vasthouden aan de rigoureuze normen voor het 'ideale' museumklimaat van bijvoorbeeld 50 % relatieve vochtigheid, met slechts enkele procenten speling over enkele etmalen tijd. Normen die werden aangebracht in het standaardwerk *The Museum Environment* van Garry Thompson rond 1976. Deze tendens kon al enkele jaren vastgesteld worden, maar werd tijdens dit congres door diverse sprekers op basis van eigen proefondervindelijke onderzoeken nogmaals bevestigd. Men heeft een steeds betere kijk op de invloed van temperatuur en relatieve vochtigheid op materialen, en op de reactie van de materialen zelf, zoals papier en hout. Men gaat thans meer en meer uit van vastgestelde bandbreedtes van luchtvochtigheidsfluctuaties, bijvoorbeeld van 40 tot 60 % relatieve vochtigheid als jaargemiddelde, waarbinnen men de regels van de geleidelijkheid in het oog dient te houden. De eigen klimaatgeschiedenis van een object is een belangrijke parameter bij het bepalen van het ideale bewaarklimaat. Andere parameters kunnen het formaat, de vorm en, bijvoorbeeld, de structuur van de verflaag zijn. De aanbevolen waarden van temperatuur en relatieve vochtigheid worden niet louter gekoppeld aan de specifieke materiaalgroep, maar ook aan de gevoeligheidsklasse.

Meer dan vroeger gaat de aandacht naar temperatuur, waarvan bewezen is dat een wat hogere temperatuur de levensduur van organische materialen aanzienlijk (negatief) beïnvloedt. Wat betreft lichtniveaus (de 'solux-norm') maakt een andere politiek sinds enkele jaren opgang, namelijk deze van de berekening van aantal luxuren die objecten kunnen worden toegerekend vóór er een eerste zichtbare schade optreedt, in plaats van zich enkel en alleen vast te bijten in absolute lichtwaarden.

Sinds enkele jaren wordt er onderzoek gedaan naar de invloed en verspreiding van stof op objecten en interieuronderdelen, en naar de invloed van de bezoekers op de stofafzetting. In een van de voordrachten werd verduidelijkt hoe stof evolueert tot schadelijke componenten, die soms moeilijk te verwijderen zijn. In het bijzonder in historische bibliotheken met grote bezoekersaantallen kan stofaccumulatie een probleem vormen

Licht- en klimaatmeting, Depot voor kunstwerken van de Vlaamse Gemeenschap te Schaarbeek. © FARO

en leiden tot bacteriële groei en vorming van microkristallijn calciet. Controle van de relatieve vochtigheid en regelmatig onderhoud zijn de boodschap. Uiteraard is preventie een belangrijk aandachtspunt, zoals het aanbrengen van stofwerende stroken langs de boekenplanken, of een afdekking in polyestervolie. Door de bezoekers op een tweetal meter afstand van de boeken en van andere waardevolle historische objecten te houden, blijkt de mate van stofafzetting spectaculair vermindert te kunnen worden.

Interessant waren tot slot ook de resultaten van onderzoek naar de effecten van klimaatboxen en gesloten vitrines op de fluctuatie van relatieve vochtigheid en op de toetreding en concentratie van schadelijke gassen in de lucht. De mogelijkheden annex beperkingen van het gebruik van silicagel, pro-sorb en artsorb, en van absorbers als actieve koolstof passeerden de revue. Alleszins werd bewezen dat een goede luchtdichtheid van klimaatboxen en vitrines een gunstige invloed heeft op het bufferen van de schommelingen in externe relatieve vochtigheid en op de vermindering van de invloed van schadelijke stoffen uit de buitenlucht.

Het economische voordeel dat een goede risicoanalyse biedt wanneer klimaatbeheersing is opgenomen in de set van potentiële schaderisico's, krijgt steeds meer aandacht. Een van de belangrijke conclusies van dit congres is dat de resultaten van het wetenschappelijk onderzoek geleidelijk de lacunes van onze kennis over de snelheid en mate van verval van objecten kunnen invullen, en aldus aanzetten tot het uitwerken van gepaste maatregelen. Toch worden museumconservators en collectieverantwoordelijken nog té vaak geconfronteerd met een verregaande veronachtzaming van de effecten van het microklimaat door planners en architecten. Terwijl mooie en aangename (hedendaagse) architectuur niet haaks hoeft te staan op het creëren van een grotere natuurlijke klimaatstabiliteit binnen het museumgebouw, zien we nog te vaak het tegenovergestelde.

1 De preprints zijn uitgegeven in twee afzonderlijke delen: dl. 1. *Contributions to the conference in Copenhagen* (284p.); dl. 2. *Abstracts of posters at the conference in Copenhagen* (48p.). Deze publicaties zijn beschikbaar in de bibliotheek van FARO, Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed, en op het web (www.national-museet.dk/sw53828.asp). Daarom beperk ik mij in dit verslag tot de grote lijnen en enkele aandachtspunten.

De keuze van de redactie

DOUWE DRAAISMA,
**DE HEIMWEEFABRIEK.
GEHEUGEN, TIJD & OUDERDOM**

Groningen, Historische Uitgeverij, 2008,
144p.

Als bijzonder hoogleraar in de geschiedenis van de psychologie heeft Douwe Draaisma (1953) een internationale reputatie opgebouwd met breed onderzoek naar het geheugen en de werking ervan.

Zijn bestseller *Waarom het leven sneller gaat als je ouder wordt. Over het autobiografische geheugen* (2001) is intussen een standaardwerk. In *De metaforenmachine. Een geschiedenis van het geheugen* (2003) gaat Draaisma dieper in op de eeuwenlange beeld- en theorievorming rond geheugen en herinnering. Heel wat van zijn denkbeelden en concepten zijn ook voor het erfgoedveld relevant. Recent verscheen *De Heimweefabriek* waarin Draaisma de relatie onderzoekt tussen geheugen en ouderdom. Draaisma neemt het op voor het oude geheugen en gaat in tegen de problematisering van een vervagend geheugen. Is het immers niet veel interessanter om te kijken welke ervaringen het scherpst aanwezig blijven in een verouderend geheugen? Warm aanbevolen lectuur!
[BR]

THIERRY GROENSTEEN,
**LA BANDE DESSINÉE.
MODE D'EMPLOI**

Bruxelles, Les Impressions nouvelles,
2008, 224p.

Groensteens titel is een knipoogje naar Georges Perecs *magnum opus La vie mode d'emploi* en snijdt op overtuigende manier een aantal aspecten aan van wat hij zelf "un objet culturel non identifié" – het beeldverhaal – noemt. Aan de hand van talrijke auteurs (gaande van 'pioniers' als Winsor McCay en George Herriman, 'klassiekers' als Franquin en E.P. Jacobs over de 'nouvelle vague'-auteurs als Alan Moore en Blain tot en met minder bekende, hedendaagse kunstenaars als Dave McKean en Baudoin) fileert Groensteen moeiteloos een aantal prangende thema's. Zo analyseert deze ex-directeur van het Musée national de la Bande Dessinée van Angoulême met labels als 'lectures', 'un art séquentiel' en 'registres' deelaspecten als van het stripbedrijf als 'kleur', 'taal', 'stijl' (wat is de 'klare lijn?'), enzovoorts. Uiterst geschikt leesvoer dus voor iedereen die in 'representativiteit' en 'beeldcultuur' is geïnteresseerd. Het boek wordt ongetwijfeld een nieuwe referentie, naast vroegere klassiekers van auteurs als Benoît Peeters en Scott McCloud.
[RD]

OMER VANDEPUTTE (RED.),
**GIDS VOOR VLAANDEREN.
TOERISTISCHE EN CULTURELE GIDS
VOOR ALLE STEDEN EN DORPEN IN
VLAANDEREN**

Tielt, Lannoo, 2007, 1.392p.

Een halve eeuw na de eerste *Gids voor Vlaanderen* van zijn grote bezieler Jozef Van Overstraeten, liet VTB/VAB einde 2007 de vijfde editie van deze Vlaamse 'baedeker' verschijnen. Achter de toepasselijk zilveren omslag passeren op bijna 1.400 bladzijden alle 327 fusiegemeenten van Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest de revue. Per fusie worden alle deelgemeenten volgens een vast stramien besproken: de etymologie van de gemeentenaam, het aantal inwoners, de geografische en socio-economische karakteristieken, de bereikbaarheid via auto en trein en – vooral – de bezienswaardigheden, evenementen en lokale gastronomische specialiteiten. Honderden lokale medewerkers, gerekruteerd in heemkundige kringen, bij gemeentelijke toeristische diensten of archieven en onder de VTB/VAB-leden zelf, beschrijven in kort bestek de markante feiten en materiële getuigenissen uit het roemrijke verleden van hun dorp of stad. De klemtoon ligt zeer nadrukkelijk op het onroerende erfgoed waarvan we doorgaans – en dat zowel in eigen streek als over de provinciegrens – de historische betekenis en culturele context amper of niet kennen. Met dit kloekke boekwerk

kan 'reizen om te leren' het motto zijn van elke binnenlandse verplaatsing. Wie het allemaal liever van thuis achter het pc-scherm tot zich neemt, kan dat vanaf deze editie ook via de website www.vab.be/gidsvoorvlaanderen (als men VAB/VTB-lid of eigenaar van de papieren versie is). Deze digitale editie (in twee deelbestanden) kan snel op trefwoord doorzocht worden. Zeer handig ook voor quizfanaten bij vragen zoals "Noem vijf Vlaamse gemeenten met een motte" of "Hoeveel schandpalen telt Vlaanderen nog?".

[RB]

RIK VAN MOLKOT (RED.),

**LEUVEN CULTUURSTAD.
DEEL 2 OPINIES EN BEDENKINGEN.**

Leuven, 2007, 114p.

Het recent gepubliceerde cultuurbeleidsplan 2008-2013 van de stad Leuven trekt de aandacht. Niet zozeer vanwege de beleidstekst zelf, maar wel door het bijgevoegde 'deel 2'. Daarin zijn 'opinions en bedenkingen' van anderen over Leuven, over zijn cultuurbeleid en over dit nieuwe beleidsplan gebundeld. Tien culturele Leuvenaars laten daar columnsgewijs hun licht over schijnen. In langere bijdragen hebben ook zes cultuur-Vlamingen (Bart Caron, Eric Corijn, Franky Devos, Jan Hautekiet, Rik Vanmolkot en Misjoe Verleyen) hun reflecties over cultuur in Leuven aan het papier toevertrouwd.

Zeker ook de teksten van Eric Corijn en

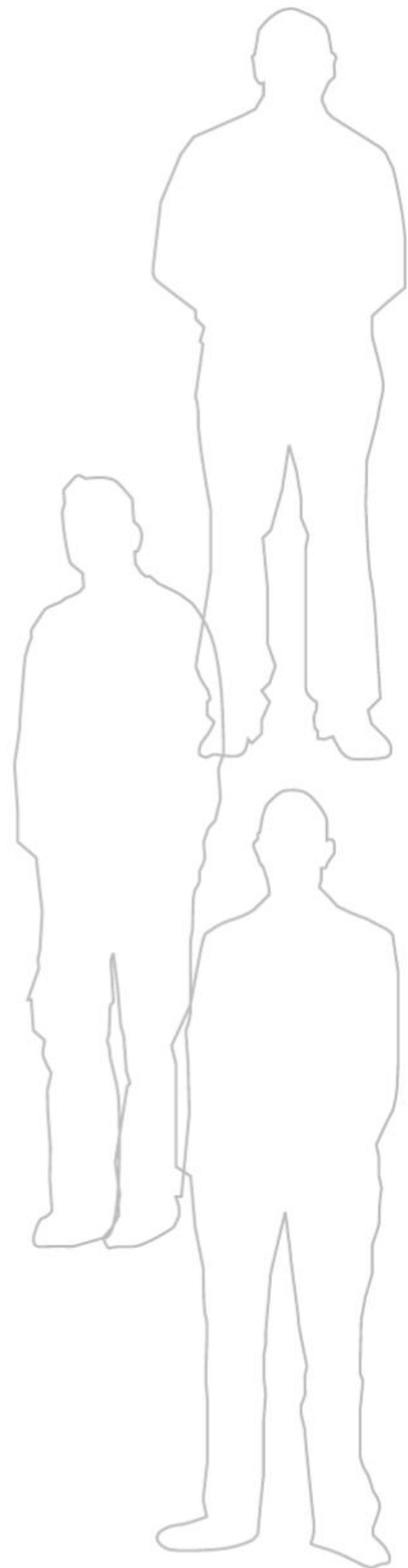
Bart Caron leveren interessante algemenere insteken en ideeën over stedelijk cultuurbeleid. Beiden ontwikkelen elk op hun eigen manier –

eerstgenoemde vanuit een theoretische reflectie over dynamische stadscultuur in een gemonialiseerd netwerk, laatstgenoemde vanuit een beleidsmatige positionering van cultuur in

de (inter)stedelijke context – een pleidooi voor een culturele stadsplanning van onderuit, die "in fase is met de samenlevingsopbouw" en tegelijk "instraling én uitstraling" (maar in die volgorde) nastreeft. Mooie pleidooien voor een warmere stad.

Men zou zich durven wensen dat het stadsbestuur voor een volgende beleidsperiode dit soort externe reflecties een jaar op voorhand laat ontwikkelen en te boek stellen, zodat ze de basis voor of minstens een onderdeel van het beleidsplanningsproces zelf kunnen zijn in plaats van de huidige bedenkingen post factum.

[RB]

De Week van de Smaak verdiept en verbreedt

→ Schrijf je in voor de Week van de Smaak 2008
via www.weekvandesmaak.be

De tweede Week van de Smaak is niet onopgemerkt voorbij gegaan. Met 1.300 activiteiten, een verdubbeling ten opzichte van 2006, heeft de Week van de Smaak geboomd en haar plaatsje veroverd aan het firmament van de culturele evenementen. De volgende Week van de Smaak, van 13 tot 23 november 2008, staat deze herfst voor de deur en stelt ons voor een aantal nieuwe uitdagingen.

VERBREDING EN VERDIEPING

Een blik op de 700 organisatoren van de Week van de Smaak toont een waaier aan bedrijven, restaurants, verenigingen, culturele instellingen, gemeentebesturen, scholen en vormingscentra. De Week van de Smaak heeft door haar laagdrempelige en mobiliserende aanpak een enorm cultureel potentieel aangeboord. Voor een jong evenement is deze lokale verankering van onschatbare waarde. Natuurlijk zijn er organisaties en doelgroepen die we nog te weinig bereiken. Jongeren, allochtonen en senioren bijvoorbeeld blijven groepen waarvoor we extra inspanningen zullen blijven leveren.

Maar de Week van de Smaak wil meer zijn dan een breed gedragen cultureel evenement. Kwaliteitszorg en verdieping zijn dé aandachtspunten voor 2008. De vorige edities toonden al aan dat er honderden manieren zijn om smaak te benaderen en er zit ongetwijfeld nog heel wat meer in de creativiteitspijplijn. Kwaliteitszorg is niet in het minst een zaak van de coördinatiecel en het kwaliteitscomité. Die kunnen deelnemende organisatoren hulpmiddelen aanleveren in de vorm van nieuwe accenten en thema's, interessante formats en een vlotte opvang, verwerking en bijsturing van activiteiten. Met onder andere de inbedding in FARO, het nieuwe steunpunt voor cultureel erfgoed, een nieuw inspiratieboekje, een eigen databank en provinciale programmaprochures spelen we hierop in.

ROL VAN DE ERFGOEDWERKER

De omvang van de Week van de Smaak maakt het voor de coördinatiecel helaas onmogelijk om elke deelnemer persoonlijk te blijven begeleiden. In 2007 werd al duidelijk dat waar een lokale coördinator (vanuit een gemeentelijke dienst, erfgoedcel, cultureel centrum, bibliotheek) of een coördinator voor een bepaalde subsector (bijvoorbeeld VELT of Gezinsbond) een trekkersrol opnam, een kwalitatief in het oog springend programma werd uitgebouwd. Coördineren hoeft niet te betekenen dat alle activiteiten volledig worden getrokken en op poten gezet door een enkele persoon of organisatie. Het betekent wel dat iemand het overzicht bewaart, inhoudelijke suggesties kan doen, en interessante partners bij elkaar kan brengen.

Een tweede eenvoudige maar efficiënte gangmaker naar sterke activiteiten is het werken rond een centraal thema. Hoewel elke organisatie op deze manier kan vertrekken vanuit haar eigen sterktes, worden toch verrassende inhoudelijke verbanden gelegd, schotten tussen organisatoren verbroken én een veelzijdig

en aantrekkelijk koepelprogramma uitgebouwd. Het gastland kan daarbij een inspiratiebron zijn, maar dat hoeft niet.

HET INSPIRATIEBOEKJE

De Week van de Smaak wil elk jaar opnieuw smaak en eetcultuur ontdekken. In het gratis inspiratieboekje dat je kunt aanvragen via www.weekvandesmaak.be of info@metssmaak.be, vind je tal van nieuwe tips en invalshoeken. Je leest er onder meer alles over onze zoektocht naar de basis: wat is smaak en hoe proef je smaak? Voorts zorgen enkele beproefde formules voor de nodige afwisseling: op 16 november staan de burgemeesters opnieuw achter het fornuis en Lier trakteert als Stad van de Smaak op een spetterend slotprogramma op 23 november 2008.

TOUR DE FRANCE

Het gastland van de Week van de Smaak is in 2008 de aanleiding voor een ambitieus project voor steden en gemeenten. We spiegelen de Franse regio's aan onze provincies en maken zo kennis met de rijke gastronomie, streekproducten en cultuur van alle streken van Frankrijk. Van 13 tot 23 november ligt Normandië even in West-Vlaanderen, kun je de Alpen proeven en beklimmen in Limburg, wordt Lier getransformeerd tot Parijs en ontdek je de Franse Overzeese Gebieden in Brussel. Dit format verhindert dat Vlaanderen, hoe lekker het vooruitzicht ook mag zijn, overspoeld wordt door Franse clichédorpijjes met dito kaas- en wijnavonden. Wieleretappes, streekmenu's, table d'hôtes, gastchefs, proeverijen, ... de mogelijkheden om van je gemeente een warm en smakelijk Frans streekdorp met Vlaamse toets te maken, zijn eindeloos.

Neem alvast een kijkje op www.weekvandesmaak.be voor meer info!

DE WEEK VAN DE SMAAK IN VLAANDEREN

13 TOT EN MET 23 NOVEMBER 2008

LIER STAD VAN DE SMAAK 2008

FRANKRIJK GASTLAND VAN DE WEEK VAN DE SMAAK 2008

INSPIRATIEBOEKJE?

VRAAG DE BROCHURE MET INHOUDELIJKE SUGGESTIES EN PRAKTISCHE TIPS GRATIS AAN VIA WWW.WEEKVANDESMAAK.BE OF INFO@METSMAAK.BE.

INSCHRIJVEN?

VAN 21 APRIL TOT 13 JUNI KUN JE JE INSCHRIJVEN VIA WWW.WEEKVANDESMAAK.BE.

ACTIES COÖRDINEREN OF REVISEREN?

NEEM VRIJBLIJVEND CONTACT OP VIA INFO@METSMAAK.BE.

MEER INFORMATIE?

WWW.WEEKVANDESMAAK.BE,
INFO@METSMAAK.BE, T 02 243 13 50

www.faronet.be

→ Abonnee-info

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed
verschijnt viermaal per jaar (maart, juni, september en december) en telt per nummer circa 48 pagina's.

jaarabonnement 2008

Een jaarabonnement kost slechts 10 euro, over te maken op rekeningnummer 068-2490488-40 met vermelding 'abonnement faro 2008' en ter attentie van: FARO, Priemstraat 51, BE-1000 Brussel. Via birgit.geudens@faronet.be bevestig je tegelijk met je volledige naam (voornaam + familienaam) en/of naam van de instelling, adres (straatnaam, huisnummer, postcode, gemeente) en eventueel je e-mailadres je abonnement.

Abonnementen lopen per kalenderjaar en dienen voor het einde van het jaar te worden opgezegd.

ruilabonnement

Voor alle info over ruilabonnementen, contacteer Annemie Vanthienen via T 02 213 10 68 of annemie.vanthienen@faronet.be.

gratis proefnummer

Je kunt – eenmalig – een gratis proefnummer aanvragen via birgit.geudens@faronet.be met vermelding van je volledige naam (voornaam + familienaam) of naam van de instelling en adres (straatnaam, huisnummer, postcode, gemeente).

www.faronet.be

Op de website van FARO, Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw verschijnt in de rubriek voorbehouden aan het tijdschrift na verloop van tijd een gedeelte van de redactionele bijdragen online.